

Дүйшөн ШАМАТОВ

БИЛИМГЕ УМТУЛУУ

Бишкек, 2019

УДК 37.0
ББК 74.04

Ш-19

Шаматов Д.

Ш-19 Билимге умтулуу.- Б.: 2019, – 160 б.

ISBN 978-9967-9165-0-0

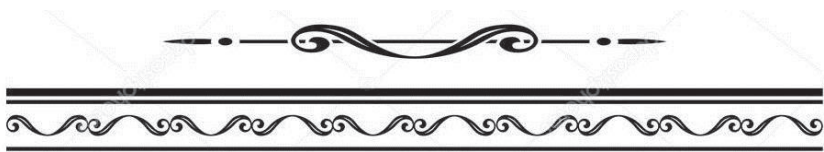
Китепте профессор Д. Шаматовдун билим берүү маселелеринин күңгөй-тескейин камтыган ойлору, бала бакча, мектеп, жогорку окуу жайынын мугалимдери үчүн методикалык сунуштары берилген.

Ш 4304000000-19

УДК3 37.0
ББК 74.04

1978-9967-9165-0-0

© Д.Шаматов, 2019

БАШ СӨЗ

Кымбаттуу окурман, бул сиздин колуңздагы китеп менин тажрыйбамдын бир жагынан чагылдырылышы. Акыркы жыйырма беш жылдан бери мугалимдик кесипти аркалап, эмгектенип, дүйнөнүн ар кандай жерлеринде жүрүп негизинен педагогикалык жазууларым, макалаларым англис тилинде болду. Себеби көбүнчөсү чет өлкөдө иштеп жүрүп, Кыргызстанда азыраак макалаларым гезит журналдарда жарык көргөн жана билим берүү тармагында жасаган изилдөөлөрүм же аргумент жасаган ойлорум топтоло элек болчу. Дайыма ойлонуп, өзүмдүн китебим дагы бир күнү кыргыз тилинде чыгып Кыргызстандагы мугалимдердин колуна тийсе, чыгарган китебим аркылуу алар менен баарлашсам деген ойлорум бар болчу. Кыргызстанга келген сайын мектептин мугалимдери, жогорку окуу жайлардын октуучулары чакырса барып семинарларды өткөзүп жүрөм. Кызуу талкуулар болгондо өзүмчө ырахат алам. Мына ошондой семинарлардын учурунда бир мугалимдин айтканы мага чоң таасир берди: “Семинар өткөрсөңүз элүү же ашып

барса жүз адам катышат, бирок идеяларыңызды топтоп бир китеп чыгарсаңыз анда көптөгөн мугалимдер окушу мүмкүн" - деп айткан эле.

Ошентип, мен англис тилинде жарык көргөн же болбосо кыргыз тилинде ар кандай жерде чыккан чакан макалаларымды топтоп туруп ушул китеп аркылуу окурмандарга сунуштаймын. Бул китепте камтылган идеяларды талдап бул китепке «Билимге умтулуу» деп ат койдум, ушул ат туурадай сезилди. Себеби бул макалалардын артында өзүмдүн билим алуу үчүн умтулган иш-аракетим жана ошондой эле, башкаларга үгүттөп, билимди даңазалап, башкалар да билим алсын, билимге умтулсун деген менин өзүмдүн педагогикалык принциптерим жана ойлорум.

Албетте, мен бул китепте билим берүүнүн ар кандай тармагын карап кеттим. Бул эмгек өзүңүз байкагандай бала бакчадан баштап башталгыч класстагы мугалимдерге тиешелүү материалдар болсо, анан чоң класстын мугалимдерине жана жогорку окуу жайлардын мугалимдерине да тийиштүү материалдар бар. Темалары да ар түрдүү, кээ бирлери усулдук болсо, башкалары билим берүү реформалар кандай жүрүп жатат жана дагы кандай кылып оңдосо болот деген ойлор. Бирок ушулардын бардыгынын негизи билимге умтулуу жөнүндө сөз. Мисалы сапаттуу билим берүү үчүн мугалимдин сапаты кандай болуусу керек же сапатты көтөрүүгө кантип реформалар жүрүүсү керек дейбиз. Ошентип мектеп окуучусу, жогорку окуу жайдын студенти же мугалими болобу, билим берүү башкаруу адисиби, же кайдыгер эмес

кадимки коомдун мүчөсүбү, баарыбыз сапаттуу билимге кантип умтулабыз деген ойдун тегерегинде ой жүгүртсөк деген чакыруу. Мына ушунун баары ушул китепти жазууга түрткү берди. Бул менин Кыргыз тилинде жарык көрүп жаткан туңгуч китебим.

Бул китепте билим берүүдөгү заманбап изилдөөлөргө таянып, дүйнөлүк алкакта кандай жаңылыктар болуп жатканын жана алардын Кыргызстанга кандай байланышы бар экенин талдашка аракет кылдым. Бул китептеги материалдар мектеп менен жогорку окуу жайда иштеген мугалимдерге пайдалуу болсун деп мүмкүн болушунча мындай көнүмүш болгон күндөлүк тилде жазылды. Ошол эле учурда бул китептеги ойлор таңуулоо ирээтинде догма катары эмес, бир гана жол бар деп жана жалгыз ушул жол менен иштеш керек дебестен, а тескерисинче талкуу жаратуу үчүн жазылган китеп.

Ошондуктан урматтуу окурман жазылган нерселерди сын көз караш менен кабыл алып, кайсы жакшы жери болсо ошону жакшы экен деп, ал эми жакпаган жерин сындап өзүңүздөр сунуш киргизе алсаңыздар болот. Мен сиздердин сын пикирлериңизди күтөмүн.

Макалалардын айрымдарына кыскача токтолуп кетейин.

1. Биринчи макалада дүйнөлүк адабияттарга таянып, реформалар кайсы учурда пайдасы тиет жана кайсы учурда ийгиликтүү болот жана анын себептери кайсы деген ойлор жазылган. Советтер союзу таркагандан бери Кыргызстанда канча деген каржылоо менен көптөгөн реформалар жасалды. Кээ бирлери жакшы пайдасы болсо

кээ бирлери кумга сиңгендей эле ошол долбоордун аты заты менен жок болду. Бирок мен ошол реформалардын кайсынысы өтө пайдалуу болду жана кайсынысы пайдасыз болду деген олутуу илимий изилдөөнү байкаган жокмун. Ошондой суроолорду коюп, керек болсо системалуу изилдөө жүргүзүп аныкташ керек деген суроолорду коюшубуз керек. Анда изилдөө ийгилик себептерин аныктап, кийинки реформаларда каталарды кетирбөөгө жардам берет.

2. Кийинки макалада мугалимдердин түйшүктүү эмгеги чагылдырылат. Мугалимдин аткарып жаткан жумушунун көбөйүп кетүүсү менен, бош жана эс алуу убактысынын кескин жана стабилдүү түрдө азайышы жазылган.

3. Андан кийинки макала мугалимдердин абройун көтөрүү жөнүндө жана ушул максатта жүргүзүлүп жаткан эки изилдөө менен таныша аласыздар.

4. Кийинки макала окутуудагы так жана пайдалуу максат кое билүү жөнүндө.

5. Кийинки макала мугалимдердин кызматташуусу чагылдырылып жана кызматташуунун төрт модели баяндалат.

6. Андан кийинки жаш балдардын окууга болгон кызыгуусун жана шыгын кантип өстүрсө болот деген макала. Бул макалада эмне үчүн кичинекей балдарыбыз окуу көндүмдөрү жакшы өнүкпөй, жана алар көп окубай калды жана эмненин таасири болуп жатат деген ойлор сунуш кылынды. Окуу көндүмдөрдү кантип өнүктүрсө болот деген ойлор берилди.

7. Кийинки макалада жаңыдан окуу жайды бүтүп келип, мектепке орношкон жаш мугалим жөнүндө. Жаш мугалим биринчи жолу мектепке келип иштеп калганда көп кыйынчылыктарга учурайт. Эгер ошол жаш мугалимге ар кандай көмөк көрсөтүлүп колдоого алынса, анда ал жаш мугалим мектепке ийгиликтүү интеграция болуп адаптация процесси жеңилээр болот. Ошол мугалимден бара бара күчтүү мугалим чыгары шексиз. Ошондуктан жаш мугалимдерди түшүнүү менен кабыл алып, аны мектепке ийгиликтүү интеграция болуп кетишине көмөк көрсөтүшүбүз керек деген ойлор чагылдырылды. Менин Канаданын Торонто Университетинде изилдөө жүргүзүп жазып жактаган докторлук диссертациям ушул темада болду.

8. Кийинки макала Кыргызстандын 15 жаштагы окуучулары эки жолу катышкан эл аралык ПИЗА (Program for International Students Assessment, PISA) сынагы жөнүндө. Биздин окуучулар ПИЗА-2006 жана ПИЗА-2009 сынактарында ийгилик көргөзө алышпады. Бирок 2009-жылдан бери кайра катышпай калганбыз. Жакында Билим берүү жана илим министрлиги кайрадан катышсакпы деген билдирүү жасады. Бул макалада ПИЗА сынагынын максаты жана пайдасы жөнүндө сөз кылдык. Ошондой эле катышуу менен бизге кандай пайдасы бар жана бул сынактан кандай сабактарды алып билим берүү системабызды кантип оңдоп-түздөп алсак болот деген ойлор жазылды.

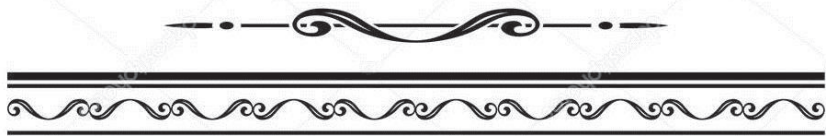
9. Кийинки макала 2002-жылы Кыргызстандын билим берүү системасында чоң өзгөртүү киргизген Жалпы

республикалык тестирлөө (ЖРТ) жөнүндө. Чынында ЖРТ (мурдагы Советтер Союзу) азыркы КМШ мамлекеттеринин арасынан эң авангард жана ийгиликтүү реформалардын бири деп айта алам. Эсиңиздерге сала кетсем ЖРТ ишке киргенге чейин ЖОЖдорго окууга өтүүдө абдан көп татаал маселелер жаралган болчу. Кимдер окууга өтө алган жана өтө албай калганын, коррупция менен непотизмдин катуу өнүккөн күндөрүн жакшы билебиз. Колунда жогураак үй-бүлөнүн балдары жана кыздары өтө жөндөмдүү болсо да окууга өтө албай калган убакыт болчу. Ошондуктан ушул кескин өзгөрүүнү киргизгенге милдеттүү болгонбуз. Албетте ЖРТны идеялдаштыруудан алысмын. Оңдой турган жактары көп, бул макалада ЖРТнын кайсы жакшы жактары бар жана бул тестирлөөнү кандай өзгөртсө болот деген да ойлор камтылды.

10. Кийинки макала Марта Меррил деген кесиптешим экөөбүздүн маегибиздин негизинде жазылган ойлор. Азыркы шартта университеттер кантип ийгиликке жете алат деп талдадык.

11. Андан кийин билим берүүнүн өзгөрүүлөрүн чагылдырган уламыш сунуш кылынат. Окурмандар уламышты окуп жатып кээ бир жагдайларды азыркы учурдун өзгөрүүлөрү менен салыштыра алышат.

12. Акырында 11-12 жаштагы окуучу балдар-кыздардын келечекте өз жеке турмушу, өз жергеси жана бүткүл дүйнө жөнүндө кандай үмүт-тилектери бар, эмне аларды чочуландыргандыгын билүү үчүн жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыктары сунушталат.

БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ РЕФОРМАЛАР

Азыркы учурда коомчулук чоң көйгөйлөрдү баштан өткөрүү менен билим берүү жаатында жүргүзүлүп аткан реформаларга үмүт кылууда. Бирок дүйнөлүк алкактагы реформаларды талдоодо курулай үмүт менен үстүртөн жазылган мыйзамдар билим берүү тармагын, анын ичинде мектептерди олуттуу өзгөртө албагандыгын айкын көрсөттү. Ошондуктан, биз Кыргызстандын жагдайында ийгиликтүү реформалар кандай болушу керек деген суроого так жооп беришибиз керек. Калкыбыз, жаш муундун өкүлдөрү чыныгы адистерге абдан муктаж болуп турат. Ошондуктан билим берүү тармагында иштеген адистер ийри отуруп түз кеңешип, өлкөбүз үчүн зарыл, туруктуу жана жугумдуу реформаларды жүргүзүшүбүз керек. Ал үчүн эл аралык тажрыйбага таянып суроолорго жооп издеп көрөлү.

Азыркы учурда билим берүү тармагында толгон токой маселелер бар, ошол эле мезгилде ондогон

реформалык аракеттер жасалууда жана алардын дээрлик көпчүлүгү күтүлгөн натыйжаны бербей жатат. Анын негизги себептеринин бири бул системалуулуктун жоктугу. Демек, маселе жаңычыл аракеттердин болбой жаткандыгында эмес, тескерисинче бири-бири менен байланышпаган, үстүртөн жана фрагменттешкен реформалык аракеттердин чаржайыт жүргүзүлгөндүгүндө. Бул макалада реформалардын кайсы убакта жемиштүү же майнапсыз боло тургандыгы талдоого алынат. Билим берүү тармагындагы реформалар боюнча атактуу адис-окумуштуулар Майкл Фуллан, Мэтью Майлз жана Энди Харгревиздердин эмгектерине таяналы.

1. Реформанын туура эмес картасы же элес долбоору

Эгер сапарга чыксаңыз багытыңызды көргөзүүчү карта туура эмес болсо, анда барчу жерди таап баруу абдан эле кыйын болот. Ошондой эле мектеп реформасына тиешеси бар ар-бир тарап (мугалимдер, мектеп администрациясы, ата-эне, билим берүү башкармалыгы, илимпоздор, ж.б.) реформа кандай болуусу керектиги тууралуу ар кимдин өз картасы болот. Ошолорду эске алуу зарыл.

Билим берүүнүн көйгөйлөрүн терең түшүнүп, аны өнүктүрүүгө кандай кадамдарды жасоо зарыл, анын так жана түшүнүктүү планын же картасын түзүү керек. Бүдөмүк пландар, бүдөмүк жол менен бүдөмүк жыйынтыкка алып барат. Англис тилинде *«People fail to plan, but they do not plan to fail»* деген учкул сөз бар жана анын мааниси *“Адамдар план түзүүдө жаңылат, ал эми*

жаңылыш болсун деп пландаштырышпайт". Ошондуктан, мыкты түзүлгөн план – ийгиликтин жарымы десек болот, ансыз майнап чыкпайт.

2. Символдор маңыздан артыкпы?

Тилекке каршы кээде инновациялар мектеп көйгөйүн чечүү үчүн эмес, адамдардын ыңгайына, каалоосуна байланыштуу болуп калат. Мисалы сырттан келген донорлор, долбоорлор менен иштөөдө бул жагдайларды байкоого болот. Бул иш-аракет мектепке сырттан каражат-ресурстарды алып келет, бирок алар максатка ылайыктуу да, ылайыксыз да иштетилет, иш-чаралар отчет үчүн, үстүртөдөн жүргүзүлөт. Реформалардын майнабына басым жасалбайт. Инноваторлордун жеке карьерасын алдыга сүрөйт (реформа ийгиликке жетпесе да).

Көп учурда, реформанын маңызына эмес, анын сырткы көрүнүшүнө же символдорго басым жасалып калат. Албетте, символдор да керек – алардын жардамы менен реформа эмне жөнүндө экенин коомчулукка, анын ичинде билим берүүдөгү атка минерлерге жеткизип берүүдө жардам берет. Бирок, ошол эле учурда – эгер реформанын маани-маңызына жакшы көңүл бурулбаса – анда реформанын символдору тез эле өзүнөн өзү жоголот.

3. Шашылыш жана үстүртөдөн жүргүзүлгөн реформалар

Реформанын бул түрү өзгөчө биздин өлкөдө көп жүргүзүлдү. Реформалар кимдир бирөөнүн түрткүлөөсү менен же кризистик жагдайлардан улам кескин чаралар

кабыл алынат. Бул иш-аракеттер үстүртөн жасалгандыгы үчүн көпчүлүк учурда маселени татаалдаштырып жиберет.

Шашылыш реформалардын жүрүшүнө саясатчылардын тез жыйынтык күтүүсү негизги себеп болот. Ошол эле учурда, эл аралык билим берүү долбоорлорун да айта кетсе болот. Алардын негизги кемчилиги кыска мөөнөттүүлүгү. Алар бир тармакты тандап алып, 4-5 жыл иштегенден кийин долбоор токтогондо башталган иштер дээрлик уланбай жатат.

Шашылыш реформалардын маани-маңызын коомчулук толугу менен аңдай алышпайт. Үстүртөдөн жүрүп, башкаларга отчет үчүн гана жүргүзүлгөндөй болот.

4. Реформа мода катары

Реформалардын проблемасынын дагы бири алардын мода катары кабыл алынышы. Мектептер жана райондук билим берүү бөлүмдөрү дайыма жаңыланып реформалоо басымында турушат. Ошол эле учурда реформа жана инновациялар бул чоң саясий жана финансылык мүмкүнүлүктөргө жол ачат. Албетте тез арада көзгө урунар жыйынтык көргөзүү азгырыгы бар, ошондой эле модадан (башкалардан) артта калбайын жана жогорудан сөгүш укпайын деп көп учурда жаңылыкты жакшы түшүнбөстөн туруп сын көз карашсыз кабыл алуу да болуп калат. Бул учурда, реформа же инновация тез эле жок болушуна өбөлгө түзөт себеби алар модадан чыгат да, кийинки мода келет дегендей. Акыркы 20-25 жылда көптөгөн реформалык аракеттер болду. Бир эле мисал алсак, мугалимдердин билим өркүндөтүүсүндө «ваучерди»

колдонобуз деп айткан реформаны азыр көпчүлүк эстей да албашы мүмкүн.

5. Каршылыктардын маңызын түшүнбөө

Реформа иш чарасы албетте оңой-олтоң нерсе эмес. Реформадагы өзгөрүштөр адамдарга жана алардын ойлору, адаттары жана баалуулуктарына байланыштуу болгондуктан, реформа татаал болот. Бирок өзгөрүүлөр биз ойлогондон акырыныраак жүрүп калса, анда аны дароо эле башка адамдардын каршылыгы же консервативдүүлүгүнө шылтап коюу көп учурайт. Башкалар биздин ойдогудай иштебесе дароо эле «каршылык» деп коюшубуз мүмкүн. Бирок баарын эле каршылыкка шылтоо туура эмес. Себеби, бул реформа жүргүзүүдө маселенин маңызын түшүнүүгө аракет кылбастан, негизги проблемадан буйтап качуу дегендик болот: проблема максаттын так, ачык айкын жана анык болбошунан, же жетишээрлик аткаруу жөндөмүнүн жоктугунан же болбосо ресурстардын жетишсиздигинен да болушу мүмкүн. Проблеманы кечендетүү же андан качуу эч качан жакшылыкка, ийгиликке алып келбей тургандыгы баарыбызга маалым. Ошондой эле, «каршылык» деп айтуу күнөөнү башкаларга оодаруунун оңой жолу болуп саналат. Бул адамдардын көңүлүн калтырып, «эгер андай болгондо» деген ой жүгүртүүлөргө гана жетелейт.

Дагы айта кетчү нерсе, реформалык өзгөрүүлөр, адамдардын жаңы нерселерди кабыл алуусун, эски көз караш жана адаттарынан арылуусун жана жаңы түшүнүктөрдү кабыл алуусун талап кылып – алардын

туруктуу абалын бузуп, ыңгайсыздыктарды жаратат. Ушул жагдайларда, адамдарга көмөк, жылуу сөз жана сабырдуулук керек болот. «Каршылык» деп дароо күнөө коюу, адамдардын жаңы нерсени кантип үйрөнүп жана колдонууга аракет кылуусун түшүнүүдөн арылтат.

Ошол учурда, тилекке каршы, көптөгөн реформалар кылдаттык менен ойлонуп киргизилбейт. Албетте мындай реформаларга эң табигый реакция бул «каршылык» болот. Демек көптөгөн реформалар каршылыктын өзөгүн түшүнбөсөк анда реформанын ийгиликтүү болушуна эч кепилдик жок. Бул учурда көптөгөн реформалар каршылык кылгандарды «оңдобостон», реформанын өзүн оңдош керек.

6. Ийгилик аралчалары

Мектептердеги жагдайларды байкаштырсак, кээде жалгыз мектепте же бир нече мектептерде эң сонун натыйжаны көрүүгө болот. Бул жеке ийгиликтер ошол жерде эмгектенген новатор мугалимдерге, изденген мектеп жетекчилерине же жаңылыктарга умтулган ата-энелерге байланыштуу болушу мүмкүн. Бирок ал жакшы иштин көп жылга ийгиликтүү жана үзгүлтүксүз жашайт деген кепилдиги жоктугунда. Себеби жеке инсан же инсандар демилгеси менен жасалган ийгиликтер келечекте жок болуп кетүүсү ыктымал. Мисалы, новатор мугалимдердин ийгиликтүү иштеши, алардын демилгелүү тобу мектептен кеткенде, уланбай калышы мүмкүн. Жер-жерде эмгектенген новатор мугалимдер дайыма колдоого муктаж – эгер алар күйүгүп жасаган эмгегин эч ким баалап колдобосо, анда жакшы өрөлгө көпкө узабайт. Демек, ар

бир жакшы демилгени жалпыга кеңири жайылтып, эмгектенген адамдарды жаңы нерсени өзүнүкү катары кабыл алып, реформаны институтташтырыш (системага киргизиш) керек.

7. Өзгөрүүнүн кыйыр жолдору

Реформа эч качан оңой олтоң болбойт. Реформа жасагандар – биз баарын билебиз, башкалар билбейт жана биз аларды үйрөтөбүз, себеби алар караңгы деген мамиле кылса, анда алар башка адамдардын реформаны түшүнүп баалоосуна бөгөт коюшат. Реформаторлор өздөрү да жүргүзүп жаткан реформаны түшүнүүгө канча мээнет жана убакыт кеткен, жана башкаларга да мындай мүмкүнчүлүк бербей коюу, аларды түшүнбөгөндүк жана куурчак катары кабыл алууга тете. Адамдар бир нерсени терең өздөштүргөндө гана, ошол нерсени түшүнүп жана өздүк кылып ээ боло алат. Демек, реформанын жолу түздөн-түз болбостон, ар кандай бурулуштары менен кыйыр болот. Ал жолду эрикпестен басып өтүү ийгиликтин өзөгү.

8. Проблемалар биздин досубуз

Бул идея чынында биринчиден абсурд көрүнүшү мүмкүн – «кантип эле проблемалар биздин досубуз болушу керек, алар биздин душманыбыз да» дегендер да болушу мүмкүн. Бирок чынында, проблема – көйгөйлөрдү чечүү үчүн аларды жакындан түшүнүш керек жана аларды табигый же мыйзам ченемдүү көрүнүш, ийгиликке алып баруучу мүмкүнчүлүк катары кабыл алуу керек. Проблемалар, маселени тереңирээк түшүнүп, жакшы

натыйжага жетүүгө көмөк берет. Ошондуктан, проблемалардан коркуп качуунун ордуна, алар менен иштөө керек.

9. Өзгөрүү системалуу түрдө болуусу зарыл

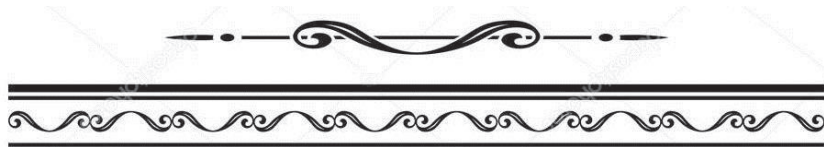
Саясий басым же кысым мектептерден дайыма жаңылыктарды жана өзгөрүүлөрдү талап кылат. Бирок көп учурларда фрагменттешкен, бири-бири менен байланышы жок «проект» тибиндеги реформаларды кабыл алууга түртөт. Эпизоддук инновациялар келет да кетет, а бирок алардын таасири болбостон – жукпастан, убакыт өткөндөн кийин билинбей эстен чыгып да калат. Коомчулукта инновация жана реформалар жөнүндө ирэнжиген же ишенбеген мамиле пайда болот. Ошондуктан, реформаны системалуу жүргүзүп, анын туруктуулугуна жетиш керек. Өзгөрүү системага жугуп, адамдар аны өзүнүн адатына айландырганда, пайдасын көрө баштаганда ийгилик жаралды деп айтууга болот.

10. Пикирлеш эместер ийгиликке жеткизет

Сиз менен макул болгон адамдарга караганда сиз менен ойлору дал келбеген жана каршы пикирдегилерден көбүрөөк үйрөнөсүз. Адатта биздин коомубузда биз менен макул болгондор менен гана иштешип макул эместерди такыр укпайбыз. Бул жаңылыштык ийгиликке алып келбейт. Бирдей ойлонгон, пикирлеш новаторлордун аракети келечектүү болбой калат. Бул жөнүндө Эльмор (1995) өзүнүн изилдөөлөрүндө далилдер менен тастыктаган. Ага ылайык өздөрүн өздөрү эле тандап же шайлап алган чакан топтор башкаларга кеңири таасир бере алышпайт.

Алар өздөрүнүн жана башкалардын (топко кирбегендердин) ортосундагы ажырымдын бара-бара чоңоюусуна күбө болушат. Башкача айтканда, биз жана алар деп бөлбөстөн реформа башталган учурда эле жолугуп айырмаларды аныктап чогуу иштешиш керек, конфликттен качып жана кийинкиге калтыра берсек ал аябай татаалдашып кетет. Ошондуктан өзгөрүү жасайм же реформа жасайм дегендер ыңгайлуу адамдарды гана издебестен, биринчи көргөндө жактырбаган жана макул болбогон же түшүнбөгөн адамдар менен да мамиле түзүү керек. Алар менен кандай ыңгайсыз болбосун чогуу иштегенге жана чогуу үйрөнүүгө аракет кылыш керек. Ошондо гана реформа ийгиликке жетиши мүмкүн.

МУГАЛИМДИН ЖУМУШУ

Акыркы учурда дүйнөнүн алкагында мугалимдердин аброю төмөн түшүп, ага көптөгөн себептер болууда. Ошого байланыштуу мугалимдик кесипти тандагандар да азайып, өзгөчө эркек балдардын кескин азайышы байкалууда. Илимпоздор муну мугалимдик кесиптин феминизация болуусу деп аташат. Бул теманы Ивета Силова, Алан де Янг жана башка илимпоздор кеңири изилдешкен. Ушул идеяларды айтуу менен Энди Харгревиз (1995) деген окумуштуунун ойлоруна кеңири токтолоюн. Ал айтат: «Мугалимдин жумушу ары түйшүктүү, ары татаал болот. Акыркы учурда тилекке каршы ааламдашуу доорунда, либералдык саясат алкагында, мугалимдерди эч ким баалабай, жада калса аларды эч нерсени билбеген, колунан эч нерсе келбеген адам катары көрүп калышты».

Өкүнүчтүүсү, ар кандай реформалар жана аларга байланыштуу жаңы окуу программа болобу же жаңы усулдар болобу - баарын эксперттер топтору жана борбордо отурган илимпоздор гана иштеп чыгып, катардагы мугалимдерди жөн гана аткаруучу катары көргөнүндө. Мугалимдерге «биз силер үчүн баарын даярдап койдук, эми силер аны колуңарга алып эле четке чыкпастан колдонгула» деп айткандай болот. Мугалимдер ушундай жагдайда завод же фабрикада иштеген жумушчу катары изденбестен рутин иштерди аткарып калат. Мугалимдерге кадам кадам болуп жазылган нерсени аткаруу талабы коюлат. Мугалимдер аткаруучу адам катары эле кабыл алынып калат. Мунун кесепети кандай? Мугалимдер бизге илимпоздор даярдап берген даяр нерсени колдонобуз деп, өздөрүнүн ойлорун баалабай да калышат. Биз жөн гана аткаруучуларбыз деп калышат. Ошентип аларда изденүү менен чыгармачылык жоголуп калат. Кээ бир мугалимдер нааразы болушу мүмкүн «эмне үчүн мындай окуу программасы келди?», «эмне үчүн биздин ой эч кимди кызыктырбайт?», «эмнеге окуу китептери ушинтип жогорудан келип турат?» деп айтышат. Кээ бир чыныгы чыгармачыл мугалимдер жаратылган жагдайларга жана өздөрүнүн ойлорунун эске алынбагандыгына нааразы болуп, аларга берилген стандарттык окуу пландарын өздөрүнчө чечмелеп, өздөрүнчө иштетип билим беришет. Бирок, текшерүүчү келсе, кадимкидей кандай талап болсо ошону так аткарып жаткандай сезим кылып, текшерүүлөрдөн өтө алышат.

Тилекке каршы, көптөгөн мугалимдердин абдан кыйналганы алардын көп жумуш аткарып эч бош убактысы болбогунунда. Реформа артынан реформа келип, долбоор артынан долбоор келип, мектепке көп жаңылыктар келет. Мугалимдердин жумуш жүктөмү көп болуп өтө турган сабактары, сабактан кийин алардын текшере турган дептерлери көп болуп калат. Ошондо мугалимдер колу бошобой, жумуштан өтө эле чарчап калган учурлар болот. Үйүнө барганда үй турмушу менен алек болуп, аны менен чектелбестен кийинки өтүлүүчү сабагына да даярданат. Ошентип, мугалимдин күнүмдүк турмушу көпчүлүк учурда иш менен гана өтүп кетет. Муну Харгревиз интенсификация деп коет.

Мугалимдин жумушунун интенсификациясы

Интенсификация - бул мугалимдин аткарып жаткан жумушунун көбөйүп кетүүсү жана ар кандай мектеп жетекчилери менен бирге сырттан (мисалы райондук же шаардык билим башкаруучулардын) талаптарды аткаруу менен бош жана эс алуу убактысынын кескин жана стабилдүү түрдө азайышы. Интенсификация мугалимдердин убактысынын тар болгондугу убактылуу эмес, бул окуу жылы башталып бүткөнгө чейинки аралыкты камтыган перманенттик ашыкча жумуш аткаруу. Кесепети мугалим жыл ичинде өтө көп жумуш аткарып, чарчаганына байланыштуу ден соолугун начарлатып ар кандай ооруларга дуушар болушу мүмкүн, же балдарга тарбия берүүдө стресске алдырып, катуу сүйлөп же корс мамиле кылып коюшу мүмкүн. Ошентип мугалим дайыма чарчап чалыгып иштеп, керек болсо кээ бир учурда

түштөнүүгө да убактысы жетпей калат. Албетте, мугалимдердин ашыкча иштерди аткарышы жакшылыкка алып барбайт.

Эгер мугалимдин колу бош болбосо, дайыма аларга кошумча тапшырмаларды жүктөй берсек анда эмне болот? Жогоруда айтылгандай мугалим чыгармачыл болуп иштей албай калат, алар өзүнүн үстүнөн иштегени убактысы да жетпейт, кошумча адабияттарды окуганы жетишпейт, жада калса билимин өркүндөткөнү семинарларга да бара албай калат. Мугалим даярданбастан мурда даяр болгон нерсени гана аткарууга аракет кылып, сабак өтүүдө да ою башка жакта болуп, сабагын тездетип өтүүгө шашылат. Өтө өкүнүчтүүсү кээ бир учурларда мугалимдерди өзүнүн ишине тиешеси жок да иш чараларга кошуп коюшат. Мисалга алсак, шайлоо, референдум, жогорку кызматтан келгендерди тосуп алуу, жергиликтүү өкмөттүн массалык иш-чара акциялары жана башкалар да мугалим бул биринчи кезекте дайыма даяр туруучу адам. Кандай гана майрам, параддар болбосун мугалим жана анын окуучулары универсалдуу катышуучулар. Мугалимдердин айлык маянасы мамлекет тарабынан берилгендиктен алар мамлекет эмне десе ошону аткарууга тийиш болгон сыяктанат.

Менин оюмча, саясатчылар, чиновниктер мугалимдерди ар кадай саясий иш чараларга, акцияларга, гезит-журналдарга жазылганы милдетүү түрдө мажбур кылгандыктан, аларды коргоо үчүн атайын мыйзам керек деп эсептеймин. Бул мыйзам мугалимдин аброюн көтөрүп, алар үчүн ыйык нерсе алардын өткөн сабакты үзгүлтүксүз

өтүүгө кепилдик берет. Мугалимдин сабагын жана жалпы окуу процессин үзгүлтүккө учуратууга эч кимдин акысы жок деген принципти алып чыгышыбыз керек. Албетте, мугалим бул коомдун мүчөсү, эгер мугалим коомдук иштерге өзүнүн ыктыяры менен катыша алса жакшы. Бирок, эң негизгиси бир сабакты өтпөй калса канчалаган окуучу билим ала албай калат деген принципти жогору коюшубуз керек.

Жогоруда айтылгандай интенсификация болуп мугалимдин сабак өтүүгө даярдана турган убактысынын тар болушу мүмкүн. Мен өзүмдүн турмушуман айтып берейин, 1993-жылы Ош мамлекеттик университетинин Чет тилдер факультетин аяктап, ошол эле окуу жайда иштеп калдым. Аябай оор жылдар болчу, союз жаңыдан таркап, экономикалык каатчылык учуру. Айлык акы абдан аз болчу, биринчи айдан экинчи айга да жетпей калчу, ошол айлыкты деп иштеп жүрүп анын жетпегенин көрүп, башка дагы жумуштарга орношууну ойлонгом. Ошол учурда менин бешенеме Кыргыз-түрк, Себат мектептери келип, Оштогу Черемушка кичи районунда Сема деген мектепке барып ишке орношуп калдым. Ал жерде сабак берип жүрүп маянам кыйла жакшы болуп калды, түштөн кийин дагы кошумча ОшМУнун башка факультетинде да чет тилден сабак берип жүрдүм, ал эми кечинде болсо колунда бар ата-энелердин үйлөрүнө барып, алардын балдарын англис тилди окутуп репетитор болуп да иштеп жүрдүм. Жыйынтыгында менин чөнтөгүмдө дайыма акча болуп турду, эч кимге көз каранды болбостон, экзамен учурунда өздөрү окубастан баа коюп берип кой деп келген

кээ бир жалкоо студенттерге, жок сен окушуң керек ушул акчаңы өзүң колдонгун да, курсагыңды тойгозуп жакшы окуп келгин деген учурлар болгон. Ошондо, менин жанымда дайыма акча болгондуктан башка бирөөлөргө талап койгону жетишкен десем болот. Жумушум эрте менен эрте саат жетиде башталып, кечки 8-9-чейин уланып сабактарды өтүп, айрым учурларда кийинки күндүн сабактарына кылдаттык менен чыгармачылык менен даярданууга убактым жетпей калган.

Бирок кызык жери, жогоруда айтылган интенсификация мугалимдин чарчап калуусун, чыгармачылыкка маани бербей калышына, кээде мугалимдер өздөрүбүз күнөөлүүбүз, анткени биз аны кесипкөйлүк менен адаштырып алабыз. Мисалы мен канчалык кесипкөй болсом бирөөлөр мени барктаса, сыйласа, менин аброюм жогору болсо, анда ким эмнени айтса, кандай тапшырма берсе мен ошону аткара беришим керек, тапшырманы да майын чыгарып жогорку деңгээлде аткарып берсем, мени аябай жакшы мугалим, кесипкөй деп айтышат экен, мени барктуу мугалим деп эсептейт экен деп туруп, өзүбүз жок дей албастан тапшырма ала беребиз. Советтер союзу учурунда өздөрүнчө план коюп, пландан ашырган адамдар бар эле, ал адамдарды башкаларга үлгү кылып, мисалга алсак ушулар пахта терүү боюнча алдыга чыкты, көмүр өндүрүү боюнча алдыга чыкты деп элдин көзүнчө аларды салтанатуу түрдө майрамдаганы үчүн мугалимдерде да ошондой адат болуп калган деп ойлойм. Мен канчалык көп иш аткарсам, ишти жакшы аткарсам анда мен жакшы мугалиммин деп, өзүнүн турмушуна, үй-бүлөсүнө терс

таасир тийгизгенине карабастан мугалимдер да өзүнө түйшүк ала берген.

Жумушту көп аткарып, жогорудан келген реформаларды, жаңылыктарды мугалимдер сөзсүз түрдө макул биз аткарышыбыз керек, аткарбасак биз ошол реформаны колдоочу болбой калат экенбиз, жана бизди жогорудагылар консерватор, эч нерсени билбеген, карамакаршылык кылган, эскиче мугалим дебесин деп, мугалимдер кандай тапшырма келсе макул деп өзүнүн мойнуна ала беришет. Кээде ошол реформаны түшүнүп түшүнбөй эле, имитация кылып, жаңылыкты аткарып атабыз деп, аргасыз болгон учурлар да кездешкен.

Эми ушул жерден бир ойлонуп кетеличи, өзүңүздөр кече жумушуңузда, же акыркы жумада, акыркы айдын ичинде канча жолу «убакыт тар болуп жатат», «убакыт тез өтүп жатат», «мен эч нерсеге жетише албай жатам», «түшкү тамакка да убактым болбой жатат» деген сөздөрдү айттыңыздар. Энди Харгривиз мындай деп айтат мугалимдер кечке чейин мектепте калып жумушумду бүтүрүп кетейин деген учурлар болот, себеби үйгө барганда алардын балдары бар, үй-бүлөөсүн багыш керек, тамагын даярдаш керек ошондой учурлар да көп кездешет.

Мугалимдин «күнөөсү»

Албетте, буга чейин айтып өткөндөй, мугалим абдан көп жумуш аткарса интенсификация деп айтабыз. Көптөгөн мугалимдердин күндөлүк турмушунда «күнөө», «күнөөкөр» деген түшүнүк кеңири таркаган. Энди Харгривиз айткандай «мугалимдер күнөөнү сезгендиктен, ар нерсеге даяр болуп, жумуштарды аткарышат».

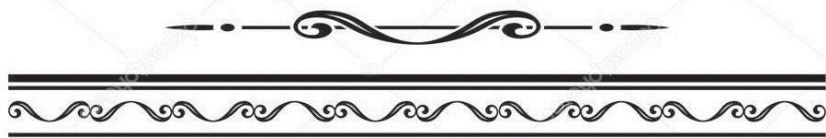
Мугалимдерди ар жактан күнөөлүү сездирип, муну аткарбасаң болбойт, аны аткарбасаң болбойт деп көбүрөөк тапшырма берүү менен мугалимдерди контрол кылган учурлар болот. Ал учурда мугалим өзүн аябай күнөөкөр сезип, колунан эч нерсе келбей, болду мен эч нерсе аткара албай калам деп бардык нерседен үмүт үзүп калган учуру болушу мүмкүн. Же өзүн бир аз күнөөлүү сезип, бирок ошону позитивдүү колдонуп, кой ушуну аткарбасам болбойт, кечигип атам, ушуну жакшылап жасап берейин деп күнөөнү позитив жакка буруп кеткен жагдай да бар.

Энди Харгревиз айтат «мугалим өзүн канчалык күнөөлүү сезсе, ошончолук чоңураак сумканы сатып алгандары да бар. Кичинекей сумкасын чоңураак сумкаларга батырып, мектептеги бүтпөй калган жумуштарын ошол сумкага салып үйүнө алып кеткен учурлар болот». Бирок, мугалимдер да ойлонуп карап көрсө, көпчүлүк учурда ошол алып барган материалдарды үйгө келгенде ачып коюга чолосу болбой калат. Харгревиздин ою боюнча мугалимдер аны үйүнө алып барып аткара албашын билишет, бирок эмнеге сумкасына баарын чогултуп салып алат десе, мугалимдер «менин жумушум мектепте калганда, анда мен өзүмдү андан да көбүрөөк күнөөлүү сезет элем, эч болбосо ушул менин түйшүгүм менин жанымда жүрсө күнөөмдү азырак сезем» деп айтышат экен.

Жогорудан инновациялар, реформалар келгенде көпчүлүк мугалимдер түшүнүп-түшүнбөстөн, күнөө сезүү менен эптеп аткарып койгон учурлар болот. Өтө өкүнүчтүүсү кээ бир мугалим баардык күнөөнү өзүнө

жүктөп, «мен мектептен кетип эле калайынчы», «мен эмнеге өзүмдү кыйнап атам» деген учурлар да болот. Себеби, алар эртеден кечке иштесе, көп тапшырма аткарса, жогорудан келип бирөөлөр урушса, айлык маянасы аз болсо, гезиттерге ал жөнүндө тескери макалалар чыкса, аларды шылдыңдашса, анда мугалим айтат экен «эмнеге коомдун түйшүгүн баарын өзүмө алдым, кой мен кетип эле калайын» деп эле жумуштан кетип калат экен. Бул абдан өкүнүчтүү. Ошондуктан, мугалимдер күнөөнүн баарын өздөрүнүн мойнуна жүктөй бербестен, кээ бир учурларда муну аткарайын, кийинкиси колуман келбейт экен деп чечим чыгарса.

МУГАЛИМДИН АБРОЮ

Негизи бул китептин каармандары мугалимдер. Эч кандай билим берүү системасы ошол системада иштеген мугалимдердин сапатынан жогору боло албайт деген учкул сөздүн маанисин талдап көрсөк, мугалимдердин сапаты билим берүү сапатынын көрсөткүчү. Мугалимдер жаштарга билим жана тарбия берүүчү инсандар экени талашсыз. Чын, билим сапаты мугалимдин профессионалдык деңгээлинен көз каранды. Мугалимдер күчтүү болсо, өлкөнүн өнүгүп бакубат болуусуна түздөн түз таасир берет. А билим деңгээлинин төмөндүгү мамлекет ичиндеги саясий, экономикалык жана руханий маселелердин күчөшүнө таасир этиши мүмкүн. Керек болсо мамлекеттин коопсуздугу менен көз карандысыздыгы да билим берүү сапатына байланыштуу.

Тилекке каршы азыркы учурда мугалимдердин статусу абдан төмөндөп кеткен убакыт. Коомчулукта

негизинен мугалимдердин жетишпеген жактары сынга алынып, массалык маалымат каражаттары аркылуу көбүнчө терс жактары чагылдырылат. Бул көрүнүш азыркы жаштардын мугалимдик кесипти тандоосуна бөгөт койгону талашсыз. Балким мугалимдердин аброюн көтөрүү максатында мыйзамдар иштелип чыкса, мугалимдик кесипти тандагандардын саны артмак. Ошону менен биздин адистер алдыңкы өнүккөн мамлекеттерде барып окуп келип, биздин системага тажрыйбасын таркатса жакшы болмок. Билим берүү системасына олуттуу көңүл бурулбагандын кесепетинен улам окуучуларыбыз мектепте жетишээрлик деңгээлде билим албай натыйжасында, көптөгөн жаштарыбыз мигрант катары кара жумушка кетип жатышат. Эми миграция маселеси татаал жана аны дароо токтотуш кыйын. Бирок биздин жаштар заманбап билим алганда ошол эле чет өлкөгө барган жараандар чет тилдеринде эркин сүйлөп, техникалык кесиптик билими жогору болсо, алардын квалификациялык жумуштарга орношуу мүмкүнчүлүктөрү кеңири болмок, өз укуктарын дагы коргой алышмак. Өлкөдө билим берүү сапатын оңдоо туралуу концепция кабыл алынышы керек. Келечегибизди билимдүү жаштар менен камсыздай алган болсок, өлкөбүз башка мамлекеттер менен тең ата болуп мамиле жасай алат.

Мугалимдин статусун жогорулатуу өтө керек маселе. Ар кандай мамлекеттерде жана эл аралык деңгээлде мугалимдин статусун жогорулатуу аракеттери болуп жатат. Мына ошондой аракеттердин көрүнүктүү эки мисалын келтирейин.

Биричиси мугалимдердин аброюн көтөрө турган изилдөө ТАЛИС (Teaching and Learning International Survey, TALIS) болуп саналат (<http://www.oecd.org/education/-talis/>). ТАЛИС 2008-жылдан бери ар бир беш жылда өткөзүлөт. Ал мугалимдердин мектепте иштөө шарттарын жана билим берүү чөйрөсүн изилдейт. Изилдөө мектеп билим берүү саясатын калыптандырууга, өз салымын кошууга шарт түзөт. Изилдөөгө мектеп мүдүрлөрү менен мугалимдер катышат.

ТАЛИС 2013 жыйынтыгы боюнча төмөнкү натыйжалар алынган: 1-мектептеги мугалимдин убактысынын 20 пайызы тартипти оңдоого, административдик документтерди толтурууга кетет. Бул албетте кесипке терс таасирин тийгизбей койбойт. Мектеп мүдүрүнүн 41% убактысы административдик жумушка кетет. Сурамжылоого катышкан мугалимдин болгону 30 пайызы коомдо мугалимдик кесип бааланат деп эсептешет. ТАЛИСтин изилдөөсү төмөнкүдөй суроону камтыган: мугалимдердин окутуу жөнүндөгү ою, мектептин лидерлери, мугалимдин кесиптик иш аракети, мугалимдин кесиптик өнүгүшү, мектептеги жагдай, мугалимдин өз жумушу менен канааттануусу, мугалимдердин ар кандай катмардын жана диндин өкүлдөрүнүн балдарына билим берүүсү. Жыйынтыгында ТАЛИС көптөгөн мамлекеттердин билим сапатын жакшыртууга көмөк берген. Мисалы ТАЛИС жыйынтыктарынын негизинде Кытайдын Шаңхай шаарында мугалимдердин айлык маянасы 10% жогору көтөрүлдү. Ал эми Япония ТАЛИСтин жардамы менен бир канча керектүү маселелерин чечип

айлык акыларын жогорулатышкан. Ал эми Англияда болсо ТАЛИС негизинде мугалимдердин окуу жүктөмүн кызуу талкуулашкан. 2018-жылда өткөн изилдөөгө 46 мамлекеттин өкүлдөрү катышышты жана жыйынтык 2019-жылдын июнь айында чыгат.

Дагы бирөөсү Варки фонду (Varkey Foundation) 2013-2014-жылдан бери уюштуруп келе жаткан Глобалдык Мугалимдер Сыйлыгы (Global Teacher Prize). Бул сыйлыкты журналисттер мугалимдер арасындагы Нобель сыйлыгы деп атап коюшту. Бул сынакка дүйнөнүн булуң-бурчунан мугалимдер катыша алат жана жеңүүчү болгон мугалимге 1 миллион доллар акчалай сыйлык тапшырылат. Ошондой эле мыкты 50 жана мыкты 10 мугалимдер тизмесине киргендерге да атайын баалуу сыйлыктар берилет. Бул сынактын негизги максаты мугалимдердин статусун жогорулатуу.

Сынактын алдында репрезентативдик тандоо менен сурамжылоо изилдөөсү жүргүзүлүп турат. Мисалы Глобалдык Мугалимдер Статусун аныктоо үчүн ар кандай өлкөлөрдө иштеген мугалимдердин индексин 5 тармактан карап көрүшкөн. 1-мугалимдик кесиптин башка кесиптерге караганда кадыр баркы, 2-мугалимдердин коомдогу орду, 3-ата-энелер өз балдарын мугалим бол деп үгүттөшөбү, 4-окуучулар өздөрүнүн мугалимдерин урматташабы, 5-коомдун мүчөлөрү азыркы мугалимдердин маянасы кандай деген сурамжылоо жүргүзүшкөн. Ушул сурамжылоону Варки фонду 2013-жылы биринчи жолу өткөрүшкөн, анда алар 21 өлкөдөн 21000 адамды катыштырышкан. Ар кандай тармактагы адамдарды ар бир

өлкөдөн 1000 ден адам катыштырышкан 1-суроосу башкаларга караганда мугалимдик кесиптин кадыр баркы кандай деп салыштыруу үчүн баары болуп 14 кесипти сунушташкан. Рейтингге жайгаштыргыла деген суроого жогорку жана төмөнкү орундар деп белгилешкен. Салыштырууга берилген кесиптерге башталгыч класстын мугалими, орто мектеп мугалими, мектептин мүдүрү, милиция кызматкери, врач, менеджер, дизайнер, китепканачы, айыл өкмөтү, социалдык кызматкер, вебдизайнер, инженер, сот кызматкер кесиптери берилген. Мугалимдик кесиптин орду башка кесиптерге салыштырылган. Натыйжада мугалимдик кесип жогорудагы 14 кесиптердин арасынан 7-8 орунга коюлган. Сурамжылоого катышкан көпчүлүк мамлекеттерде жогорку класстын мугалимдери башталгыч класстын мугалимдеринен аброю жогору бааланган. Ал эми мектеп мүдүрүнүн аброю мугалимдик кесипке караганда жогорураак көрсөтүлгөн. Көпчүлүк катышуучулар мугалимдик кесипти китепканачы жана социалдык кызматкер менен аброю окшош деп баалашкан. Ата-энелер өз балдарын мугалимдикке үгүттөйбү деген суроого төмөндөкүдөй жооп алышкан: Кытайда көпчүлүк ата-энелер (50%) балдарын мугалим болушун каалайт жана ошондой эле Греция, Түштүк Корея, Турция да ушундай эле ойлошот. Израилде болсо болгону 8% ата-эне өз балдарын мугалим бол деп үгүттөшөт.

Окуучулар мугалимдерин урматташабы деген суроонун жыйынтыгы да кызыгуу жаратып, Кытай эл республикасында 75%, Түштүк Кореяда 55% тен өлчөмгө

ээ болгон. Сингапур, Египет, Турция мамлекеттеринде да респонденттер окуучулар мугалимдерин урматташаарын тастыкташкан. Ал эми начар көрсөткүчкө Бразилия, Израил мамлекеттери ээ.

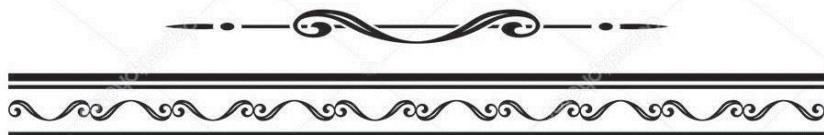
Сурамжылоонун жыйынтыгында мугалимдерди сыйлаган Жакынкы Чыгыш жана Азия өлкөлөрү экендиги аныкталган. Балким бул ошол элдердеги улуу-ларды урматтоо тенденциясынын сакталып калганын көрүүгө болот. Сурамжылоонун 5-суроосуна да кызыктуу жооптор алынган. Дээрлик бардык мамлекеттерде айлык маянасы жогору болсо деген ойлорду айтылган, бир гана Япония да мугалимдердин айлыгын бир аз азайтылса деген ойду айтышкан.

Бул сынакты уюштуруп сыйлыктарды берүүнүн максаты мугалимдик кесипти даңктоо, күчтүү адистерди кесипке тартуу. Сынакта мугалим окуучуларына жана жалпы эле коомчулукка тийгизген таасирине басым жасалат. Сынактын критерийлери төмөнкүдөй: 1-коомчулуктун колдоосу мектеп жамааттын, окуучулардын сын пикири аркылуу, 2-мугалимдин өзүнүн кесибине тийгизген таасири жана башка адамдарды мугалимдик кесипке тарта билүүсү, 3-окутууда инновациялык окутуу усулдарын колдоно билүүсү, 4-окуткан окуучуларынын ийгиликке жетүүсүнө өбөлгө болуусу, 5-мектептен тышкаркы учурда мугалимдик кесипти канчалык деңгээлде чагылдырып жатканы, 6-окуучуларды өз мекенин сүйүүгө даярдоо менен чектелип калбастан аларга жалпы адамзаттык баалуулуктарды таанытып билүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө шарт түзүп бере

алдыбы деген кызыктуу критерий болуп саналат. Ошентип, Global Teacher Prize деген конкурска катышуу - мугалимдердин аброюн көтөрөт деген ишеничтебиз.

Тилекке каршы 2013-2014 жылдан бери уюштурулуп келе жаткан бул сынакка Кыргызстанда бир дагы мугалим катыша элек. Бизде мактанаарлык мугалимдерибиз көп, мына ошолор ушул сынакка катышып биринчи орунду жеңип алса кандай сонун болмок. Олимпиадада медаль уткан спортсмендерибизге окшоп ошол мугалимдерди аэропорттон тосуп алып, коомчулугубуздун каарманы кылып даңазаласак. Канча деген мугалимдерге шык дем бермек жана мугалимдик кесипке жаштарыбыз дагы кызыга башташмак. Ушул сынакка катышуу үчүн маалыматты бул сайттан тапса болот <https://www.globalteacherprize.org/>.

ОКУТУУДАГЫ ТАК ЖАНА ПАЙДАЛУУ МАКСАТ КОЮУНУН МААНИСИ

Адам жашоосунун башка тармактарында болгон сыяктуу эле билим берүүдө да так максат коё билүүсү чечүүчү мүнөзгө ээ. Максатты күтүлгөн натыйжага жеткирүүчү, так бир нерсеге умтулуу катары кароого болот. Эгер максатты так коё албасак анда ал бүдөмүк жыйынтыктарга алып барат. Ушул жерде билим берүүдө кантип так максат коё билүү керектигине токтолобуз. Билим берүүнүн максатынын ордун аныкташ үчүн америкалык окумуштуу Ральф Тайлердин (Ralph Tyler) идеяларын карап чыгалы. Тайлер окуу программасын терең изилдеп *Basic Principles of Curriculum and Instruction* деген китебин жазган. Ошол эмгегинде ал билим берүүнүн 4 негизги компонентин (бөлүктөрүн) сунуштаган. Ал идеялары төмөнкүдөй:

1. Мектеп кайсы максаттарга жетүүгө аракет кылуусу керек? (үйрөнүүгө керектүү болгон максаттарды коюу)

2. Максаттарга жетүү үчүн кандай мазмунду өздөштүрүү керек? (мазмунду тандоо)

3. Максатка жетүүгө кандай ыкма же ресурстардын жардамы керек? (максатка жетүү үчүн керектүү ыкма же ресурстарды тандоо)

4. Окуучулардын максатка ылайык үйрөнгөндүгүн кандай баалоо керек? (максатка жеткендигин баалоо).

Демек Тайлердин ою боюнча билим берүү туура максат кою менен башталат. Ошол эле мезгилде билим берүүнүн ар бир компоненттеринин ортосунда тыгыз байланыш болушу керек. Алар бири-биринен ажырагыс жана бирдиктүү процесс. Максатты туура коюп, ага карата мазмун такталат. Андан кийин ага жетүүнүн ыкмалары, усулдары колдонулуп, акырында ошол максатка жеткендикти баалоо керек. Бул төрт бөлүктөрдүн арасындагы байланыш үзүлсө, анда билим берүүдөгү негизги принциптер бузулган болот.

Жогорудагыга карата бир мисал келтирейин. Мындан 10 жыл мурун мен Борборбук Азия өлкөлөрүнүн биринде билим берүү боюнча жеке менчик мектепте изилдөө жүргүзүп калдым. Мен байкоо жүргүзгөн сабак башталгыч класстагы англис тили сабагы эле. Мугалим ар кыл эл аралык тренингдерге катышкан тажрыйбалуу орто жаштагы аял киши. Эжей сабак учурунда ар кыл интерактивдүү усулдарды мыкты колдонду. Анан мени таң калтырган окуя болду. Мугалим окуучуларга: «Англис

тилинде диалог ыкмасын колдонуп апаңардын туулган күндөрүн сурап, бири-бириңер менен маектешкиле» деп тапшырма берди. Окуучулар бири-бири менен суроо-жооп түрүндө баарлашып жатышты. Менин асты жагымда отурган жаш кыз менен жаш балага кулак салсам, бала «Мен апамдын туулган күнүн билбейм» деп англис тилинде жооп берди. Балдар аяктагандан кийин мугалим эми жаныңардагы шеригиңердин апасынын туулган күнүн мага айтып бергиле деп алардан сурады. Жанагы кызга кезек келгенде «Ал апасынын туулган күнүн билбейт экен» деп англис тилинде жооп берди. Мугалим таң калгандай жана нааразы болгондой түр көрсөттү. Сабактын акырында мугалим окуучуларга баа кое баштады. Башка окуучулар жакшы жана эң жакшы деген баа алышып жанагы апасынын туулган күнүн билбеген окуучу начар баа алды. Бул жерде кандай катага жол берилди? Тайлердин 4 компонентин карасак, анда максат менен баалоо байланышпай калды. Мугалим максатты эске албай эле өз баалоо критерийин заматта ойлоп тапты. Мен сабактан кийин мугалимден эмне үчүн начар баа койдунуз деп сураганда ал ар бир адам апасынын туулган күнүн билиши керек деп жооп берди. Бул жерде окуучунун англис тилинде сүйлөгөнү бааланбай эле анын апасынын туулган күнүн билбегендиги бааланып калды.

Билим берүүдөгү максаттар жөнүндө кеп козгогондо компетенттүүлүк же жыйынтыкка багытталган билим берүү жөнүндө айтпай коюуга болбойт. Бул багыттагы билим берүүнүн өзөгүндө окуучу сабактан кийин же жылдын аягында кандай көндүмдөргө, жөндөмдүүлүк-

төргө ээ болот деген суроо турат. Бул жерде окуучу алган маалыматтардын негизинде кандай иштерди жасай алгандыгы маанилүү. Максат окуучунун позициясы менен коюлуш керек деген түшүнүк өтө актуалдуу. Менин сабагымдын аягында, менин окуучуларым эмнени өздөштүрө алат? Кандай көндүм-жөндөмдөргө ээ боло алышат? Анын кандай далили болот? Окуучулардын ошол көндүм жана жөндөмдөргө ээ болуусу үчүн мугалим эмне иш-аракеттерди аткарышы керек? Деген суроолорду коюш керек.

Мисалы, эки жаш баланын маеги деп коелу жана балдарды Асан жана Акыл деп коелу. Акыл Асанга «Мен күчүгүмдү ышкырганды үйрөттүм» деп мактанат. Асан болсо: «А эмне үчүн мен анын ышкырганын укпай жатам?», анда Акыл жооп берет «Мен аны *үйрөндү* деген жокмун. Мен аны *үйрөттүм* деп айтпадымбы». Демек мугалим «мен окуучуларды *үйрөтүп койдум* дебестен менин иш аракетимдин жыйынтыгында окуучулар эмнени *үйрөнүштү*» деп ойлогону туура болот. Себеби *үйрөттүм* дегенибизде окуучу бир нерсе *үйрөнө* алгандыгына кепилдик жок болуп атпайбы.

Дагы бир нерсе максатты туура жана так коюш керек. Максат койгондо кандайдыр бир жакшы нерсеге алып баруучу нерсени ойлонуп, ошол нерсени курулай кыял кылбастан, ага жетүү мүмкүнчүлүгүн да эске алуу керек. Коюлган максаттын тактыгын *SMART* максаттары ыкмасы менен айтсак болот. *SMART* максаттары билим берүүдө эле эмес ал башка тармактарда да (бизнес, экономика, ж.б) ийгиликтүү колдонулууда. *SMART* – бул баш тамгалардан

турган критерийлерди камтыйт: *specific* (анык же конкреттүү), *measurable* (өлчөнүүчү), *achievable* (жетүүгө мүмкүн болгон), *result-oriented* (жыйынтыкка багытталган), жана *time-bound* (убакыт менен чектелген). Демек ушул критерийлерди камтыган максат, ийгиликке жеткизиши мүмкүн. Эгер максаттын өлчөнө турган конкреттүү параметрлери болбосо, анда, максатка жеткен-жетпегендигин аныкташ да мүмкүн эмес. Сабакты пландаштырганда ушул *SMART* максаттарын колдонсо мугалим өз максаттарын так аныктап, жетүүгө аракет кылат.

Сабакка максат коюда азыркы учурда Блумдун Таксономиясы деген ат менен белгилүү болгон ойлонуунун классификациясы дүйнөдө кеңири колдонулууда. Блумдун Таксономиясын америкалык психолог жана педагог Бенджамин Блум (*Benjamin Bloom*) 1956-жылы «Таксономия» деп жазып чыккан. Ал билим берүү процессин жана анын ичинде окуучулардын ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн изилдеп, ойлонуунун таксономиясы деп сунуштаган. Анын ою боюнча адамдын ой жүгүртүүсү ар кандай деңгээлде болушу мүмкүн, жана окутуучу ошол ой жүгүртүү деңгээлдерин эске алуу менен сапаттуу жыйынтыкка жетсе болот. Блум ойлонуунун таксономиясы деп алты деңгээлге бөлгөн. Блумдун идеяларын уланткан илимпоз педагогдор таксономияны талдап жаңылап турушат. Акыркы болуп сунушталган алты деңгээлге токтойлу. Алар (1) жаттоо, (2) түшүнүү, (3) колдонуу, (4) талдоо, (5) баалоо жана (6) куруу же жасоо. Бул деңгээлдер төмөнкү (же эң жөнөкөй) ой жүгүртүүдөн

(*Lower Order Thinking*) жогорку даражадагы ой жүгүртүүгө (*Higher Order Thinking*) чейин түзүлгөн иерархиядан турат. Сабакты пландаштырып жатканда окуу максаттарын жазып ушул деңгээлдерди эске алып жогорку даражадагы ой жүгүртүүгө басым жасалса окуучулардын ойлонуусу жакшы болот.

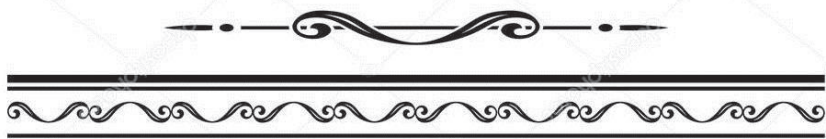
Бул Блумдун таксономиясын дүйнөнүн ар кандай өлкөлөрүндө мугалимдер колдонуп сабактарынын максатын аныктаганда кеңири колдонушат. Блумдун таксономиясын мугалим сабакта окуучуларында өнүктүрө турган ойлонуу жөндөмүн аныктап жана сүрөттөш үчүн конкреттештирген. Блумдун таксономиясын сабакка максат коюп, ошол максаттарга жетүүгө жардам берет.

Блумдун Таксономиясындагы алты даражадагы ой жүгүртүүнү жана аларга байланыштуу көндүмдөрдү талдап көрсөк, билим берүү процессинде алардын баары керек экени анык. Бирок кайсы даражага көбүрөөк көңүл бурулуп окуучулар жана мугалимдер көбүнчө эмне менен сабактарда алек болушат. Тилекке каршы ойлонуунун төмөнкү даражалары болгон жаттоо менен түшүнүүгө өтө көп убакыт бөлүнөөрү өкүнүчтүү. Эгерде сабактын максаты окуучу материалды жаттап, кайра айтып берүүсү керек болсо, анда сабактагы бардык жумуштар ошого арналат. Мисалы *жаттоо* деңгээлинде, окуучулар жатташат жана эстеп айтып бере алышат, башка бирөөнүн айтканын же жазганын жаттап анан кайталап айта же жаза алат, терминдерди, конкреттүү эрежелерди, түшүнүктөрдү, фактыларды кабыл алат. Ал эми *түшүнүү* деңгээлинде окуучулар түшүнгөндүгүн көрсөтө алышат

(баяндашат, сурөттөп бере алат, түшүнгөндүгүн айтып бере алат). Башка бирөөнүн айтканын же жазганын түшүнүп өзү да түшүндүрүп айта же жаза алат. Албетте бул көндүмдөр абдан керек. Бирок маселе сабактын дээрлик баары ушул көндүмдөр тегерегинде болуп калууда.

Тилекке каршы, ойлонуунун жогорку деңгээлдерине (*колдонууга, талдоого, баалоого, жана курууга*) анчейин көңүл бурулбай калат. Көпчүлүк сабактар дээрлик *жаттоо, түшүнүү* менен гана чектелип калат. Бул жаштарды өз билимдерин колдонуп, талдап, баалап жана чыгармачыл мамиле кылууга алып барбай жатат. Мугалимдер өз сабактарын талдашып өздөрүнө суроо берип көрүүлөрү керек: «Мен кайсы деңгээлде суроолорду көп берем» жана «менин окуучуларым кандай көндүмдөргө ээ болушат» деп.

Албетте билим сапаты абдан жогору деңгээлде болуусу үчүн ошого ылайык ой жүгүртүүнүн жогорку деңгээлиндеги түшүнүктөрү менен иш алып баруулары керек. Эгер окуучулар сынчыл ойлом менен маалыматты талдап, өз ойлорун айта алышса, өз алдынча чечим чыгарышып, ал чечимдерди эмне үчүн чыгаргандарын коргой алса билим берүү ийгиликтүү болот. Андан тышкары биздин окуучуларда талдоо, өз оюн кагазга түшүрө билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү боюнча чечкиндүү иштерди алып баруубуз зарылдык. Азыркы ааламдашуу шартында билим берүү системасындагы жаңылыктарга ачык болуп, жаштарды ар тараптуу өнүктүргөн шартта гана өлкөбүздүн келечеги айкын болмокчу деген ойду айткыбыз келет.

МУГАЛИМДЕРДИН КЫЗМАТТАШУУСУ

Бул бөлүмдө жазылуучу аргументтер негизинен Энди Харгревиздин (1995) «Мугалимдер өзгөрөт, мезгилдер өзгөрөт» деген китебине таянат. Энди Харгревиз билим берүүнүн реформалары боюнча атагы чыккан белгилүү илимпоз, көптөгөн китептерди, макалаларды жазган. Ал өзүнө суроо коет: мугалимдердин ролу кандай, бири-бирине болгон мамилеси кандай, ошол мамиленин окуучуларга тийгизген таасири кандай?

Энди Харгревиз мугалимдердин чогуу иштөөсү жана кызматташуусу боюнча 4 негизги формасын же маданияттарын жазат. Алар:

1. Индивидуализм;
2. Буйрук менен кызматташуу;

3. Балканизация (адамдарды бириктирбестен, бөлүп жарган кызматташуу);

4. Кызматташуунун анык формасы

1. Индивидуализм

Бул мугалимдердин чогу иштеген формасын Энди Харгревиз жумуртка салынуучу идишке (лоток) салыштырат.

Анткени бул формада мугалимдер жумушуна келээри менен өзүнүн класстык бөлмөсүнө кирип кетишет жана ошол жерде көпчүлүк убактысын өткөрүшөт. Алар башка мугалимдер менен кызматташуудан баш тартат же өтө аз кызматташат. Мугалимдер каанасына аз келишет, коридорлордо да өтө аз кездешишет. Мугалимдер жетекчиден алган тапшырманы өздөрүнчө аткарышып, сабагын берип, убактысын окуучулар менен өткөрүшөт. Мында ар бир мугалим өз классына өзү кожоюн. Ар бир мугалим өзүнчө бөлмөсүнө киргенден кийин, башка бөлмөдө эмне болуп жатканынан кабардар болушпайт. Бул өзүнчө изоляцияга алып барат, башка мугалимдер кандай сабак өтүп жатканын билишпейт, себеби ар бир мугалим өзүнүн территориясын аябай коргойт. Албетте, бул

форманын терс жактары көп, мугалимдер бири-бири менен баарлашпаса, сүйлөшпөсө, убакыт өткөрүшпөсө, анда алар эмне кылып жатканын кайдан билет.

Кээ бир мугалимдер өзүнчө иштегенди жакшы көрүшөт, бирок мектепте иштеген мугалимдердин дээрлик баардыгы эч чогулушпастан эле өздөрүнүн бөлмөсүнө кача беришкен болсо, анда мектеп жетекчиси бул жөнүндө ойлонушу керек жана «эмнеге коллектив мындай болуп жатат», «эмне үчүн алар бири-бири менен сүйлөшпөйт» деген суроолорду өзүнө бериши зарыл. Дагы бир терс жагы, мугалимдер бири-биринин ачык сабагына кирип калса же текшерүү келип калса алар сөзсүз жакшы жана кызыктуу сабак өтүп бергени аракет кылышат. Сабактан кийин ачык саатка бирөө сын-пикир айтса аны жаман көрүп, же ага актанып жооп табууга аракет кылышат. Себеби, ар бир мугалим өзүн жакшы сабак өтүп жатам, менин сабак өтүү методум жакшы деп ойлойт, бирөөнүн келип катасын оңдогону мугалим үчүн өтө оор болот. Эгер ошол мугалимдер индивидуализм деген форманы эмнеге тандап алган, эмне үчүн чогулушпайт деген себептерин жетекчи издеш керек, балким арада чоң конфликт (чыр) бардыр, же бирөө жарым аларды куугунтуктап же жетекчилер өздөрү «баргыла кабинетинерге окуучулар менен болгула» деп аларга сүйлөшүүгө мүмкүнчүлүк бербей аткандыр, балким мугалимдер чогулуп отура турган чоңураак, ыңгайлуу бөлмөнүн жоктугунан дагы алар өзүнүн кабинеттерине барып алып отурушуп эс алышы мүмкүн деген да ой келет.

Эгер мектепте мугалимдердин чогулушуна шарт болбосо, ал да бул форманы кабыл алууга чоң себеп болушу мүмкүн.

Индивидуализмди жок кылуу үчүн көп реформалар жүрөт, муну жок кылабыз деген жетекчи мугалимдин индивидуализм менен индивидуалдуулукту анык айырмалап билиши керек. Себеби, индивидуализм деген ар ким өзүнүн жекече бөлмөсүнө качып баратса, ар кимдин өзүнчө жеке иштери болсо, ал эми индивидуалдуулук, ар бирибиз өзгөчө инсанбыз, ар бирибиздин чыгармачылыгыбыз бар, эгер жетекчи «баарыңар чогу иштешиңер керек», «баарыңар окшош болушуңар керек» деп чыгармачылыкты өлтүрө турган болсо, анда мугалимдердин өзүнүн «кол жазмасы» жок болуп калат, изденүү да жоголот.

2. Буйрук менен кызматташуу

Кызматташуунун бул формасында жетекчи мугалимдерди кызматташкыла деп буйрук берип, аларга убакыт берип, убактысын өлчөп, кызматташасыңар деп талаптарды койот. Мугалимдерге белгилүү мөөнөттө, белгилүү орундарда кызматташкыла деп буйрук менен айтылат. Бирок, бул форма өзүнчө жасалмалуулугу менен айырмаланат.

Энди Харгревиз бул форманын терс жактарын көбүрөөк айтат. Жасалма кызматташууда, жогорудан көзөмөл болуп, ким кызматташып жатат жана ким кызматташпай жатат деп байкап турушат. Милдеттүү түрдө кызматташтырып турушат, мугалимдер өз ыктыяры менен эмес, алар «биз кызматташышыбыз керек экен, аны бизге жетекчилер айтып жатышат, ушул жерге барып, ушул убакта кызматташышыбыз керек» деп милдеттүү түрдө кызматташат. Бул кызматташуунун кесепети, тескери жактары, кыргызда макал бар эмеспи «Атты сууга жетелеп барышың мүмкүн, бирок атты сууну ич деп мажбурлай албайсың» деген, ушул сыяктуу эле, мугалимдер эгер өз жүрөгүнөн кызматташуу деген каалоо чыкпаса, өз ыктыяры болбосо алар ошол кызматташууну формалдуу түрдө карашат дагы, жетекчилеринин көзүнө көргөзүш үчүн, өзүнүн милдетин аткарып коюш үчүн гана кызматташып, ал жумушту бүтөөрү менен кайрадан алар өздөрүнүн кабинетине же болбосо башка иш менен алектене бериши мүмкүн. Демек, мунун эффективдүүлүгү да азыраак болот.

3. Балканизация

Энди Харгревиздин айтуусунда: кызматташуунун бул формасы мугалимдерди бириктирген эмес, ар кандай жээк-жээкке бөлүүчү формасы. Ал бул идеяны мурдагы Балкан жарым аралында жайгашкан Югославия мамлекети бөлүнүп жарылганда майда мамлекеттер болуп калышы менен салыштырат.

Балканизация дегенде, жалпы мектептин коллективинин кызматташуусу жок болот, бирок мектептеги коллектив чакан-чакан тайпаларга бөлүнөт. Чакан тайпалар өзүнчө аябай ынтымактуу болуп жакшы кызматташат, бирок башка тайпалар менен атаандашып, же аларга көңүл бурушпайт, же урушуп кетишет. Бул форманын пайда болуусуна, мектептин имараты, же предметтерге бөлүнгөнү да себеп болуп калышы мүмкүн, мисалы жалаң тилчилер бир корпуста отурса, математиктер башка корпуста олтурушат. Тажрыйбалуу мугалимдер бир тайпа болсо, жаш мугалимдер башка тайпа болуп арыз-мунун бири-бирине айтышат. Бир топко кирген адамдар өздөрү дайыма чогу жүрүп, түштөнүүгө да чогу барышат, ар кандай майрамдарын да чогу өткөрүшөт, башка группалар менен саламдашса саламдашып «биз жана алар» деген бөлүнүү болот. Топтор арасында так аныкталган чектер болот. Кызыгы бир топко киргенден кийин мугалим башка топко кошулуусу кыйын болот.

Кээ бир учурда мектеп жетекчи да, ошол топторду бөлүп-бөлүп, кээ бирине жакшыраак мамиле кылып, кээ бирине жакшы мамиле кылбай, кээ бирине ресурстарды көбүрөөк берип, кээ бирине азыраак берип жана семинарларга да бир топтон жөнөтүп бир топтон жөнөтпөй койгон учурлар болот. Ал жетекчилер өздөрү тобокелге барат, себеби бир топтон жөнөтсө башка топтор аларга атаандашып калат.

Бул балканизация формасы атаандашуулукту, терс болгон мамилени жаратышы мүмкүн, кээ бир учурда жеңүүчүлөрү, жеңилгени да болот, кайсыл топ мектеп администрациясына жакын, администрациядан алыстап кеткендер деп бөлүнүп калышат. Ошондуктан бул балканизациянын пайдасына караганда зыяны көбүрөөк. Элестетип көрсөк, бир топтон бирөө башка мамлекетке конференцияга барып келген болсо, ал келип алып жалпы мектеп коллективине тажрыйба бөлүшпөстөн өзүнүн гана тобуна айтып калат дагы, башкаларга пайдасы тийбей калат.

4. Кызматташуунун анык формасы

Бул кызматташуу Энди Харгревиздин айтуусуунда чыныгы кызматташуу, башка кызматташууларга караганда өзгөчөлүгү, мектептеги иштеген мугалимдердин ортосунда жылуу мамиле болот. Албетте бардык мугалимдер коллективи бирин бири жактыруусу кереги жок, бирок бири-бирине урмат-сый мамиле болушу керек.

Бул кызматташуунун дагы бир өзгөчөлүгү, жогорудан келип кызматташкыла деп эч ким айтпайт, кызматташуунун мөөнөтү да болбойт, аянты да болбойт. Мында мугалимдер өз ыктыяры менен кызматташып, биргеликте тажрыйба алмашып, «чогуу үйрөнөлүчү сен кантип сабак өтүп жатасын» деген сыяктуу пикир алышуулар болот жана бир предметтин мугалими экинчи бир предметтен берген мугалимден барып кеңеш сурайт алат. Мектеп жетекчиси бул жерде атайын кызматташууга шарт түзүп, колдоп турушу мүмкүн, бирок мектеп жетекчиси көзөмөлдөбөйт, алар ошол мектепте үлгү болуп коюшу гана мүмкүн, алар көзөмөлдөп «кантип чогуу иштеп атасыңар» деп мугалимдерди контролдоо шарт эмес. Албетте, план боюнча бекитилген иш чаралар боло берет, бирок ошол эле учурда мектеп мугалимдери кызматташууну өздөрү чечет, ким менен кызматташып, кантип кызматташып жана анын пайдасы эмне ошону билиши зарыл болот. Көптөгөн кызматташуу дээрлик билинбей деле өтүшү мүмкүн, мисалы коридордо өтүп баратып же чай ичкени чыкканда болобу пикир алышып «сен кандай кылып сабак өтүп жатасын, мен да ошондой кызык өткөнү аракет кылайын», «мына окуучу менен

кантип иштеп атасын» деп пикир алышып, бири-биринин тажрыйбасын аябай байытышы мүмкүн, ошондо алар бири-бирине да жардам берет. Бул кызматташуунун түрлөрү, чогуу сабак өтүү, чогуу пландаштыруу, бири-бирине методикалык жактан жардам берүү, жаш мугалим болобу же тажрыйбалуу мугалим болобу бири-биринен кеңеш суроо, кесиптик диалогтор, жана башкалар.

Жыйынтыгында эмне үчүн бул темага көңүл бурушубуз керек деп карап көрөлү. Мугалимдердин бири-бири менен болгон жакшы мамилеси, мыкты кызматташуусу, ынтымакта болушу мектепте эң жакшы жагдайды жаратат, себеби алар бири-бири менен саламдашып, ден соолук сурашса, жылуу сүйлөп, убактысы жок болсо да саламдашып жай сурап койгон болсо, же убактысы болсо пикир алышып отурса, анда мындай кызматташуунун көптөгөн пайдалары болот. Мугалимдер кызматташканын окуучулар да маани берип байкап турушат. Эгер мугалимдер бири бири менен орой мамиледе болушса окуучулар айтышат «эй, бизге билим берген мугалимдерди карагылачы, өздөрү жакшы жүрүшпөйт дагы, бизден талап кылат» деп мугалимге болгон ишеничин жоготушу мүмкүн. Албетте, мугалимдер бири-бири менен жакшы мамиледе болушса, бул мектептеги билим берүү сапатына оң таасир берет, ошол мугалимдер бири-биринин тажрыйбасын бөлүшөт, алар өздөрүн кесиптик жактан өнүгүшүнө түрткү беришет, кыйынчылыкта жардам берет, кеңештерин айтышат, ошол эле учурда окуучуларга түз таасир бергендиктен окуучулар да алар сыяктуу жакшы кызматташа башташат,

билимди да тажрыйба алмашуу менен жакшыртат, мектептин негизин түзгөн окуучулар мыкты билим алышат.

Эгер мугалимдер бири биринен тартынбай сурай ала турган маданиятты калыптандырса, алар тартынбастан барып жардам сурай алат. Анткени ар мугалим төрт тарабы төп келишкен болушу мүмкүн эмес, ар биринин өзүнүн артыкчылыгы да кемчилиги да болот. Ошол кемчиликтерди жок кылуу максатында, алар кеңешүү менен бири-биринен пайда алышат. Эгер мугалим кызматташууну бааласа, ал өзүнүн окуучуларынан дагы кызматташууну талап кылат. Мисалы, окуучулар арасында өзүмчүл балдар пайда болуп жатат, башкалар менен чогуу ойлорун бөлүшө албаган, же өзүнүн гана сабагын, баасын ойлогон, башкалар жаман баа алып калса, өзү жакшы баа алса болду деген ойдо жүргөн өзүмчүл балдар жаралат. Эгер мугалим кызматташуунун пайдасын көрө билген болсо, окуучуларынан талап кылып, «сенин билгениң албетте жакшы, бирок башкалар билген нерселерди да угуп, алар менен билген нерселериңди бөлүшсөң, сенин билимиң дагы да жогорулайт» деп айтып, көргөзө билиши керек.

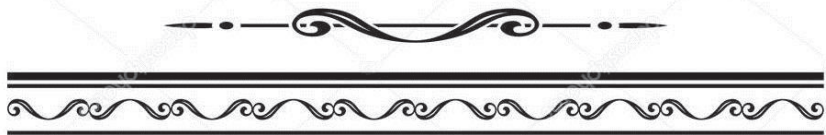
Мугалимдер жылуу мамиледе болуп, кызыктуу күн өткөрүп, жумуштан кайтканда кубануу менен үйлөрүнө кайтышса, ушул мектепте иштебей эле коелучу деген мугалимдердин саны азаят. Мугалимдер өздөрүнүн жумушунан дагы кандайдыр бир моралдык канааттануу алат, «менин сабагымдан жана мугалимдердин мага болгон мамилесинен пайда көрүп жатам, көп мугалимдер

менин оюмду угуп, менден кеңеш сурайт, демек мен аларга керекмин» деп өзүн барктуу сезе баштайт.

Ошентип, мектеп жетекчиси да ойлонушу керек, эгер анын коллективи аябай жакшы кызматташууда иштеген мугалимдер болсо, «анда ал мугалимдердин эч кимиси кетип калбайт, мугалимдер кийинки жылы да иштешет, ал мугалимдер коллективди жакшы көрүшөт» деп жетекчи да өзүнчө канааттанып иштейт. Мугалимдер арызданып урушуп аткан болсо мектеп жетекчисине кандай жагымсыз болот, эгер коллектив жылуу мамиледе болуп, жетекчини сыйлап турса, анда алар жетекчиге дем күч берип турган болот.

Мугалимдердин мамилесинин окуучуга тийгизген эң чоң таасири, бул жакшы жакка үндөө үчүн үлгү болуп берүү, албетте окуучу мугалимди карап, анын айткан сөздөрүн угуп тарбия алат. Демек, мугалимдер жакшы болсо анда ошол мугалимдер иштеп жаткан мектептин окуучулары да жакшы, билимдүү жана тартиптүү.

Кызматташуу дайыма эле бирин бири мактоо эмес, албетте ар кимде ар кандай ойлор, сапаттар болот, кызматташуу деген ошол ойлорду сын пикирлерди уга билүү жана туура кабыл алуу менен терс сапатты жоюга аракет кылуу. Демек, мугалимдер кызматташып иштесе мектепти жакшы сапатка, окуучуларды тартипке чакырууга жардам берет.

ОКУТУУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

*«Мектеп – жашоого даярдоо эмес.
Мектеп – жашоонун дал өзү».*

Джон Дьюи

Бул макалада мектептерде жана окуу жайлардагы окутуунун эффективдүү стратегиялары каралат. Билим берүү - татаал жумуш экени эч бир мугалим үчүн сыр эмес. Көптү билген адистер көп, бирок баары эле билимди башкаларга үйрөтүүнү биле беришпейт. Тескерисинче алар билимин башкаларга үйрөтүү процессинде көп кыйынчылыктарга дуушар болушат. Мунун эң негизги себеби болуп, адистер өз билимин башкалар менен алмашуу компетенттүүлүгүнүн жоктугу болуп эсептелет. Ошондуктан, бул макалада эффективдүү окутуу стратегияларынын баяндамасы берилет. Эффективдүү окутуу стратегияларын айтканда төмөндөгү суроолор берилет. Эффективдүү окутуу эмне? Ал башка усулдардан

кандай айырмаланат? Кандай жолдор менен ишке ашырылат? Окуучуларга кандай пайда алып келет?

Окутуунун эффективдүү стратегиялары жөнүндө Силова (2010) «мугалимдин жөндөмдүүлүгү окуучунун билим алуусуна абдан чоң таасирин берет жана мугалимдердин жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу окуучулардын жетишкендиктери үчүн эң чоң потенциалга ээ» деп айтат. Ошондуктан билим берүү жакшы жыйынтык алып келүүсү үчүн, мугалимдердин окутуу усулдарын жакшыртуу маанилүү.

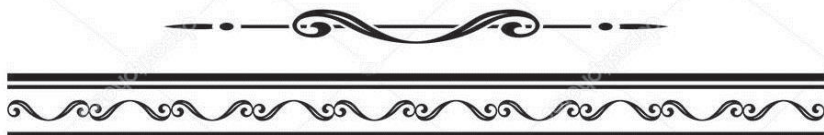
Окуу стратегияларынын чечмелеп жазууда жана иш жүзүнө ашырууда Пауло Фрейрени белгилеп кетүү зарыл. Анын окуучуга багытталган билим берүүнүн концепциясына болгон таасири абдан чоң. Анын «Алсыздардын педагогикасы» деген ишинде билим берүүнүн «банктык» модели сынга алынат. Бул моделде мугалим окуучунун ой жүгүртүүсүн пассивдүү болот деп кабыл алып, окуучунун мээсин маалымат менен толтуруга аракет кылат. Фрейренин ою боюнча билим берүүнүн банктык концепциясында билимдин негизги булагы болуп мугалим эсептелгендиктен, окуучулар маалыматты жөн гана кабыл алуучу катары каралат. Бул модель билимдин борбору жалгыз мугалим болуп эсептелген билим берүүнүн «салттык» методу десек болот. Бул «салттык» метод түрлөрү мугалимдин билим берүүдөгү формалдуу лекциялар, семинарлар жана экзамендер сыяктуу салттык адаттагыдай методдорду колдонуу катары кабыл алынат. Башкача айтканда мугалим лекцияда структуралык материалды тартуулайт, анда катышуучу угуп гана жана

өзүнө керектүү маалыматты жазып алуусу керек. Силова бул ыкма, факттарды жөн гана эстеп калуу жана берилген окуу материалын жаттоого багытталат деп тастыктайт. Ошол сыяктуу эле Снайдер дагы (2008) салттык методдор абдан көп факттарды жаттону камтыйт да, толук түшүнүктү эмес, алар жаттап айтууну максаттаган усул дейт. Ушул сыяктуу процесстер менен мүнөздөлөт. Бул мугалимдин негизги билимге ээ экендигин жана мугалим менен катышуучунун ортосунда өз ара аракеттенүү бир тараптуу мугалимден-окуучуга жүрө тургандыгын билдирет. Андан сырткары мугалимдер окуучуларды сабакка кызыктырышпайт, тартышпайт. Окуучулар үстүртөн билим алып калат. Ушинтип үстүртөн окутуу болуп калбашы үчүн кандай иш аракет кылса болот? Бактыга жараша үстүртөн окуутунун чегинен чыгуунун билимге сүңгүп кирип, түшүнүүнүн жолдору бар. Ал окуучуга көңүлдүн борборуна багыттаган методу.

Бул метод адаттагыдай колдонуп жүргөн ыкмалардан кыйла айырмаланып турат. Бул ыкма үстүртөн окуу ыкмасына караганда окуучулардын маалыматты болушунча көп алуусун алда канча жогорулатат. Ал эми окуучуга багытталган методдо мугалимдер окуучулардын көз карандысыз ой жүгүртүүсүн жана алардын толук түшүнүүсүн камсыз кылат. Окуучуга багытталган ыкмада мугалим окуучуга керектүү ресурстар менен камсыз кылып, баарлашуунун сапатын жакшыртуу менен окуучулардын кызыгуусун арттырып, интеллектуалдык дискуссияларга катышууга маанилүү маалыматты изденүүгө түрткү берет.

Эффективдүү мугалим сабак өтүүдөгү билим берүүнүн ар кандай методдорун колдонууга ээ болот. Мисалы, мугалимдер билим берүү жана окутуудагы активдүү жана интерактивдүү методдорду практикада колдонууну билиши керек. Бул усулда мугалим окуучуларды активдуу катыштырып түрдүү окутуу методдорун колдонушат. Мисалы жуптарда же чакан тайпаларда иштөө, изденип презентация жасоо, дебат-дискуссияларды колдонуу. Окуучулар өз ара аракеттенишип, жыйынтыгында жемиштүү талкулоолор жана биргелешкен иш аракет болот.

Бул окуучуга багытталган окутуу ыкмасы, окуучуларга билим алуу жолдорун эркин тандоону камсыз кылат. Ошентип, окуучулар окуу процессиндеги активдүү катышуучу боло алышат. Ошондой эле Блумдун таксономиясында айтылгандай, окутуучулар өздөрү билим алышып, ой жүгүртүүсүн жогорку деңгээлде өөрчүшөт. Окуучулардын ой жүгүртүүсүн ачык жана концептуалдуу суроолорду берүү менен жогорку деңгээлде өстүрөт. Ошентип мугалимдер дискуссияларды уюштуруп окуучулардын ойлору, көз караштары тууралуу суроолорду берүү менен алардын жуп болуп же топ болуп иштешүүгө болгон каалоосун арттырат. Бул окутуунун стратегиясы окуучулардын өз алдынча билим алуусуна түрткү болот.

САБАККА КАТЫШУУНУН ПАЙДАСЫ ЖАНА МОДЕЛДЕРИ

Мектептин мугалими болобу, ЖОЖдордун окутуучусу болобу, алар дайыма изденүү менен өздөрүнүн чеберчилигин өнүктүрүп, ар кандай булактардан маалымат алып турушат. Мына ошондой булактардын бирөө бул сабакка катышуу менен тажрыйба алмашуу болуп саналат. Байкоо мугалим сабак өтүп жаткан учурда жүргүзүлөт. Байкашыбызча, тилекке каршы көпчүлүк учурда байкоо жүргүзүү бюрократтык формалдуулукка айланып, кесиптештердин арасында пикир келишпестикти жаратат. Ошондуктан мугалимдер башкаларды сабагына кирүүсүнө каршы болот же аргасыздан уруксат беришет. Ошондой эле, кээ бир мугалимдер өз алдынча жекече иштегенди жактырышат, бирок бул көрүнүш ошол коллективде кандайдыр бир проблеманын бардыгын далилдейт. Бул макалада сабакка катышуу кандай болушу мүмкүн жана кандай

жагдайларды пайдалуу же тескерисинче пайдасыз болуп калуусу мүмкүн ошол жөнүндө сөз кылалы. Байкоо жүргүзүүнүн негизги үч моделине токтолобуз.

Сабакка байкоо жүргүзүүнүн үч модели

Гослинг деген илимпоздун ою боюнча сабакка байкоо жүргүзүүнүн үч модели бар. Алар (I) Башкаруу модели, (II) өнүктүрүү модели жана (III) «Теңме-тең» байкоо жүргүзүү модели.

Башкаруу модели

Башкаруу моделинде сабак өткөн мугалимдин окутуу ыкмасын сыңдоо үчүн байкоо жүргүзүлөт. Байкоо жүргүзүү жумуштун аткарылыш сапатына баа берүү механизминин бир бөлүгү катары колдонулуп, анын натыйжасында мугалимдин категориясын жогорулатууга, айлык маянасын көтөрүүгө колдонулат. Бул моделде байкоо жүргүзгөн киши чечим чыгаруучу күчкө ээ болуп артыкчылык позицияны ээлегендиктен, ошол сабак өтүп жаткан мугалимде чочулоо же коркуу сезими да пайда болуусу мүмкүн. Сабакка катуу даярданышып өздөрүнүн мыкты жактарын көргөзгөнгө аракет кылышат. Бул моделде көбүнчөсү байкоочу мен текшерүүчүмүн, ал эми сабак өткөн мугалим эч нерсе билбеши мүмкүн деген ой менен сабакка катышып анан сөссүз түрдө каталарын табышым керек деп ойлойт. Ошондой жагдайларда сабакка катышуу экзаменге окшоп калат. Бирок башкаруу модели да керек. Себеби сабакка катышуу менен ошол мугалимдин сабагы бааланып кандайдыр бир чечимдер чыгарылат.

Өнүктүрүү модели

Байкоонун бул модели да көп таркаган иш-чара. Өнүктүрүү модели жаңыдан иштеп калган мугалимге жардам берип анын өнүгүүсүнө көмөк берүүчү модель. Жаш мугалимге мектеп жетекчиси жардам бер деп насаатчы дайындайт. Ошол насаатчы жаш мугалимдин сабагына катышып, ага сын пикир айтып, сабакты жакшы өткөндү үйрөтөт. Бул модель жаш мугалимдерди үйрөтүү процессинин бир бөлүгү катары колдонулат. Насаатчы өзүнө бөлүнгөн жаш мугалимге жардам берет. Кызык жери кээ бир учурда жаш мугалимден да бир нерсе үйрөнгөн учурлар кездешет. Эгерде жаш мугалим насаатчынын сабакка катышып үйрөткөнүнөн пайда көрсө абдан жакшы болот. Тилекке каршы насаатчы мугалимдин убактысы болбой же болбосо насаатчылык үчүн акчалай же башка кызыкчылык болбогону учурлар да болот. Андай учурда насаатчы сабакка катышпай же көңүл кош катышып калат. Ошондой эле насаатчылык деген өзүнчө ыкма жана чеберчилик. Кээ бир насаатчылар кандай кылып үйрөтүүнү билбеши да мүмкүн.

«Теңме-тең» байкоо жүргүзүү модели

Сабакка катышуунун дагы бир модели бул процессти тең ата бирдей даражада же позицияда иштеген мугалимдердин «теңме-тең» байкоо жүргүзүү модели деп атасак болот. Аны кандайча пайдаланса болот? Бирдей теңме тең мугалимдер бирин-бири түшүнүп иштешүүгө даяр болушат. Алар өз ыктыяры менен бири биринин сабагына катышып эч кандай иерархиясы жок мамиледе

болушат. Мугалимдер бири бирине түшүнүү менен мамиле кылып, бирин-бири колдошот.

Байкоо жүргүзүүнүн бул моделинде катышуучулар статуска карабастан, бири-бирине урмат-сый мамиле жаратышып конструктивдүү иштөөгө аракет кылышат. Байкоо жүргүзгөн мугалим менен сабак өткөн мугалимдин ортосунда тең салмактуулук болот. Теңме тең коллегалар бир усулдук бирикменин кесиптештери, же окшош башка статустагы, же башка усулдук бирикменин кесиптештери болушу мүмкүн.

Теңме тең байкоо жүргүзүүдө жашырындуулук сакталат. Байкоочу менен байкоо жүргүзүлгөн мугалимге тиешелүү кандай гана маалымат болбосун, талкуу болгондо анализ болушу талапка ылайык. Байкоо жүргүзүүнү талапка ылайык максималдуу пайдаланыш үчүн конструктивдүү байланыш менен, мугалимдерге кандайдыр бир даярдык берилиши керек.

Таблица 1

	Башкаруунун модели	Өнүктүрүү модели	Теңме тең модель
Байкоочу жана байкоо жүргүзүлгөн мугалим	Кызматы жогорулар башкалардын сабагына киришет	Жаңы методдорду колдонуп жаткан билим берүү программаларын иштеп чыккандар же эксперттер.	Мугалимдер бири-бирине байкоо жүргүзүшөт
Максат	Сабактын жакшы жана жаман жактарын аныктоо үчүн,	Жаш мугалимдин сабак берүү ыкмасын жакшыртуу үчүн	Бири-бирине өз ара жардам берүү

	сапатты камсыз кылуу үчүн, кызматка көтөрүү үчүн		
Натыйжа	Отчет жана чечим чыгаруу	Жаш мугалимдин өнүгүүсү	Талкуулоо менен тажырыйба топтоо
Байкоо жүргүзүлгөн мугалимге карата байкоочунун мамилеси	Бийлик Үстөдөн төмөн	Устат-шакирт	Тең мамиле
Баалоо	Сапатты баалоо. Татыктуу, татыктуу эмес	Кантип жакшыртса болот	Өз ара пайдалуу байланыш

«Теңме-тең» байкоо жүргүзүү кандай жүрөт

«Теңме тең» байкоо жүргүзүү модели билим берүү сапатына түз таасир берери шексиз. Бул теңме тең байкоо жүргүзүү үч этаптан турат: (1) Сабактын алдынан жолугушуу, (2) сабак учурунда байкоо жүргүзүү, жана (3) сабактан кийинки талкуулоо.

Биринчи, мугалимдер алдын ала жолугуп сабактын өтүлө турган убакытын жана жайын «классты» эске алуу жөнүндө байкоочу менен сабак өтө турган мугалим макулдашып алышат. Мугалим өзүнүн өтө турган сабагын тандайт жана кесиптешин чакырат. Алар эмнени байкоо керектигин талкуулайт жана эмнеге көңүл бурулушу керек экенин сүйлөшүп алышат. Сабак өтүүчү мугалим сабактын мазмунун баяндап берет жана өтүлгөн тема боюнча кайсы

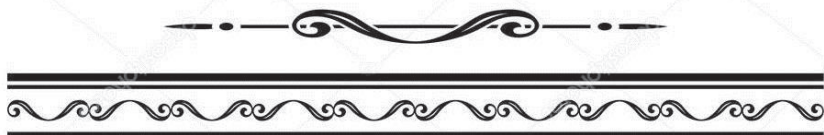
моменттерине көңүл буруу керектигин айтып берет. Мисалы окутуунун күтүлүүчү натыйжалары; баалоо кандай жүрөт, окутуунун жүрүшү жана окутуучулук чебердиги же ишкердүүлүгү; же тартип маселелери байкоонун фокусу болушу мүмкүн. Сабак өтүүчү мугалим эмнени байкап, эмне жөнүндө комментарийлерди күтө турганын да суранат.

Андан кийин, макулдашкан күнү план боюнча сабак башталат. Байкоочу мугалим сабак жүрүп жатканда артта отуруп жазып отурат. Байкоочу алдын ала жолугушкан убактагы белгиленген моменттерге басым жасоо менен мугалим менен окуучулардын ар кандай мамилелери жөнүндө жазып байкоо жүргүзүп отурат. Байкоочу мүмкүн болушунча сабактын жүрүшүнө жолтоо болбоого аракет кылат.

Акыркы этапта, сабактан кийин көп узабай ал мугалимдер кайра жолугат. Алар өтүлгөн сабакты талкулоо үчүн байкоочу менен сабак өткөн мугалим жагымдуу маанайда жолукканы жакшы. Сабакты талкуулоодон мурун, сабак өткөн мугалим өзүнүн өткөн сабагы жөнүндө оюн айтып берет. Мисалы байкоо жүргүзгөн мугалим дароо эле сын пикир менен баштабастан биринчи сабак өткөн мугалимден сурайт: «Сабак кандай өттү деп ойлойсуз?». Сабактын жүрүшү жөнүндө өз оюнду айт деп сураганда ал мугалим өзүн эркин сезип сабагы жөнүндө баяндап берет. Андан кийин гана байкоочу өзүнүн суроолорун берип, зарыл болсо түшүндүрмө берет. Бирок өз ой пикирин тыянак чыгаруу катары эмес, сунуштап айтат. Жолугушуу учурунда

биргелешкен талкуулоо болот жана эки тараптуу конструктивдүү пикир алышууну камтыйт. Талкуулоодо байкоо жүргүзүүчү көңүлдү инсанга эмес, жүрүм-турумга же иш аракетке жумшаганы да алда жакшы. Ал конкреттүү, так мисалдар менен айтса жана алар эмнени сүйлөшкөнү туурасында жашырындуулук сакталышы керек. Натыйжалуу талкуулоо болушу үчүн сабак өткөн мугалимге пайдалуу болгон маалыматтын санына жана өзгөчө сапатына багытталышы керек. Ошол эле учурда байкоо жүргүзгөн мугалим да ойлорун түшүнүктүү кылып жеткизип берсе. Жалаң эле терс жактарын айта бербей конструктивдүү ойлорду айтса. Сабак өткөн адам болсо комментарийлерге кунт коюп угуп ар бир идеядан пайда алууну көздөсө, себеби анын сабагына атайын бирөө катышкан болсо анда ошол сабак өткөн мугалим ошодон пайдаланышы керек. Дароо актанбастан же шылтоо издебестен жакшылап угуп керек болсо жазып алганы да жакшы.

Бул макалада биз салттуу болгон сабакка катышуу менен кошо жаңыдан кеңири колдонула баштаган теңме тең моделине кеңири токтолдук. Албетте ар жерлерде теңме тең моделди башкаларга айттырбай эле колдонуп жаткан мугалимдер да жок эмес. Бирок көпчүлүк мугалимдер тартынбастан бири бирин өз ыктыярлары менен сабакка чакырып бири бири менен тажрыйба алышса билимдин сапатына жакшы таасир берүүсү шексиз.

БИЛИМ БЕРҮҮ КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Совет мезгилинде Кыргызстан билим тармагында көптөгөн ийгиликтерге жетишкен. Калктын көпчүлүгү сабаттуу болуп, университетти бүткөндөрдүн дээрлик бардыгы жумуш менен камсыз болгон. Ошол убактагы билим берүү системасы пландык экономикага ылайыкталган. Союз кулаган соң билим берүү тармагында орчундуу маселелер жаралды. Рынок экономикасынын шарттарында мурункудай билим берүү учурдун талаптарына дал келбей калды. Белгилеп кете турган жагдай, Кыргызстанда коомдун социалдык катмарларындагы материалдык мүмкүнчүлүктөргө карата ажырым күч алды. Айрым колунда бар ата-энелер балдарына сапаттуу билим берүү мекемелерин тандап, акы төлөнгөн мектептерге өз балдарын беришсе,

калкыбыздын көпчүлүгү учур талабына жооп бере албаган мектептерден окутуу мажбурдугунда.

Мен 2010-2011-жылдары «Башталгыч класстардагы окуунун абалы» темасындагы изилдөөмдү аяктадым. Бул изилдөөнүн максаты азыркы учурдагы мектептерде окутуунун абалын, мугалимдер тарабынан колдонулган усул-ыкмалар жана ошондой эле окутуудагы көмөкчү материалдардын абалын билүү болчу. Бул жагдайды билүү үчүн билим берүү тармагында эмгектенген 25 адистен интервью алынды. Анын ичинде Билим берүү жана илим министрлигинин, Кыргыз билим берүү академиясынын кызматкерлери, жогорку окуу жайлардын окутуучулары жана мектептин мугалимдери, ата-энелер, эл аралык уюмдардын өкүлдөрү бар.

Изилдөөнүн натыйжасында төмөндөгүдөй тыянактар алынды. Окуу көндүмү эң керектүү фундаменталдык жөндөм болуп саналат. Эгер башталгыч класста баланын окуу жөндөмүн жакшы өркүндөтпөсө, жогорку класстарда алар жаңы предметтерди өздөштүрүүдө абдан чоң кыйынчылыктарга кабылышат. Себеби пайдубал жакшы түптөлгөн эмес. Өзгөчө математика, химия, физика сыяктуу логикалык ишмердүүлүктөрдү талап кылган жөндөмдүүлүктөр калыптанбаган болот. Окуу жөндөмү жакшы калыптанбаса жалпы эле предметтердин бардыгын түшүнүүнү, кабыл алууну оордотот.

Тилекке каршы окуу көндүмүнө жакшы көңүл бурулбагандыктан, окуу сапаты начарлап бара жатат. Акыркы мезгилдерде окуучулардын окуу көндүмдөрү абдан эле аксап кеткен. Муну эл аралык сынактардын

жыйынтыктары да далилдөөдө. Мисал катары Кыргызстан окуучулары 2006 жана 2009 жылдарда эки жолу катышкан эл аралык ПИЗА сынактарында биздин окуучулар эң акыркы орундарда калгандыгы далил боло алат. Өзгөчө 2009-жылы өткөрүлгөн ПИЗА сынагы 15 жаштагы окуучулардын окуп-түшүнүү жөндөмдүүлүктөрүнө басым жасаган. Натыйжада Кыргызстандык окуучулардын 82%ы окуган нерселерин түшүнбөйт деген тыянак чыгарылган. Бул көрсөткүч өлкөнүн келечегин ойлонгон ар бир жараанды терең ойлондуруш керек.

Ошондой эле изилдөө балдардын окуу көндүмдөрү мектептен эмес, үй-бүлөдөн, бала бакчадан баштала тургандыгын ачык көрсөттү. Бул тыянакты дүйнөлүк алкактагы психолог, педагогдордун изилдөөлөрү тастыктайт. Бирок, биринчи класска окуучулар ар кандай деңгээл менен келишет. Бирөөсү тамга, кат тааныбай келсе, айрымдары ата-эненин, бала бакчанын жардамы менен жакшы даярдыкта келет. Кыргызстандын билим берүү боюнча өнүгүү стратегиясында жазылган маалыматтарга таянсак, Кыргызстанда 3-6 жаш курактагы балдардын 11 пайызы гана бала бакчаларга барат. Демек 89 пайыз балдардын бала бакчага баруу мүмкүнчүлүгү жок, алар мектепке чейин эч бир даярдыктан өтүшпөйт. Ал эми 11 пайыздын ичинен, шаардагы балдардын 24 пайызы бала бакчаларга барса, айыл жергесиндегилердин 4 гана пайызы бала бакчаларга барат. Мамлекеттик деңгээлде бул көрсөткүчтөрдү жогорулатууга киришип жатканы жакшы жышаан.

Ал эми окуу көндүмдөрүн үйрөтүүгө учкай токтолгондо аны төрт багытка топтоого болот. Алар: балдарды (1) шар окутуу, (2) таза жана түшүнүктүү кылып окутуу, (3) өзү түшүнүп окуусун камсыздоо жана (4) туура окутуу болуп саналат. Мисалы, төртүнчү класстын окуучусу минутасына 100 дөн кем эмес сөз окуусу керек жана жеке мектептерде минутасына 140-150 сөз окуусу керек деген талап коюлат. Бул ыкма окуучунун шар окуусуна жардам берет жана анын максаты окуутунун такай ылдамдыкта окууну максаттайт. Биздин изилдөө шар окууга өтө көп убакыт коротуу туура эмес жолго алып бараарын көрсөттү. Себеби, минутасына 100 сөз окуу керек деген максаттын аркасынан түшүп алып, баланын текстти түшүнүүсүнө көңүл бурулбай калат. Балдардын тез окуусун камсыз кылганы менен алардын ойлонуп, туура окуусуна тоскоолдук болууда. Адабий окууда болсо мугалим түшүнгөнүндү, жаттаганыңды айтып бер, автор эмне дептир, автордун ою эмне экен деген суроолордун тегерегинде гана сөз болот. Ал эми автордун ою менен макулсуңбу, каарман эмне үчүн андай кылып жатат, сен анын ордунда болсоң эмне кылаар элең деген суроолор дээрлик каралбайт. Окуучулардын билимин баалаган адистердин белгилөөлөрүнө караганда окуучулардын окуп, түшүнүүгө байланышкан суроолорго жооп берүүдө кыйналгандыгы айкын көрүнөт.

Жаш балдардын окуу жөндөмүн, сабаттуулугун өнүктүрүүгө ар кыл факторлор таасир берет. Биринчиден окуу материалдарынын, окуу китептеринин жетишсиздиги жана начар сапаты. Билим берүү жана илим

министр-лигин маалыматы боюнча азыркы мезгилде мектептердин 62 пайызы гана китеп менен камсыз болгон, бул көрсөткүч буга чейин болжолдуу 40 пайызга чейин төмөндөп кеткен. Бул жагдайлар абдан терс таасирин тийгизет. Мектепке чейинки балдарга арналаган мамлекеттик тилде жазылган көркөм окуу китептери азыраак.

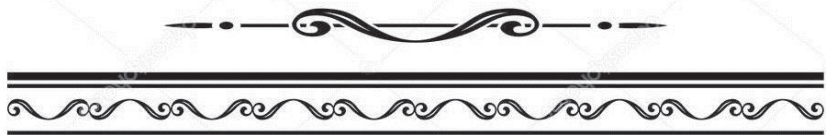
Жаш балдардын окуу жөндөмүн, сабаттуулугун өнүктүрүүдө ар кыл факторлор таасирин тийгизет. Дагы бир абдан баса белгилеп айтып кете турган маселе, педагогдорду даярдаган жогорку окуу жайлардагы абал. Жалпы республикалык тестирлөөнүн (ЖРТ) жыйынтыгы менен ЖОЖдорго тапшырган жаштардын балдарын талдап көргөн учурда педагогикалык адистиктерге эң төмөнкү балл алгандар тапшырууда. Себеби, бул кесиптин баркы төмөндөп кетти. Башка окуу жайларга өтпөй калгандар, эптеп жогорку билим алып койбосом болбойт деген орто саарлар бул тармакка келүүдө. Албетте алардын ичинде абдан мыктылары да бар, бирок алардын пайызы өтө эле төмөн. Ал аз келгенсип педагогикалык окуу жайларда методика кафедралары жокко эсе, заман талабына ылайык билим бере алышпайт. Натыйжада абал ого бетер оорлошууда.

Дагы бир маселе, китепти ата-энелерди окууга кызыктырууну колго алуу керек. Биз канча сапаттуу, кызыктуу китеп чыгарбайлы, суроо-талап жок болсо алардын пайдасы тийбейт. Балдарына үлгү катары ата-эне китеп окуусу керек. Коомдогу аң-сезимди өзгөртүү керек. Мисалы, бир жолу тойго барбай койсо, баласына кызыктуу,

жакшы китеп сатып бериши мүмкүн. Андыктан кыргыз коомчулугунда, ата-энеде окуу маданиятын калыптандыруу максатка ылайык. Китеп окууну балдарга мажбурлук катары таңуулабастан алардын кызыгуусун ойготуу зарыл. Китепти маалымат алуунун булагы катары гана эмес таалим-тарбиянын каражаты катары да кабылдоого болот.

Кыргыз коомчулугунда олуттуу адабий китептерди окуган адамдарды аз кездештиребиз. Улуу муундун өкүлдөрү көбүнесе саясат тууралуу басма сөзгө маани беришсе, жаштар интернет булактарынан жеңил маалыматтарды алуу, ар кыл оюндарды ойноо менен чектелишет. Кыргыз коомчулугунун өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизген бир канча маанилүү факторлор бар. Алардын эң маанилүүлөрүнүн бири КИТЕП.

ЖАШ МУГАЛИМДЕР КОЛДООГО МУКТАЖ

Жаш мугалимдер деп педагогикалык окуу жайын аяктап, жаңы эле мектеп босогосун аттап, өз билимин окуучуларга бөлүшкөнү бел байлаган азамат инсандарды айтабыз. Кыргызстанда жана мурдагы Советтер союзундагы республикаларда жаш мугалим деген аталыш кеңири таркаган болсо, эл аралык илимий адабиятта *«beginning teacher»* же *«new teacher»* - жаңы мугалим же жаңыдан баштап жаткан мугалим деп, анын жаш курагына эмес, мектепке жаңыдан келип иштеп жатканына басым жасап айтылат. Кантсе да жаш мугалим болуп иштөө Кыргызстандабы же башка өнүккөн өлкөлөрдөбү – ары жоопкерчиликтүү, ары түйшүктүү иш болуп саналат. Демейде жаңы мектепке келип, жаңы адамдар менен таанышып, жаңы жол-жобо жана тартипке ылайык иштеп

кетүү бир жагынан оор болсо, экинчи жагынан жаш мугалимдин жеке турмушу жана үй-бүлөсүндөгү жагдай ишине таасир этпей койбойт.

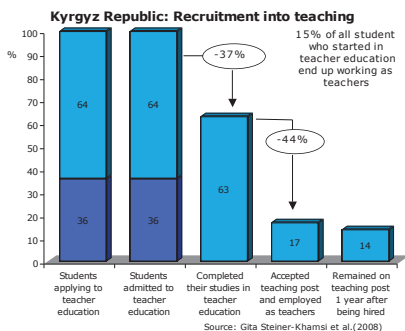
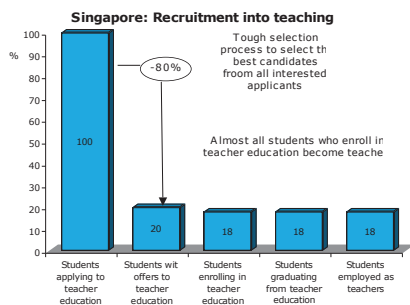
Эл аралык илимий изилдөөлөрдү талдасак, жаш мугалимдин баштапкы кесиптик турмушу мындайча бааланат. Буллог (*Bullough, 1997*) жана Ричардсондун (*Richardson, 1996*) жазгандарына караганда, жаш мугалимдик- эң татаал жана олутуу мезгил болот. «Мугалим болуп иштеген биринчи жыл эң оор жана түйшүктүү», деп жазышат Хеннам, Смит жана Стефенсон (*Hannam, Smyth & Stephenson, 1984, 9-бет*). Башка илимпоздор жаш мугалимдик мезгилди эптеп аман-эсен калуунун же кыйынчылыктардан кутулуунун убагы деп аташат (*Thiessen, 1996* жана *Brock & Grady, 2001*).

Ошондуктан жаш мугалимдер башынан колдоого жана жардамга муктаж. Аларга маянадан сырткары азыраак саат берилип, жакшыраак ресурстар, жылуу сөз жана улуу кесиптештери жана мектеп жетекчилиги тарабынан колдоо жана жардам көрсөтүлсө жакшы болот.

Колдоо албаган көптөгөн жаш мугалимдер мектептеги оор жумуштан тез эле көңүлү калышы мүмкүн жана өкүнүчкө карай кээ бирлери мектеп менен биротоло кош айтышат (*Huling-Austin, 1990; Cole, 1996*). Мисалга алсак, АКШда божомол менен жаңыдан иштеп жаткан мугалимдердин жарымы 5 жыл ичинде мектептен кетишет экен (*Bullough, 1997*), ал эми Канадада жаш мугалимдердин 40 пайызы алгачкы 3 жылда мектеп менен коштошушат. Бул деген албетте ошол жаш мугалим үчүн жеке трагедия болсо, коом үчүн чоң жоготуу.

Кыргызстанда да көптөгөн потенциалдык жаш мугалимдер такыр эле мектепке барышпайт, же барса да бир аз иштеп эле кетип калышат. Ошентип, мугалимдер жетпейт деген көйгөй кайрадан уланат. Албетте бүтүрүүчү 2 жыл бою мектепте милдеттүү түрдө иштегенден кийин гана диплом алсын деген өнөктүк жүргүзүлүүдө. Жаш мугалим депозити деген программанын алкагында да мугалимдердин тартыштыгын чечүүгө болгон иш-аракеттер жасалган, бирок алар күтүлгөндөй эффект менен маселени чечип кое албай жатат.

Жаш мугалимдердин маселесин айтып жатып, мугалимдик кесиптин Кыргызстандагы аброю, мугалим болуп кимдер иштеп жатат, келечекте мугалим болом деп кимдер окууга тапшырып жатат деген суроолорду берип, абалды акыркы убакта тез өнүккөн Сингапур менен салыштырып көрөлү. Гита Штайнер-Хамси (2009) деген илимпоздун талдоосун көрсөткөн төмөнкү диаграммага көңүл бурсаңыздар.

Сингапурда мугалимдик абдан ардактуу кесип, ошондуктан мектепти бүткөндөрдүн мыктылары мугалим болсом деп эңсешет. Мугалимдерди даярдоо окуу жайына тапшырган жаштардын эң күчтүү делген 20 пайызы гана окууга өтөт. Ошол 20 пайыздын дээрлик көпчүлүгү диплом алган соң өмүр бою (пенсияга чейин) мугалим болуп эмгектенишет. Мугалим болгонуна сүйүнүп жана ардак-урматта жүрүп эмгектенишет.

Эми Кыргызстандагы жагдайга көңүл буралы. Мугалимдик окууга негизинен Жалпы республикалык тестирлөөдө анчейин жогору эмес баа алып калгандар тапшырышат. Анан да мугалимдик окууга тапшыргандардын дээрлик баары эле окууга өтөт, себеби көбүрөөк окуган жана эптеп эле контрактты төлөгөн студенттерди кабыл алууга университеттер кызыкдар. Чынында, кээде кайсы окутуучу университетке көбүрөөк абитуриенттерди алып келе алат деген да атаандашдык бар экени көпчүлүккө маалым. Окууга тапшыргандардын божомол менен 63-65% диплом алышат. Калган 35% ар кандай себептер менен окууну аягына чыгарышпайт. Дагы бир өкүнүчтүү нерсе, ошол окууга тапшыргандардын 17% гана мугалим болуп мектепке барышат жана 1 жылдан кийин алардын 14% гана мугалимдигин улантып жаткан болот. Калган 86% кайда кетти? Эмне үчүн алар мугалим болуп иштебей калды? Аларга канчалаган чыгым сарпталды? Кантип ошол чыгымдарды азайтсак болот? деген суроолор кимди гана болбосун түйшүлтпөй койбойт.

Дагы бир олуттуу ойлоно турган нерсе, бул биздеги түзүлгөн жагдайдын билим берүү сапатына тийгизген

таасири. Эгер күчтүү эмес деген абитуриенттер мугалим кесибин тандап, анан башка кесипке жетпей калсам жок дегенде мугалим болом да деген ойлор менен жашап жатса, анда кайдагы сапат? Дипломдуу мугалимдердин мыктылары да мектепке баргандан качып, эгер мектеп мугалими болсом мени башкалар шылдыңдайт дешип, эптеп шаарда калуунун жолун издесе же башка кесип тапканга умтулса, анда кайдагы сапат? Буга кошумча дагы акыркы учурда кээ бир белгилүү деген инсандарыбыздын Facebook жана башка байланыш баракчаларына «Эртең 1-сентябрь. Кандай сонун мен мектепке барбайм» деп жазып коюп, жаштарыбызга мектепке барган бул ийгилик эмес, тескерисинче жолдуу болбой калуу деген ураандарды жайылып жатса, анда кайдагы сапат? Биздин балачакаларыбыз менен неберелерибизди ким сапаттуу окутат?

Кантсе да жаманбы, жакшыбы азыркы учурда мектепте иштеп жаткан азамат жаштарыбыз да бар. Ошолорду үлгү кылып, алардын эмгегин даңазаласак, балким олку-солку болуп ойлонуп жүргөн жаштарыбыз туура жагына ооп, жооптуу жана мээнети күчтүү мугалимдик кесипти тандап алышса, кандай сонун болмок!

Мен мындан бир нече жыл илгери Канадада окуп жатып, «Жаш мугалимдердин калыптанышы» деген темада изилдөө жүргүздүм. Кыргызстанга келип, жаш мугалимдер кандай кыйынчылыктарга учураганын жана алар ошол проблемаларга кандай чара колдонушканын талдадым. Ошол изилдөөмдүн кээ бир жыйынтыктарына

таянайын. Гудсон жана Коул (Goodson & Cole, 1993) далидегендей: «Эгер биз мугалимдерди даярдоо курстарын мыкты деңгээлде жүргүзөбүз десек, анда биз мектепте иштеп жаткан мугалимдердин ойлоруна олуттуу мамиле кылышыбыз абзел. Мыкты даярдоо программасын иштеп чыгуу үчүн мектеп мугалимдеринин сунуштарын кунт койуп угушубуз керек» (1993-ж., 71-бет). Ошентип мен мектеп мугалимдери менен жолугуп, сабактарына катышып, бош убактыларында алар менен маек куруп же интервью алып маалымат топтогонмун.

Жаш мугалимдердин көйгөйлөрүн жана иш-аракеттерин талдап, бир нече категорияга бөлүп карадым. Ошолордон айрым үзүндүлөр келтирейин:

Класстын «ичиндеги» маселелер.

Жаш мугалим жаңыдан эле мектепке келгенде аны эң олуттуу маселелер класстын ичинде күтүп турат. Ал маселелер окуучулар менен тил табышып иштешип кетүү жана ар кандай тартиптеги балдарды башкара билүүгө байланыштуу болот. Педагогикалык окуу жайда канча жолу лекция-семинарда укканга караганда, мектепте бир көргөндө эле бул маселе эмне экенин жаш мугалим анык түшүнөт. «Балдарды башынан тартипте карма, болбосо башыңа чыгып алышат» деген акыл-насаат айтууга оңой, бирок иш-жүзүндө абдан татаал экени дароо байкалат. Кээ бир окуучулар жаш мугалимди сыноо үчүн тымызын «Эмне билгенин текшерип көрөлү» дешсе, башкалары ачык карама-каршылыкка барып, класста ким кожоюн деген оюн жүргүзүшөт. Ал эми кээ бирлери такыр сабакка кызыкпай, көбүнчө келбей да койушат. Мына ушулардын

баарын кантип жеңиш керек деген ойлор жаш мугалимди кыжалат кылат.

Дагы бир олуттуу маселе – бул жаш мугалимдин кесиптик же методикалык даярдыгына байланыштуу. Окуучуларга кантип түшүндүрсөм? Менин сабактарымдан кийин окуучулардын эсинде эмне калат? Окуучулардын ой жүгүртүүсүн кантип өнүктүрсөм? Окуучуларды кандай бааласам? деген суроолорго жооп издейт. Менин изилдөөм көрсөткөндөй, ушул суроолорго жооп издегенде, жаш мугалим көбүнчө эч кимден жардам сурабай, аларды өзү чечүүгө аракет кылат. Өзүнүн жеке маселесин башка мугалимдер менен бөлүшүп, «Ошону да билбейсинби?» деген сыяктуу сөздөрдү укпайын деп, өз күчү менен бир бүтүмгө жеткенге умтулат.

Мектеп деңгээлиндеги маселелер

Жаш мугалимдер жаңыдан келгенде мектеп жетекчилеринин колдоосуна аябай муктаж. Бирок изилдөө көрсөткөндөй, ар кандай себептер менен жаш мугалимдерге колдоо жетишсиз болот. Мисалы, мектеп жетекчилери сабак жадыбалын ыңгайлуу койгондун ордуна, тескерисинче ветеран мугалимдерди канааттандырып, жаш мугалимге эң ыңгайсыз жагдай түзүлөт. Күчтүү жана тартиптүү окуучулардын ордуна окуучулары эң начар делген класс тиет.

Кээде жаш мугалимдин сабактары да катуу сынга алынган учурлар кездешет. Айрым учурда жетекчи жаш мугалимге жардам бер деп тажрыйбалуу мугалимди дайындабай да калат.

Жаш мугалим болсо жетекчилерге жакшы таасир калтырайын жана проблемалуу жаш мугалим деген пикир жаратпайын деп, өз маселелерин сыртка чыгарбай эптеп өзү чечүүгө далалат жасайт. Эч кандай конфликтке баргысы келбейт.

Мектеп деңгээлиндеги маселелердин дагы бири – бул чогуу иштеген коллегалар менен болгон мамилелерге тиешелүү. Жаш мугалим мектепке келгенде көп жыл иштеген мугалимдер ар кандай кабыл алышат. Менин изилдөөм боюнча, аларды көпчүлүк мугалимдер сын көз караш менен кабыл алат экен. Алар бул жаштар мектепке келип эмне кылат, мектепти бизге таштап өздөрү шаардан башка жумуш издесе болбойбу дегендер да болушат. Башка бирөөлөрү бул жаштар келгенде эле саат талашып, кабинет талашып калышат, улууларды сыйлашпайт деп арызданса, башкалары мага баары бир дегендей мамиле жасашат. Жаш мугалимдер болсо эптеп өзүнө пикирлеш коллегаларды издеп, жамаатта өз ордун табууга аракеттенишет. Кээде насаатчы мугалимдер да жаштарга жардам бергенге убактым жок, анан дагы эч ким ал иш үчүн акча төлөбөйт деп айткан учурлар да болот.

Ата-энелер менен мамилелер

Жаш мугалимдерге окуучулардын ата-энелери да башынан сын көз караш менен мамиле кылышат. Бул жаш баланын же жаш кыздын колунан эмне келет, менин баламды же неберемди ал окута алабы же өзү бир нерсе билеби деп келген ата-энелер да болот. Жаш мугалим болсо ата-энелер менен кантип тил табышам жана

алардын суроо-талаптарына кандай туруштук берем деп баш катырышы мүмкүн.

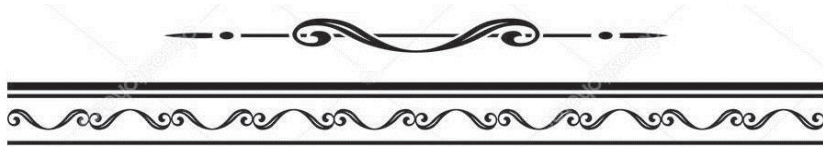
Менин изилдөөмдүн эки негизги катышуучулары: айылдык жана шаар мектептеринин жаш мугалимдери ушундай жагдайларда кыйынчылыктарды жеңип иштеп жүрүштү. Күнүмдүк турмушун өткөрүүгө төмөндөгүдөй чараларды колдонушту. Шаардык мектепте биологиядан сабак берген Айнура (каймана ат) аттуу жаш мугалим айлыкты көбүрөөк алуу үчүн көп сабак алып эмгектенди. Анан дагы кошумча акча табайын деп шаардагы кафелердин бирөөндө официантка болуп да иштеди. Акча үнөмдөп, шаардагы туугандарынын үйүндө жашады жана ата-энесинен дагы деле жардамга акча алып жатты.

Ал эми айылдык мектепте иштеген жаш тарыхчы Каныбек (каймана ат) эки мектепте иштеди. Андан тышкары талаада эгин эгип, кошумча акча тапты. Бизнеске да аралашып көрдү, бирок анысы ийгиликсиз болуп, кайра мектепке келди.

Ошентип, ушул эки жаш мугалимдин турмушун талдоо менен башка жаш мугалимдердин жашоосун, көйгөйлөрүн жана иш-аракеттерин чагылдырууга аракет кылдым. Изилдөөнүн аягында Айнура мындай деп айтты: «Мен мектепте каламбы же жокпу, аны билбейм. Ооба, мен кетсем окуучуларыма эмне болот деп ойлоном. Бирок ошол эле учурда мен жөнүндө ким ойлойт? Балким мен мектептен кетишим мүмкүн, бирок мугалимдик кесипти таштабайм. Балким мен университетке ишке кирем, себеби ал жакта окууну менден начар бүткөндөр деле иштеп жатышпайбы!»

Айылдагы мектепте иштеген тажрыйбалуу мугалим болсо, Каныбек жөнүндө төмөнкүлөрдү айтты. «Каныбек мектептен кетет. Ордуна башка жаш мугалим келет. Мектепке эмне болот? Эч нерсе болбойт. Жаштар келет, анан кетет, алардын ордуна башкасы келет. Ошентип улана берет. Алардын айлыгы көтөрүлбөсө, шарттары оңолбосо жана керектүү жардамдар берилбесе, анда эч өзгөрүү болбойт.»

Демек, эмне кылышыбыз керек? Биринчиден, мугалимдердин статусун жогорулатышыбыз керек. Сингапурдагыдай мугалимдик кесип аябай ардакталып, күчтүүлөрдүн күчтүүсү мугалим болом деп эңсегенде билим берүүнүн сапаты көтөрүлүп, анан ал жалпы эле коомдук турмушту жакшыртууга шарт түзөт. Мугалимдердин айлык маянасы көбөйтүлүшү керек, ошондо таланттуу жаштар мектепке чуркашат. Мамлекеттик акчаны көрүнгөнгө оку деп сунуштабастан, мен сөзсүз мугалим болом дегендерге бериш керек. Мугалимдерди даярдоо курстарынын сапатын жакшыртып, жаштарды эң алдыңкы билим менен камсыз кылуу абзел. Ошондо биз билим берүүгө чоң салым кошкон болобуз жана келечегибиз азыркыдан да жарыгыраак болот.

ЭЛ АРАЛЫК ПИЗА СЫНАГЫ ЖАНА КЫРГЫЗСТАН

Кыргызстан эл аралык ПИЗА¹ тест сынагына 2006-жылы биринчи жолу катышты. Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрү өз ыктыяры менен катышкан бул сынак ошол мамлекеттердин 15 жаштагы окуучулардын билимин салыштырып баалоо менен жалпы билим берүүчү мектептерде билим берүүнүн сапатын аныктайт.

Бирок тилекке каршы, азырынча ПИЗА сынагынын билим сапатына тийгизген таасири боюнча системалуу изилдөөлөр жасалган жок. Бул макала ар кандай ой-пикирлерди талдап жана натыйжасында билим тармагында иштеп жаткан жоопкерчиликтүү адистерге сунуштарды баяндайт.

¹ Англ. *Programme for International Student Assessment* – Окуучулардын Билимин Баалоо Боюнча Эл аралык Программасы.

Билимдин сапаты өлкөнүн ийгиликтүү өнүгүүсүнө түздөн түз салым кошоору талашсыз. Ошондуктан, ПИЗА сынагынын натыйжасы жана таасири жалпы Кыргызстан үчүн мааниси чоң, себеби бул сынак билим берүү сапатын эл аралык билим системасынын талаптары менен салыштырып баалайт. Сынактын натыйжалары сынакка катышкан өлкөлөрдүн билим берүү системасынын күчтүү жана начар жактарын аныктоого жардам берет. Натыйжада сынакка катышкан көптөгөн өлкөлөр сынактын жыйынтыгына таянып билим сапатын жана жалпы билим берүү системасын жакшыртуу үчүн атайын реформаларды жасап келишүүдө.

Мисалга алсак Эн-Берит Кавлинин изилдөөсүндө ПИЗА сынагы Норвегиянын билим берүү системасына жакшы таасирлерин бергенин аныктаган.² Сынактын жыйынтыгын Норвегия башка төрт өлкө (Япония, Нидерланды, Словения жана АКШ) менен салыштырып, жыйынтыгында билим берүү системасын жакшыртуу үчүн алгылыктуу аракеттери талкуулап, Норвегиянын билим берүү стандарттары кайрадан жаңыланып иштелип чыккан жана мектептерде окутулган окутумдардын баарына жаңыдан куррикулумдар окуучунун компетенттүүлүгүнө жана жөндөмүнө жараша иштелип чыккан. Жалпысынан бул сынактын натыйжалары Норвегиянын билим берүү саясатын кайрадан иштеп чыгууда жана билим сапатын жакшыртууда өздөрүнүн пайдалуу

² Anne-Berit Kavli, "Impact of TIMSS in Norway," (Directorate for Primary and Secondary Education, 2003).

салымдарын кошкон. Ал эми, Лаура Фигаццоло³ ПИЗА сынагы көптөгөн өлкөлөрдүн билим берүү системаларын жакшыртууга пайдалуу болгонун айтат. Ал өлкөлөрдүн бири Францияда 2006-жылы өткөзүлгөн ПИЗА сынагынын натыйжасына таянып Франциянын ажосу Саркози билим сапатын жакшыртуу үчүн өзү жаңы реформаны жетектеп баштап берген. Бул мисал ПИЗА сынагына жогорку деңгээлдеги өлкө саясатчылары да чоң маани бере турганын көрсөтүп турат. Ошентип, сынактардын натыйжасына жана сунуштарга таянып билим сапатын жакшыртуу үчүн жаңы программалар кайрадан даярдалып иштей баштаган. Ал программалар мектепке чейинки билим берүүдөн баштап, кесиптик билим берүүнү жана жогорку билим берүүнү өркүндөтүүгө багытталган. Ошентип алгылыктуу иш-аракеттер аткарылып, билим сапатын көтөрүүгө жетишишкен.

Жогоруда келтирилген мисалдар ПИЗА сынагы окуучулардын билими менен жөндөмдүүлүгүн гана баалап чектелбестен, билим берүү системасына пайдалуу таасирин тийгизишин тастыктап турат. Демек ПИЗА сынагынын натыйжалары көптөгөн өлкөлөрдүн билим сапатын жакшыртууда пайдалуу таасирин бере алган. Бирок, албетте сынактын натыйжалары туура жана системалуу жол менен анализденип, талкууланып жана алардын негизинде керектүү иш-аракеттер жасалган кезде гана сынак таасирин бере алат.

³ Laura Figazzolo, "Impact of PISA 2006 on the Education Policy Debate," Education International <<http://download.ei-ie.org/docs/IRISDocuments/Research%20Website%20Documents/2009-00036-01-E.pdf>>, (July 15, 2009).

Ал эми Кыргызстан окуучулары катышкан ПИЗА-2006 жана ПИЗА-2009 сынактары бизге кандай пайда алып келди деген суроо туулат. Жогоруда белгиленгендей, Кыргызстандын окуучулары 2006-жылы биринчи жолу ПИЗА сынагына катышышты. Ал жылы сынакка баары болуп 57 мамлекеттен окуучулар катышышкан. Сынак так илимдер окутумдары болгон химия, биология, физика жана математикадан болгон. Натыйжада, Кыргызстандын окуучулары 57 катышкан мамлекеттердин арасынан акыркы орунга ээ болгон жана бул көрсөткүч ар бир атуулду абдан ойго салды. Кыргыз билим берүү академиясынын адиси интервью учурунда айткандай «Сынак натыйжасы баарыбызды ойлонууга мажбур кылды. Бир жагынан ПИЗА сынагынын натыйжасы биз үчүн оор тийип уят кылды, бирок экинчи жагынан ал бизге пайдалуу болду, себеби биз билим сапатын эл аралык талап менен аныктап алдык.»

Сынак натыйжасы Кыргызстанда көптөгөн талкуулоолорду жана талаш-тартыштарды жаратты. Негизинен билим берүү системасындагы адистер эки топко бөлүнүп калды: бир тобу ПИЗА сынагы биздин мектептерде окутулбаган такыр эле башка жөндөмдүүлүктөрдү башка талап критерийлер менен текшергенин айтып сынак жыйынтыгы менен макул эместигин билдиришти. «Кыргызстандын орто мектептердин окуучулары эл аралык олимпиадаларга катышып, байгелүү орундарды ээлеп жүрүшөт, эмне себептен олимпиадаларды утканыбызга карабастан ПИЗАда акыркы орунда болуп калдык?» деген суроолор да болду. Биздин окуучулары-

быздын акыркы орунду алышы, «Советтер Союзунда билимибиз эн жакшы болгон жана азыр деле жаман болбосо керек» деп ойлогон атка минерлерибизге же катардагы эле атуулдарыбызга абдан күтүүсүз болду.

Ал эми экинчи топтогулар ПИЗА сынагы биздин билимибиздин чыныгы деңгээлин аныктап жатканын айтышты. Бул адистер акыркы орунга ээ болоорубузду алдын ала эле божомолдошкон, себеби акыркы орунду ээлеп калуу тилекке каршы табигый жана мыйзам ченемдүү көрүнүш деп ойлошкон. Алардын ойлору боюнча «Казанда бар нерсе чөмүчкө чыгат» дегендей билим берүүбүздүн сапаты өтө начарлап кетти. Дагы бир нерсе, сынакка катышкан мамлекеттерди карап көрсөк дээрлик көпчүлүгү өтө өнүккөн мамлекеттер же болбосо адаттан билим берүүгө абдан олутуу караган Чыгыш Европа мамлекеттери жана мунайга бай, өнүгүп келаткан мамлекеттер болчу. Алар менен ат салышуунун жыйынтыгы түшүнгөн адистер үчүн алдын ала эле белгилүү болчу.

Албетте Кыргызстанда жакшы мектептер жок эмес жана ПИЗА сынагы да кээ бир мектептерибиз күчтүү экенин ачык көрсөттү. Бирок алар негизинен жеке менчик же борбор шаарыбызда жайгашкан элиталык мектептер. Алардын окуучулары химия жана биология боюнча эл аралык олимпиадаларда жакшы ийгиликтерге көптөн бери жетишип келишет. Ал эми ПИЗА сынактары талапка ылайык жалгыз эле жеке менчик мектептерди жарыштырбастан, Кыргызстандын бардык мектептеринен чыккан окуучулардын жалпы билими кандай деген сынак

болуп саналат. Жалпысынан алганда мектептердеги билим берүүнүн сапаты кескин төмөндөп баратканы баарыбызга белгилүү.

Сынактын натыйжасын талкуулоо учурунда, ошол учурдагы Билим берүү жана илим министри өзүнүн командасы менен ПИЗА-2006 сынагында эң жогорку натыйжага ээ болгон Финляндия мамлекетине тажрыйба топтоо үчүн сапар алышкан. Бул иш сапарда Кыргызстандан барган топ Финляндиянын билим берүү системасы жана алардын ийгиликтүү тажрыйбалары менен таанышып, мектептери, окуу программасы, каржылоо системасы жана жалпы эле билим берүү системасы менен жакыныраак таанышып маалымат алып кайтышты. Эки мамлекеттин билим берүү системаларын салыштырып көптөгөн айырмаларды таба алышты. Мисалы, Кыргызстанда окуу жүктөмү менен сабактын саны өтө көп экени анык болду; 14-жаштагы окуучулар үчүн окуу жүктөмү жылына Кыргызстанда 1190 саат болсо, ал эми Финляндияда болгону 855 саат. (Салыштырып карасак Орусияда 988 саат). Демек, Кыргызстандын окуучулары Финляндиянын окуучуларына салыштырганда жылына 335 саат көбүрөөк окушат экен. Азыр Кыргызстанда окуу жүктөмдү азайтуу туурасында ойлор айтылып, иш-чаралар аткарылды. Мисалы азыр жумасына 23 саат окутулса, аны 21 саатка азайтуу каралды. Бул жылына жалпысынан 64 саат кыскартууга алып келет. Ошентип жогоруда айтылгандай жүктөмдүн абдан көптүгү байкалып турат. Дагы башка олуттуу нерсе - Финляндиянын окуучулары азыраак саат

окуганына карабастан жакшы билим алып жатышат. Демек, кеп окуу жүктөмүнүн көптүгүндө эмес, ошол жүктөмдү кандай максатта жана сапатта жеткизип берүүдө болуп жатат. Финляндияда билимди сапаттуу жеткизип берүү менен катар окуучулардын өз алдынча окуусу абдан жакшы жолго коюлган. Ушуларды терең анализдеп сабак алышыбыз керек.

Окуу жүктөмүн азайтуудан тышкары да мектепте окутулган окутумдарды интеграциялоону талкууга алынууда. Бүгүнкү күндө орто мектепте 20дан ашуун окутумдар окутулуп келет. Албетте, бул сандагы окутумдардын баарын терең өздөштүрүү окуучулар үчүн оңой эмес. Окутумдарды кыскартып же интеграциялап кошуу иш-аракеттери башталды.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй ПИЗА сынагынын натыйжасында көптөгөн өлкөлөр билим берүү стандарттарын жаңылап иштеп чыгып, мектепте окутулган окутумдарга жаңыдан куррикулумдарды түзүшкөн. Кыргызстанда да бул маселенин үстүндө иш-аракеттер жасалды. Эл аралык уюмдардын жардамы менен Улуттук Куррикулум жана мектептеги окутумдарга жаңыдан окуу куррикулумдарын иштеп чыгышты. Бул жаңы куррикулумдарды иштеп чыгууда ПИЗА сынагында бааланган окуучунун компетенттүүлүгү жана жөндөмдөрү эске алынды. Бирок тилекке каршы бул бардык иш-аракеттер чар-жайыт болуп бири-бири менен тыгыз байланыштары жок болууда. Ар бир долбоор өз алдынча иштеп жаткандай сезилет. Ошентип бул реформалар

жугумдуу жана таасирдүү болбой калат деген коркунучтар бар.

Дагы бир нерсе ПИЗА сынагы ачып көрсөткөндөй Кыргызстандагы негизги маселелердин бирине анчейин көңүл бурулбай келе жатат. Бул мамлекетибиздеги айыл жана тоолуу аймактардын мектеп окуучуларынын билим сапаты абдан төмөндөп баратышы. Мисалы, ПИЗА-2006 сынагынын так илим предметтери боюнча башка тандалып алынган мамлекеттер менен салыштырып айыл, чакан шаар жана чоң шаарлардын көрсөткүчтөрүн карап көрсөк Кыргызстандын айыл окуучуларынын орточо баллы 300 жана чоң шаар (Бишкек) окуучуларынын орточо баллы 430 болгон. Ортодо айырма 130 балл болуп шаар менен айыл билим денгээлдеринин кескин айырмасынан кабар берет. Башка мамлекеттердин шаар-айыл окуучуларынын билим айырмасы анчалык көп болбогону (10 баллдан 50 баллга чейин гана айырма) алардын айыл мектептеринин билим сапатына көңүл бурулуп системаларында калыстык жана теңдик үчүн иш-аракеттер аткарылып жатканынан кабар берет.

Кыргызстандын айыл жана тоо мектептеринин көпчүлүгү ПИЗА сынагында бааланган компетенттүүлүк менен ар кандай маселелерди чечүү жөндөмүнө окутпастан курулай жаттоого басым жасап окутушат. 2006-жылкы сынакта эң негизги текшерилген так илимдердин (химия, биология, физика предметтеринин) турмуш менен байланышы, же болбосо алардын технологияда колдонушу болду. Сынакта китептеги материалдарды курулай жаттоого эмес, окуучулардын ар

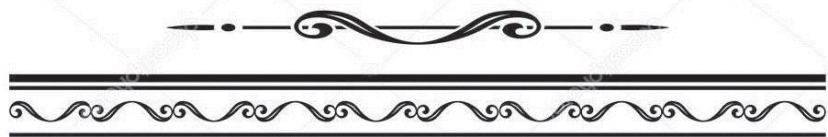
кандай проблемаларды чечүүгө башкача көз караш менен карап, өзүнүн ой жүгүртүүсүн эркин өнүктүрүүгө көңүл бурулган. Мисалы, ПИЗА сынагында «кислоталык жамгыр кандай болот, ошону түшүндүрүп бер» дегенге окшогон суроолор берилген жана алар биздин окуучуларга оор болгон. Биздин көпчүлүк окуучуларыбыз окуп жаткан предметтерин турмуш менен байланыштырып айтуудан кыйналып калган. Бул сынактан биз жыйынтык чыгарып, сабак алсак болот.⁴ Аталган окутумдар азыркы учурда айылдык мектептерде өтө эле начар окутулуп келе жатат. Ага мугалим кадрлардын жетишсиздиги, материалдык-техникалык базанын өтө начардыгы, жана ошол предметтерди практикалык тажрыйба менен окутууга керек болгон лабораториялардын жоктугу себеп болот.

2009-жылы Кыргызстандын окуучулары ПИЗА сынагына экинчи жолу катышышты. Тилекке каршы жыйынтык бул жолу да начар болду. Кытайдын Шаңхайы (556), Түштүк Корея (539), Финляндия (536), Гонг-Конг (533), Сингапур (526), Канада (524), Жаны Зеландия (521) жана Япония (520) алдыңкы орундарды ээлесе Кыргызстан окуучулары 314 балл топтошуп акыркы орунду ээлешти. Бирок акыркы орунду ээлеген менен 2006-жылга салыштырганда окуучулардын алган баллдарында алга жылыш болду. Мисалы окуу жөндөмү боюнча 285 ден 313 баллга, математикадан 311 ден 330 баллга жана так илим предметтери боюнча 322 ден 330

⁴ Албетте, эл аралык уюмдар тарабынан мугалимдер үчүн ар кандай семинар менен тренингдер өткөзүлүп жатат, ал эми алардын канчалык даражада таасирлүү жана жугуштуу болгонун 2009-жылы өткөзүлгөн ПИЗА сынагынын натыйжасы көрсөтөт.

баллга көтөрүлдү. Бирок жалпысынан акыркы орун болгон үчүн бул алга жылуулар көмүскөдө кала берди.

Акырында айтаарым билим берүү системасынын саясатын түзүүчүлөрүнө, билим берүү адистерине жана билим тармагында иштеп жаткан эл аралык уюмдардын өкүлдөрүнө билим сапатын өнүктүрүү үчүн төмөнкү сунуштар берилиши керек. ПИЗА сынагынын натыйжасын жана анын себептерин системалуу жолдор менен анализ кылуу өтө зарыл. Андан соң анализдин негизинде конструктивдүү кадамдар жасалышы керек. Ал эми билим сапатын жакшыртуу үчүн керектүү кадамдарды жасоодо коомдун ар кандай катмарларынын өкүлдөрү катышуусу зарыл. Билим сапатынын начарлыгына «айыптуу адамдарды» издөөнүн ордуна баары чогуу жүйөөлүү аракеттерди жасаш керек. Билим сапатын жакшыртуу үчүн өкмөт өкүлдөрү, билим берүү системасынын адистери, мугалимдер жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрү күч-аракеттерин бирге чогуу иштеши өтө зарыл. Акыркы орунду ээлеп калдык деп өксүп отурбастан, туура жыйынтык чыгарыш керек. Өзгөчө айыл мектептерин өнүктүрүш керек.

ЖАЛПЫ РЕСПУБЛИКАЛЫК ТЕСТИРЛӨӨ

Совет мезгилинде Кыргызстан билим берүү тармагында көптөгөн ийгиликтерге жетишкен. Пландык экономикага ылайыкталган билим берүү системасында калктын көпчүлүгү билимдүү болуп, ЖОЖдорду бүткөндөрдүн дээрлик бардыгы жумуш менен камсыз болгон. Союз кулагандан кийин башка тармактар сыяктуу эле билим берүү жаатында да орчундуу көйгөйлөр жаралды. Рынок экономикасынын шарттарына ылайык союз мезгилиндеги салттуу билим берүү учурдун талаптарына дал келбей калды. Тилекке каршы, Кыргызстанда окуу сапаты начарлап бара жаткандыгын эл аралык сынактардын жыйынтыктары далилдөөдө. Мурунку макалада жазылгандай 2006 жана 2009-жылдарда жүргүзүлгөн эл аралык ПИЗА (PISA) сынакта-

рында Кыргызстандын окуучулары эң акыркы орундарды алгандыгы далил боло алат. Булар өлкөнүн келечегинен үмүттөнгөн ар бир жараанды терең ойлондуруш керек. Союз кулагандан бери, мектепке чейинки мекемелердин саны критикалык абалга чейин кыскарган. Эгерде алардын саны 1991-жылы 1604 болсо, 2000-жылдарга карата 416 гана мекеме калган (Алан Де Янг, 2004). Кыргызстандын билим берүү боюнча өнүгүү стратегиясында жазылган маалыматтар боюнча, Кыргызстанда 3-6 жаш курактагы балдардын 11%ы гана бала бакчаларга барат. Дагы белгилеп кете турган жагдай, Кыргызстанда ар кыл формадагы мектептер пайда болуп, материалдык мүмкүнчүлүктөргө карата коомдогу ажырым күч алды. Айрым колунда бар ата-энелер балдарына салыштырмалуу сапаттуу билим берген, акы төлөнгөн мектептерди тандашса, калкыбыздын көпчүлүгү учур талабына жооп бере албаган мамлекеттик мектептерди тандоо мажбурдугунда. Өзгөчө айыл менен шаар мектептеринин ортосундагы ажырым абдан артты, себеби айыл жана тоо жеринде жайгашкан окуучулардын билим сапаты абдан төмөн.

Союз мезгилинде мектептер сыяктуу эле ЖОЖдор акысыз болуп, студенттер мамлекет тарабынан стипендия алып турушкан. Ал мезгилде ЖОЖдордун саны чектелүү болгондуктан, мектепти бүтүргөндөрдүн 15%ы гана жогорку окуу жайларга тапшырууга мүмкүнчүлүк алышкан (Алан Де Янг, 2008). 1992-жылдан баштап мамлекеттик жогорку окуу жайлар акы төлөнүүчү кызмат көрсөтүүгө укук алышкан. Ошентип 1994-жылы бардык

студенттердин 7,6%ы билим берүү кызматтары үчүн акы төлөшсө, 2005-жылы университеттердин кирешесинин 76% контракттык төлөмдөрдөн топтолгон. Демек азыркы күндө университеттердин бюджетинин көп бөлүгүн контракттык төлөмдөр түзөт. 2002-жыл - Кыргыз Республикасынын билим берүүнүн тарыхында маанилүү даталардын бири катары кирери шексиз. Ушул жылдан баштап ЖОЖдорго тапшыруучулар үчүн жалпы республикалык тест киргизилген. Бул тестирлөө билим берүү адистеринде жана коомчулукта ар кандай талаш-тартыштарды жаратты. Айрымдар ЖРТ кээ бир кемчиликтерине карабастан жерге, сууга тийгизбей макташса, экинчилер бул тестирлөөнүн жетишкендиктерин таптакыр жокко чыгарып, кемчиликтерге гана басым жасап, мунун бизге туура келбей тургандыгын баса белгилешти.

Бул илимий изилдөө конструктивдүү жол издөө максатында 2010-2011-жылдардын ичинде жүргүзүлдү. Изилдөөдө жеке интервью, фокус группа жана документтерди талдоо усулдары колдонулду. Бул изилдөөдө ЖРТ ушул убакытка чейин 9 жылдан бери кандай ийгиликке жетишти, кандай кемчиликтер болду, билим берүү системасына кандай таасир тийгизди жана ЖРТнү дагы кантип жакшыртса болот деген суроолорго жооп издөө максаты коюлган. Бул жагдайды билүү үчүн билим берүү тармагында эмгектенген 30 адистен интервью алынды. Анын ичинде Билим берүү жана илим министрлигинин, Кыргыз билим берүү академиясынын кызматкерлери, жогорку окуу жайлардын окутуучулары, мектептин

мугалимдери, ата-энелер жана эл аралык уюмдардын өкүлдөрү бар. Изилдөөнүн натыйжасында төмөндөгүдөй тыянактар алынды.

Кыргызстанда Жалпы Республикалык тестирлөөнүн киргизилиши

Союз мезгилинде жана 2000-жылдардын башына чейин Кыргызстанда ар бир ЖОЖ студенттерди өздөрү иштеп чыккан кирүү экзамендеринин жардамы менен алып келген. Кыргызстан боюнча жалпы стандартка салынган тесттер болгон эмес. Мындай шартта адам фактору көбүрөөк роль ойноп, ЖОЖдордо коррупциянын өнүгүшүнө шарт түзгөн. Оозеки жана жазуу жүзүндөгү сынактар субъективдүү түрдө алынып, негизги басым, мектептин окуу программасын канчалык деңгээлде эстеп калгандыгы баалоонун башкы критерийи катары кызмат кылган. Мындай шартта атайын түзүлгөн кабыл алуу комиссиялары сынактарды жүргүзүүдө ар кандай кызыкчылыктарды эске алуу менен бурмалоолорго барууга жолдор ачылган жана практика жүзүндө кеңири колдонулган. Кимдердин тааныштары болсо же пара сунушташса ЖОЖго тапшырууда артыкчылыкка ээ болгон учурлар көп эле кездешкен.

2002-жылы Билим берүү жана илим министрлиги кескин реформаларга бара тургандыгын билдирип, жогорку окуу жайга тапшыруу процессинде улуттук тестирлөө өнөктүгүн баштаткан. 2002-жылы Кыргызстанда биринчи жолу Жалпы республикалык тестирлөө (ЖРТ) өткөзүлгөн жана 2004-жылдан баштап ЖРТны көз карандысыз Билимди баалоо жана окутуу усулдары

борбору (ББОУБ) өткөзүп келет. Бул тестирлөө реформасы: кирүү экзамендеринин объективдүүлүгүн жана көз карандысыздыгын камсыздоого; билимди баалоо боюнча заманбап инструменттерди иштеп чыгууга; өлкөдөгү бардык ЖОЖдорго тапшырууда бирдей баалоону колдонууга; абитуриенттердин мыктыларын жана артта калгандарын аныктоого; мыктылардын аймагына жана социалдык абалына карабастан жогорку окуу жайга кирүүсүнө мүмкүнчүлүк түзүүгө; андан тышкары эң башкы максаттарынын бири катары жогорку окуу жайларына кирүүдөгү коррупцияны жоюуга (азайтууга) багытталган. ЖРТнүн жардамы менен КР Билим берүү жана илим министрлиги жогорку окуу жайга тапшырууда теңчиликти камсыз кылуу жана мурда бюджеттик орундарга окуу мүмкүнчүлүктөрүнөн ажырай баштаган айылдыктарды жана колунда жок үй-бүлөлөрдүн балдарын колдоону көздөгөн (Шаршекеева, жеке интервью, 9-август, 2010). Тесттин натыйжасында жакшы көрсөткүчтөрдү жараткандар жогорку окуу жайларда окуу үчүн мамлекеттик стипендияларга ээ болушмак.

ЖРТ жалгыз эле эс тутумга басым жасабастан, окуучулардын күндөлүк ишмердүүлүктө билимин пайдалана ала тургандыктарын текшерет. Андан тышкары бул тест абитуриенттердин билимин, логикалык ой-жүгүртүүсүн, сынчыл ойломун жана көйгөйлөрдү чече билүү жөндөмдүүлүктөрүн да текшерет. Ошентип, ЖРТ окуучулардын көндүмдөрүн жана компетенцияларын өнүктүрүүгө оң таасирин тийгизет деген үмүт болгон (Драммонд жана Де Янг 2004). Адистер бул реформанын ийгиликтүү

болуусу үчүн билим берүүнүн башка тармактарына сөзсүз таасирин тийгизиши керектигин айтышты. Мугалимдер өз усулдарын өзгөртүшү абзел. Советтик доордо билим берүү саясатына эч кийлигишпеген ата-энелер балдарынын акысыз ЖОЖдорго окуусу үчүн эми мектептерден сапаттуу билим берүүлөрүн талап кылууга мүмкүнчүлүк алышты. Билим берүү жана илим министри: «Эгер балдарыңар ЖОЖдо акысыз окусун десеңер, анда мектептен аларды өз алдынча ойлонууга үйрөтүп, сынчыл ойлومун өнүктүрүүсүн талап кылгыла» дегендей белги берди.

ЖРТнын структурасы жана квота категориясы

ЖРТ стандарттуу иштелип чыккан бир нече варианттагы жооп тесттерден турат. Тесттик тапшырмалар кыргыз жана орус тилдеринде түзүлөт. Тесттерди күчтүү адистер иштеп чыгышат жана педагогикалык коомчулуктун пикири эске алынат. Тест иштелип чыккандан кийин алардын сапатын текшерүү үчүн сынактан өткөрүлөт. Жалпы республикалык тестирлөө ишмердүүлүгү киргизилгенге чейин алыскы аймактардан жана материалдык абалы төмөн үй-бүлөлөрдүн балдары бюджеттик орундарга сейрек ээ болушчу. 2003-жылы ар кандай аймактардагы абитуриенттердин жогорку окуу жайга тапшыруусуна мүмкүнчүлүк түзүү үчүн квота киргизилген. ББОУБнун адиси Мээрим Кадырованын белгилөөсүнө караганда, 2010-жылга чейин квоталардын төрт категориясы болгон (Бишкек шаары мектептери, областтык борборлордогу жана чакан шаарлардагы мектептер, айылдык мектептер жана тоолук мектептер).

Абитуриенттер өздөрүнүн квотасына кирген атаандаштары менен гранттык орундар үчүн ат салышкан. Мисалы, акыркы 9 жыл ичинде көптөгөн жаштар ЖРТ аркылуу жогорку окуу жайларына гранттык негизде өтө алышты. 2002-жылдан 2009-жылга чейин 217061 бүтүрүүчү ЖРТга катышып, алардын - 39000 гранттык орундарга ээ болушту. 2009-жылы 33579 окуучу ЖРТга тапшырса, алардын 4928и грант утту. Төмөнкү таблицадан 2009-жылдын статистикалык маалыматын караңыз.

Квота категория	Жалпы катышкандар	Грант уткандар
Айыл мектептер	16,784 (50.4%)	2,573 (52.7%)
Тоолуу жердеги мектептер	4,860 (14.9%)	922 (19.1%)
Обл. борбор, чакан шаар	5,064 (15.5%)	689 (14.3%)
Бишкек шаардык мектептер	6,526 (19.2%)	689 (13.9%)
жалпы	33,579	4,928

Бул таблицадан өзүңүз байкагандай, айылдык жана тоо жерлеринде жайгашкан мектептердин бүтүрүүчүлөрү гранттык орундарга жетишүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болду. Албетте, тесттин жыйынтыгы мектептин жайгашкан жерине, жабдылышына, мугалимдердин сапатына, ата-энелердин материалдык мүмкүнчүлүктөрүнө жана башка факторлорго байланыштуу болот. Бул жерде ЖРТнын

жыйынтыктарын тапшырган тилине жана географиялык аймагына карата талдап көрөлү:

ЖРТ - 2010

Тили	Абитуриенттин саны	Орточо баллы
Орус	10994	131,4
Кыргыз	18270	103,4
Өзбек	1000	100,8

Салттуу түрдө орус тилдүү мектепти бүтүргөндөр жогорку көрсөткүчтөргө ээ болушат. Эми, географиялык аймагы боюнча алсак, төмөнкүдөй айрымаларды байкоого болот. Эң жогорку көрсөткүчтү Бишкек шаардык мектептердин бүтүрүүчүлөрү көрсөтсө, андан кийинки орундарды областтык борборлор, чакан шаарлар, айылдык мектептер жана тоо жерлериндеги мектептердин бүтүрүүчүлөрү ээлешет.

ЖРТ - 2007

Жайгашкан жери	Орточо баллы
Бишкек	135.5
Обл. борбор, чакан шаар	121.4
Айыл	107
Тоолуу жер мектептери	106.3

ЖРТнын жыйынтыгы боюнча эң жогору баллга ээ болгон 50 окуучу Алтын сертификаттын ээси болуп, каалаган окуу жайына конкурсуз өтүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Алтын сертификатка ээ болгондор адатта сертификаттарын Кыргызстандын Президентинин колуна

даңазалуу түрдө алышат. Байкоо жүргүзсөк, Алтын сертификат алгандардын дээрлик көпчүлүгү Бишкек шаарынан же менчик мектептерден. Мисалы: 2009-жылы 50 жеңүүчүнүн 18и Бишкектин жалгыз бир мектебин бүтүргөндөр. Бул көрүнүш борбордо жайгашып, мыкты адистерден билим алган, репетитордук даярдыктан өткөн мектептердин көрсөткүчтөрү абдан жогору экендигинен кабар берет.

Менимче Алтын сертификатты да квотага жараша бөлүү туура болор эле. Билим берүү жана илим министрлиги бул сунушту карап көрөт деген ишенимдебиз, бул кадам аркылуу айылдык жана тоо жериндеги мектептерин шыктандырууга мүмкүнчүлүк алар элек. Себеби элет окуучусу башка элет окуучулары менен ат салышып, алардын арасында мыктысы экенмин деп Алтын сертификатын алса кандай үмүт жаратып, адилеттүүлүк жышаанын дагы даңазаламак.

ЖРТ жыйынтыктары менчик жана айрым борбордо жайгашкан элиталык мамлекеттик мектептерде абдан жогору экендигин көрсөттү. Айылдык жана тоолук мектептердин артта калышына төмөнкү факторлор таасирин тийгизет: предметтик мугалимдердин жетишсиздиги; жаш мугалимдердин жоктугу; окутуунун инновациялык усулдарын үйрөнүү мүмкүнчүлүктөрүнүн чектелгендиги; окуу китебинин тартыштыгы; окуу программасын кууп жетүү максатында фактыларды жаттоого басымдын жасалышы. Бул факторлордон улам айылдык жана тоо жериндеги мектептердин мугалимдери: «ЖРТ биз окуткан нерселерди текшербейт» деп нааразы

болгонун көп эле угууга болот. ЖРТ баллдарынын ортосундагы кескин ажырымдар мыйзам ченемдүүлүк катары кабылданып, акыркы мезгилде дагы артып аткандыгы өкүндүрөт. Бул ажырымды жоюу үчүн билим берүү багытындагы администраторлор, илимпоздор жана методисттер системалуу иш алып баруулары зарыл.

Жыйынтыктар жана натыйжалар

Кыргызстан боюнча ЖОЖдорго тапшырып жаткан абитуриенттерди ЖРТнын жыйынтыгы менен бюджеттик орундарга жайгаштыруу оң таасирин тийгизди. Бул жагдай өзгөчө айыл жана алыскы тоолуу аймактарда жашаган жаштар үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү жаратты. ЖРТ грант бөлүштүрүү тутуму ачык-айрымдуулукка негизделгендигине карабастан, айрым көйгөйлөрдү белгилөөгө болот. Азыркы мезгилде айылдык студенттердин көпчүлүгү аймактык университеттерди тандап алууда. Анткени Бишкектеги күнүмдүк жашоо салыштырмалуу абдан кымбат. Ошондой эле сапаттуу билим берген университеттердин дээрлик көпчүлүгү Бишкекте жайгашкан (Де Янг, 2011). Айылдыктардын шаардык университеттерге окуусун камсыздоо үчүн айрым кескин чараларды көрүү керек. Мындай болбогон шартта шаар менен айылдын ортосунда социалдык айырмачылыктар артып, кескин ажырымдын артышына, ич ара түшүнбөөчүлүктөргө алып барышы мүмкүн. Квоталык саясат жүргүзүү айылдык жаштарды Бишкектеги дурус университеттерге келүүсүнө мүмкүнчүлүк ачат. Бул маселеде Билим берүү жана илим министрлиги окуу жайлар менен макулдашылып,

системалуу иш алып баруу өтө зарыл. Бул студенттерди колдоо үчүн университеттер кошумча курстарды сунуштап, бюджеттик негизде окутуу менен катар эле жатакана жана транспорттук чыгымдарын толук кандуу камтуусу максатка ылайык. Дагы бир кечиктирилгис иш катары сапаттуу билим берүүгө багыт алган аймактык университеттерди түптөө зарылдыгын да белгилеп өтөр элек.

ЖРТ киргизүүдөгү терс жагдайлардын бири бул абитуриенттерди тестке даярдаган менчик репетиторлордун пайда болушу жана мунун натыйжасында билим берүү жаатындагы теңсиздиктин уланышы (Силова, 2009). Мыкты репетиторлордун жардамы менен айлар бою даярдангандар тест тапшырууда мыкты баллдарды ала алышат. Ошол эле мезгилде каражаттан кыйналган же мыкты репетиторлордон өксүк болгон мектеп бүтүрүүчүлөрдүн тең укуктуу атаандаштык мүмкүнчүлүгү бузулууда. Бул жерде мамлекеттик мекемелердин башкы функциясы дал ошол муктаж мектептердеги кадр саясатын, окуу, техникалык курал-жарактар менен жабдылышын тескөө эле. Тилекке каршы, ажырым барган сайын артып баратат. Билим берүү саясатын аныктаган мекемелер системалуу талдоо жүргүзүп, бул багытта иш-чараларды жүргүзүүсү максатка ылайык.

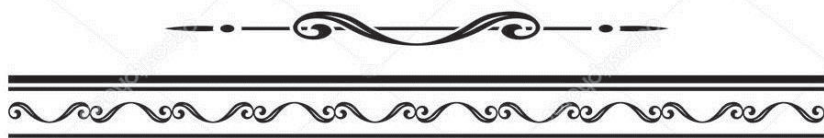
Кыргыз Республикасынын бардык мектептериндеги билим берүүнүн сапатын жогорулатууга муктажбыз. ЖРТ эл аралык деңгээлдеги тест жүргүзүү менен чектелбестен, окуу программасына жана мугалимдердин билимин өркүндөтүүсүнө таасир кылып curriculum жана

китептерди өнүктүрүү, мугалимдерди даярдоо жана баалоо саясаты багытында иштерди системалуу жүргүзүү зарыл. ЖРТ бүтүрүүчүлөрдүн көндүмдөрүн, логикалык ой жүгүртө билүүсүн, сынчыл ойломун жана алдынан чыккан көйгөйлөрдү чече билүү жөндөмдүүлүктөрүн текшерүүдө. Бул компетенциялар ар бир бүтүрүүчү үчүн абадай эле керек болуп турган чак. Тилекке каршы, бул көндүмдөр бүгүнкү күндө өзгөчө кыргыз мектептеринде дээрлик окутулбайт. ЖРТ Кыргызстандын мектептеринин окуу программасындагы кемчиликтерди ачык көрсөттү. ЖРТ абдан керектүү көндүм-жөндөмдөрдү баалап текшерет, бирок ал көндүмдөрдү өнүктүрүү багытында мектептерге сунуштар берилбейт, ал көндүмдөр мектептерде окутулбайт. Натыйжада, айрым мектеп мугалимдери жана бүтүрүүчүлөр эмне үчүн мурун биз бул нерселерге маани берген эмеспиз, же биздин окуу программаларыбыз ага ылайыкталган эмес деген мыйзамдуу суроо коюуда.

Билимди баалоо жана окутуу усулдары борбору (ББОУБ) менен Кыргыз билим берүү академиясы (КББА) тыгыз иштеп, жалпы республикалык тестирлөөдө текшерилген көндүмдөрдү жакшыртуу, мугалимдердин окутуу усулдарын жакшыртуу багытында иштерди алып баруулары максатка ылайык. ББОУБ кызматкерлери КББАнын адистерине ЖРТ суроо принциптери жана текшерилген көндүмдөр тууралуу семинар-тренингдерди өтсө КББАнын адистери ББОУБ кызматкерлерине өлкөдөгү окуу стандарттар жана программалар тууралуу семинарларды өткөрүүсү туура болор эле. Бул кызматташтык балдардын татыктуу билим алуусу үчүн түзүлүшү

керек. Бул сунуштарды эске алып, билим берүүнүн сапатын жана майнабын арттыруу боюнча практикалык кадамдарга барууга мезгил бышып жетилди. Болочокто Кыргызстан университеттеринин бюджет орундарын аныктап өзгөртүү керек. Өнүккөн өлкөлөрдө билим берүүгө салынган каражат, коромжу эмес жумшалган инвестиция деп саналат. Андыктан гранттарды так аныктап алуу максатка ылайык келет. Адатта гранттар академиялык жана муктаждык гранттары деп экиге бөлсө жакшы болмок. Муктаждыкка жараша грант берүүдө (мамлекет, эл аралык уюмдар, жеке филантроптор, ж.б.) жалгыз эле жылдык окуу төлөмдөрү менен чектелбестен, турак жай жана окууга кетүүчү (китеп, дептер, канцеляриялык муктаждыктар) чыгымдар да толук каралат. Муктаждык гранты мыкты ЖОЖдорго жайгашкан жерине карабастан мүмкүнчүлүк бериши керек.

АЗЫРКЫ ШАРТТА КАНДАЙ УНИВЕРСИТЕТТЕР ИЙГИЛИКТЕРГЕ ЖЕТЕ АЛЫШАТ?

Бул макала Марта Мерилл деген кесиптешим экөөбүздүн маегибиздин негизинде даярдалды. Харвей жана Грин аттуу окумуштуулар 1993-жылы эл аралык алкакта мыкты деген университеттерди талдоонун натыйжасында аларды башкалардан айырмалап турган негизги өзгөчөлүктөрүнө карата 5 аныктама беришкен. Алар «exceptionality» (өзгөчөлүк), «consistency» (дал келүүчүлүк), «fitness for purpose» (максатка ылайык келгендик), «value for money» (каражатка жараша билим наркы) жана «transformation» (жаңылануу же кайра түзүүчүлүк).

Тигил же бул университеттин өзгөчөлүгү деп университеттин башка окуу жайлардан – ар кандай рейтингдерде алдыда болушу эске алынат. Азыркы учурда

көптөгөн дүйнөлүк рейтингдер бар, учурда ийгиликке умтулган университеттер өз өлкөсүнөн тышкары эл аралык алкакта алдыга озууну максат кылышат. Мисалы Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ичинен Астанадагы Назарбаев Университети дүйнөлүк абройлуу университеттер менен ат салышууга бел байлап, эл аралык стандарттар менен иш алып барууну көздөгөн окуу жай деп атоого болот.

Дал келүүчүлүк – бул «продукциянын» (студенттин) сапатка дал келүүсү. Эгер студенттерди «продукт» деп ала турган болсок, алардын башталгыч деңгээлдери дайыма эле бирдей боло бербейт. Алар менен иштөөдө сапатка жетүү үчүн ар бирине индивидуалдуу мамиле талап кылынат. Алардын ар бирине ылайык иштер алып барылат. Мисалы алыскы тоо койнунан келген студент менен Бишкектин барандуу мектебинен келген студенттин базалык билими, билгичтиктери, көндүмдөрү эки башка, алар менен иштөөдө бул жагдай сөзсүз эске алынууга тийиш.

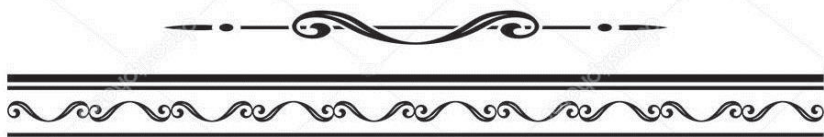
Максатка ылайыктуулугу – бул окуу жайдын өз максатына ылайык студенттерди даярдоосу. Ал максаттарды ким аныктайт? Негизинен башкы максат бүтүрүүчүлөрдүн иш менен камсыз болуусу. Бирок, жумуш табуу сапаттын жападан-жалгыз эле критерийиби? Андан башка кандай максаттар болушу мүмкүн? Ошол эле бүтүрүүчүлөр эмнени билишет жана алар өз алдынча эмне кыла алышат? Өздөрүн өркүндөтүп кошумча билгичтиктерге ээ болууга дайыма умтулушабы? Алар кандай баалуу-

луктарды өзүнө алышат? Коомчулуктан, иш чөйрөсүнөн кандай талаптар бар? Бул факторлор сөзсүз эске алынат.

Каражатка жараша билим наркы – бул студент өзү төлөгөн акысына ылайык жогорку сапаттагы билимди алып жатабы? Окуу жайдан алган билими анын адамдыгына жана адистик сапаттарына кандай таасир этет? Кийинки ишмердүүлүгүндө жана жашоосунда окуу жай тууралуу кандай пикир калат? Кыргызстанда ушул суроонун үстүндө ойлонгондор жокко эсе. Бул багытта изилдөө жүргүзүп, окуу наркын ачык айкын кылуу, университеттерге аброй алып келет деген үмүттөбүз.

Жаңылануу же кайра түзүүчүлүк – бул аныктамага ылайык, университеттин максаты студенттерди жана дегеле коомду өзгөртүү болуп саналат. Мисалы университеттин жардамы менен ар кандай кедей же маргинал топтор өз турмушун кадыресе оңдогонго мүмкүнчүлүк алат. Ошондуктан университеттин ролу студенттерге билим берүү менен эле чектелбестен, жергиликтүү коомчулуктун пикирин жана жашоосун өзгөртүп, жаңы бийиктиктерди багындыруулары зарыл.

БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ӨЗӨГҮ ЖАНА ЖАҢЫЛАНУУЛАР ТУУРАЛУУ УЛАМЫШ: ТАШ УСТА

Урматуу замандаштар! Эми менин сиздерге болгон суроолорум бар. Кыргызстан азыркы күндө реформалык аракеттерди баштан кечирип жатат.

- Атуулдар кандай билим алышы керек?
- Билим берүүнүн максаты эмне болушу керек?
- Доор жана жагдай өзгөрсө билим берүү дагы өзгөрүүсү зарылбы?
- Билим берүүнүн өзү да коомду өзгөртө алабы?
- Сиздер назар салып ушул суроолорду бул уламыштан карап көрүңүздөрчү.

1-БӨЛҮК

Байыркы таш доору. Бир сакалчан акылман киши ойлонуп ары бери басып жүрөт. Бир аздан соң ал аңчылык кыла турган таш куралдарын жасап отурат. Анын жасаган таш куралдары эң мыкты болчу жана ошол үчүн ал айланасындагылардын арасында сый урматка ээ. Башкаларга да кантип жасаганын үйрөткөндү жакшы көрчү. Анын атын бизге ыңгайлуу болсун үчүн «Таштан курал жасаган биринчи мугалим» десек болот. Мындан ары кыскартып, Таш Уста деп атап алалы. Таш Уста башкалардан айырмаланып турчу. Ал ойлонуп – анан ойлонгон нерсесин турмушка ашырууну жакшы көрчү. Олжолуу күндөрдө башкалар кыймылдай албай калганча курсактарын тойгузуп, уйкуга кетишет. Таш Уста болсо азыраак жеп, азыраак укуйт. Эрте туруп оттун жанына отуруп алып ойлонот.

Мен кандай кылып биздин адамдарга жардам берсем? Кантип биздин адамдардын турмушун жеңилдетип, курсагын тойгузганга жана коркунучтан арылганга жардам бере алам?

Бул биз билген ирээттүү билим берүүнүн башаты эле. Ал жаш балдардын кызыгып ойноп жатканын карап отурат. Жаш балдар кеч киргенге чейин жаныбарлардын сөөктөрү, таяктар жана түстүү таштар менен ар кандай оюндарды ойношот. Ырахат алышат. Аларды ойно деп эч ким мажбурлаган жок. Эң негизгиси алардын көңүлдөрү куунак. Таш Уста балдардын ойногонун чоңдордун ишине салыштырат.

Таш Уста

Балдар ырахат алуу үчүн ойношот, а улуулар болсо коопсуздук жана курсак тойгузуунун камында. Балдар үчүн зарыл нерселер: сөөктөр, таякчалар, таштар. Чоңдордорго: азык түлүк, баш калкалоочу жай жана кийим керек. Балдар өздөрүн зеригүүдөн куткарса, чоңдор коркунучтан куткарышат.

Таш Уста ары бери басып ойлонгонун улантат.

Таш Уста

Мен бул балдарга тамак тапканды, кийим жасаганды, кокунучтан кутулууну үйрөтсөм кантет? Балдар чоңойгондо алар үчүн мол тамак, жылуулук үчүн зарыл терилер, уктоо үчүн мыкты үңкүрлөр болот эле. Ар кандай коркунучтуу жандыктардан коопсуз болот элек. Курсак ток, кийим жылуу жана коркунучтан кутулуу үчүн биздин уруунун мүчөлөрү эмнелерди билишибиз керек?

Ал бул суроого жооп табуу үчүн бир топко дейре акыл калчап отурат. Акырында бир ой келет.

Таш Уста

Курсак тойгузуу үчүн биз балык кармайбыз. Биз балыктарды тоодон түшкөн суулардан жана көлчүктөрдөн кол менен кармайбыз. Демек балыкты кол менен кармоону сөзсүз жаш балдарга үйрөтүш керек.

Ошентип үйрөтүүнүн биринчи жолу (окутуму) кол менен балык кармоо болот. Таш Уста дагы ойлоно баштайт.

Таш Уста

Жылуулук үчүн биз жапайы аттардын калың терисин колдонобуз. Аттар тоодон суу ичкени жана оттогону

түшүшөт. Алар келгенде биз учтуу жыгач (найза) менен сайып колго түшүрөбүз. Муну да жаштарга үйрөтүш керек.

Жаштарды үйрөтүүнүн экинчи предмети **аттарды колго түшүрүү** болду.

Үчүнчүсү ондогон адамдардын өмүрүн алып, үрөй учурган, азаптарга салган кылыч тиштүү (азуулуу) жолборстордон кантип кутулууну ойлоно баштады.

Таш Уста

Биз үңкүрдөн алыстаганда, аңчылык учурунда жолборс жолугуп калса, анда биздин шорубуз болот. Биз аларды дайыма оттун жардамы менен коркутабыз. Демек коркунучтан кутулуу үчүн балдар отту жакшы колдоно билиш керек.

Ошентип балдарды үйрөтүү үчүн 3 максаттуу окуу программа пайда болот. Таш уста өзү алгач балдарды окута баштайт. Балдарга бул максаттуу ишкердик абдан жагып калат. Алар жаңы өнөрлөрдү ынтызарлык менен өздөштүрүштү. Таш Устадан сабак алган балдар башкаларга караганда турмушта алда канча ийгиликтүү болушту. Уруунун акылдуу өкүлдөрү Таш Устаны кубатташып, ыкмаларын үйрөнүп, колдоно башташты.

Кызык анан башталды. Ар бир доордо боло келген сымал, Таш Устага каршы чыккандар да болду. Алар билим берүү системасына такыр каршы чыгышты.

Каршы карыя – 1

Эй Таш Уста! Сен эмне деген балээни баштап атасың? Эгер жараткан кааласа ал балдарга үйрөткүсү келген бардык өнөрдү өзү эле үйрөтүп коймок. Сен табияттын мыйзамдарына каршы чыгып атасың!

Каршы карыя – 2

*Эгер сен жогорку күчкө каршы чыга турган болсоң
өлүшүң керек! Өлүшүң керек! Өлүшүң керек! Өлүм сага!*

Каршы карыя – 3

*Келесоо десе! Сен табиятка каршы чыга албайсың, -
деп шылдыңдай башташты.*

Таш Уста билимдүү, акылдуу адам болгондуктан аларга жүйөлөрдү келтирип сабыр менен түшүндүргөнгө аракет кылып жатты.

Таш Уста

Жаш балдарга үйрөтүү Кудайдын кудурети менен болууда. Эгерде кудайдын кудурети болбосо, ал жардам бербесе балдар аны жасай албайт эле. Мен балдарга эч нерсе үйрөтө албайт элем, ал тургай мага андай ой келмек да эмес» – деп аларга жооп берди.

Таш Устанын жүйөлөрү абдан негиздүү болгондуктан башкалар түшүнүшүп кабылдоого аргасыз болушат. Ошентип акыйкаттык, акыл жеңип чыгат. Натыйжада алгачкы билим берүүнүн негизин түзгөн: **Балыкты кол менен кармоо, атты колго түшүрүү, жолборсторду от менен коркутуунун** жол жоболору, негиздери түзүлөт. Окутуу жакшы жүрүп, адамдардын турмушу оңолот. Бардарчылыкка жетишет. Коркунучтан арылышат.

2-БӨЛҮК

Убакыт учкан куштай өтө берет. Таш Уста жана анын замандаштары картайып – анан алардын урпактары ордуна келет. Мезгилдин өтүшү менен доор өзгөрөт, шарт алмашат. Адамдарга жаңы сыноолор, жаңы коркунучтар

келет. Түндүктөгү муз уламдан улам жакындап, муз доору бул аймакка да келген эле. Ал муз адамдар жашаган жерге уламдан улам жакындап алардын жашоосуна таасир бере баштайт.

Биринчиден баягы туптунук балыктар көрүнүп турган суунун бири жок, аккан суу тоо-таш топуракка ылайланып келип атты. Балыкты кол менен кармоо мүмкүн болбой калды. Анысы аз келгенсип балыктар да шамдагай жана куу боло башташты. Алар кир сууга жашынганды үйрөнүп алышты. Эми эң мыкты балык кармоочу азыркыча айтканда *балык кармоо боюнча окууну бүткөн дипломдуу адис* да балык кармоодо кыйналып, кол куушуруп туруп калчу болду.

Экинчи бир сыноо, муз жакындагандыктан суу жээктеринин баары сазга айланып, аттардын саны азайды, бара-бара жок болуп калды. Айрым үйүрлөрү бул жердин коркунучун, ыңгайсыздыгын сезген соң, түштүктү карай жер которуп кетишти. Алардын ордуна азоо, күлүк бугулар пайда болду. Бугулар оңой олтон эле карматышпайт. Ат кармоо боюнча мыкты билим алгандар бугуларды кармай албай куру кол кайткан күндөрү көп эле болду.

Үчүнчүдөн, күн суук, нымдуу болгондуктан азуу тиштүү жолборстор ооруга чалдыгып, барган сайын азая баштады. Корко турган деле жолборс калбады. Жолборстордун ордуна башка чоң коркунуч пайда болду – алар оттон коркпос жырткыч аюулар эле. Жолборс коркуткандай адамдар от менен коркутушса аюулар кенеп да койбойт.

Бактыга жараша ар бир доордо Таш Устага окшош ойчулдар чыгат. Алардын бири белинен келген муздак суудан балык кармоого аракет кылып атты. Ал үйрөнгөн ыкмасын улам-улам колдонду. Бирок эч балык кармай алган жок. Үйүндө балдары ачкадан ыйлап атканын эстейт. Акыры жаны кашайганда мектепте үйрөнгөн нерселердин бардыгынан баш тартат да балыкты кармоонун жаңы ыкмаларын ойлоно баштайт. Ал суунун үстүндө самсаалап турган бактын бутактарын алды да бири-бирине байлап бириктире баштады. Ал өтө чечкиндүү болгондуктан ыкчам жана аң-сезимдүү иштеди. Ошентип алгачкы торчо пайда болду. Ал досун чакырып торду кандай колдоно тургандыгын түшүндүрдү. Экөө бир заматта уруу мүчөлөрү баары биригип эски ыкма менен кармагандан көп балык кармашты.

Дагы бир уруунун акылдуу мүчөсү токойдо ачка кезип жүрдү. Качандыр бир убакта токойдо толуп жүргөн аттын бири да жок. Бугулар болсо карматпайт. Атты кармоо ыкмасы менен бугуну кармоого аракет кылса эч майнап чыккан жок. Акыры бул жолдун иштебестигин түшүндү. Эгерде мектеп үйрөткөн ыкма менен жүрө берсе олжосуз кала тургандыгын түшүндү. Жүзүмдөй чырмалышып өскөн өсүмдүктөн сыйрытмак тор жасап, бир нече бугуну кармады.

Үчүнчү замандашы каардуу аюу менен эски ыкмалардын иштебей тургандыгына көзү жеткенден кийин, ойлонуп отуруп аюу келе турган жолуна терең аң казды да бактын бутактары менен жаап койду. Ал башка адамдарга аюу келе турган жерлер аныкталгандан кийин

аң казганды жана аны билиндирбей жапканды үйрөттү. Ошентип уруу салыштырмалуу коопсуз абалга келди, эт, тери мол боло баштады. Бул тажрыйба адамдардын арасында кеңири жайылып, алар балыкка тор токуганды, бугуга сыйрытмак салганды жана аюуга аң казганды үйрөнүп атышты.

Уруу мүчөлөрү тамак менен камсыз болуп, бугулардын терисинен суукта кийүүчү кийимдерди жасашып аюулардан коркпой жашап калышты. Таш Устага окшоп булар да жаш балдарды балыкты тор менен кармоо, бугуга сыйыртмак салуу жана аюуларды аң казып түшүрүү жолдорун жаштарга, балдарга үйрөтүш керек деп аракет кыла башташты. Алар кези келгенде эски ыкмалардын эч жердамы тийбегендигин сындай башташты.

Жаңы Таш Уста

Замандаштар биз колдонуп аткан көндүмдөр жашоо үчүн абдан зарыл. Эмне үчүн буларды мектепте үйрөткөнгө болбосун?

Бирок уруу аксакалдары, билермандар аларга каршы чыкты. Алар бул идеяны сунуштагандардын балалыгына, кыялкечтигине бир чети таң калса, бир чети бара-бара жашоону түшүнөт дегендей кыязда жооп берип жатышты.

Каршы карыя – 1

Мектеп! Силер кайсы мектеп жөнүндө сөз кылып жатасыңар? Азыр силер уруунун күнүмдүк жашоосу жана бакубатчылыгы тууралуу алектенип атасыңар? Булардын мектепке кандай тиешеси бар? Андан көрө силер бала кезде үйрөнгөн ыкмаларды унутпаганга аракет кылгыла. Эгер

андай боло турган болсо чоң атабыз Таш Устанын руху силерди кечирбейт.

Аксакалдардын айткандары ойчулдарды катуу ойлонтту. Өзгөртүү киргизебиз деп шыктангандар басаңдай түшүштү. Бирок бул жерде бир нерсе туура эмес болуп аткандыгын байкаган бирөө мындай дейт:

Таш Уста (жаңы)

Балыкты тор жасап кармоо, бугуну сыйыртмак менен кармоо, аюуга аң казуу үчүн акыл жана көндүм керек – буларды мектепте гана уюшкан шартта үйрөтсө болот. Буларды билип туруп мектепте үйрөтүүгө каршы чыгып атканыңарды эч түшүнбөй турам.

Уруунун көпчүлүк мүчөлөрү, өзгөчө мектепти көзөмөлдөгөн карыялар жылмаюу менен мындай дешти:

Каршы карыя – 2

«Анда ал билим берүү болбой калат»

Өзгөртөбүз дегендердин бири түшүнбөй аткандыгын билдирип, акылмандарга суроолуу карады. Анда аксакалдардын бири мындай деди:

Каршы карыя – 2

Балык кармоо, ат тутуу, жолборс коркутуу булардын баары байыртадан бери келе жаткан салттык (стандарттык) программа болуп саналат. Булар милдеттүү предметтер. Алар билим берүүнүн негизин түзөт. Ансыз деле азыр балдарды окутуп-үйрөтүүдө азыр окуу жүктөмү өтө көп болууда. Силердин аюу кармоо, бугу кармоо, тор жасоо сыяктуу предметтериңерди киргизе албайбыз. Биздин бул билим берүү системабызды негиздеген Таш Уста, негизги көндүмдөргө ээ болбой

жаткандыгыбызды билсе ордуна козголот эле. Азыркы күндө жаштар барган сайын ат кармоо, балык кармоо боюнча чоркок болуп баратышат бул кечирилгис нерсе. Булар илимдердин илими – билимдердин билими да.»

Ошондо реформа кылабыз дегендердин бири жарылып кете жаздайт:

Таш Уста (жаңы)

Кайсы акылы жайында болгон адам мындай эски жана керексиз ишмердүүлүк менен алектенгиси келсин. Сууда жок балыкты кол менен кармоого үйрөнүүнүн эмне зарылчылыгы бар. Жок аттын эмнесин кармайбыз да, кырылып калган жолборсторду кантип коркутабыз? Улгайган адам буга абдан токтоолук менен жооп берди.

Каршы карыя – 3

Ачууңду келтирбе! Биз балыкты кол менен кармоону үйрөткөнүбүз балыкты кармаш үчүн эмес. Ал жаштарда шамдагайлыкты калыптандыруу үчүн жасалып жатат. Ал башка ишмердүүлүктө өнүкпөйт. Атты кармоодо да ыкчамдыкты, ийкемдүүлүктү жана күчтүү болууну үйрөтүү үчүн ошону жасап атабыз. Бугуну сыйыртмак менен кармоо эч нерсени деле талап кылбайт. Ал эми жолборсту от менен коркутуу бул кыйынчылыктарга каршы эр жүрөк болгонду үйрөтөт. Бул азыркы силердин аюуңарды чуңкурга түшүрүп коюу менен калыптанбайт».

Автор

Бул сөздөрдү укканда өзгөрүшүбүз керек деген ойчулдар баштарын шылкыйтышып, баш ийүүгө мажбур болушту. Алардын арасында эң радикалы бар эле. Ал эң акыркы айтайын деген сөзүн айтып калды.

Таш Уста (жаңы)

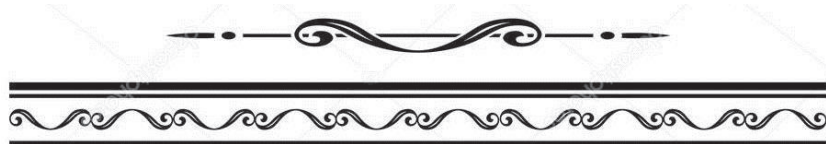
Бирок силер дүйнө, мезгил өзгөрүп аткандыгын кабыл алышыңар керек. Балким азыр зарыл болуп турган үч көндүмдү тажрыйба иретинде эле колдонуп көрсөңүздөр. Эң акыркы кошумча сабак катары киргизип койсоңор кандай болот. Себеби бул нерселер да билим берүүгө пайдасы тиер».

Мындай адепсиздикке акылман аксакалдардын ачуусу келе түштү.

Каршы карыя – 1

Сенин кичине болсо да акылың, билимиң барбы өзү? Чыныгы билим бул мезгил менен өлчөнбөйт. Ал дайымкы мүнөзгө ээ болот. Шарттар өзгөргөндүгүнө карабастан жашай берет. Ал океандын суусу ар жак бери жагынан толкундап уруп атканына карабастан козголбой турган аскага окшош. Таш Уста түзгөн «Жолборс коркутуу» программасы бул түбөлүктүү программа болуп саналат.

КЫРГЫЗСТАНДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ҮМҮТТӨРҮ ЖАНА КООПТОНУУЛАРЫ

Киришүү

Бул илимий изилдөө 2006-жылы Канада, Гамбия, Кыргызстан, Пакистан, Түштүк Африка Республикасы, Испания, Швеция, Украина жана Улуу Британия мамлекеттеринде өткөзүлгөн изилдөөнүн бир бөлүгү болуп, Кыргызстанда өткөзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгынын негизинде жазылып жатат. Кыргызстандагы изилдөөнү мени менен кошо Жолдошалиева Рахат, Кабылов Тойчу жана Исмаилов Садык чогу жүргүзүштү.

Проекттин максаты 11-12 жаштагы окуучу балдар-кыздардын келечекте өз жеке турмушу, өз жергеси жана бүткүл дүйнө жөнүндө кандай үмүт-тилектери бар, эмне

аларды чочуландыргандыгын билүү болчу. Изилдөө окуучулардын мүмкүнчүлүгүн жана өздөрү жашап жаткан шарттарды өзгөртүүгө кандай салым кошоорун аныктоо мүмкүнчүлүгүн берди. Ошондой эле, биз Кыргызстандын окуучулары өздөрүнүн келечегин кандай элестетишет, алардын үмүттөрү өздөрүнүн чөйрөсүндө жана дүйнөдө болуп жаткан окуялардын таасириби деген суроолорду изилдегенге аракет жасадык. Бул проектте биз окуучулардын турмушуна таасир тийгизген негизги проблемаларды жана окуучулардын келечекте активдүү жаран болуп даярдануусун карадык. Изилдөөнүн жыйынтыктары глобалдык жарандык боюнча жана жалпы билим берүү тармагында иштегендерге пайдалуу деген ойдобуз.

Жаш окуучулар жана келечек

Бүгүнкү окуучулар – эртеңки күндүн ээлери. Мектепте окуучулар билим алуу менен өздөрүнүнүн дүйнөгө болгон көз карашын калыптандырышат. Алар мектептен тышкары да ар кандай булактардан информацияларды алып, өздөрүнүнүн көз караштарын өстүрүшөт. Көптөгөн өлкөлөрдүн билим берүү тармагында иштегендер XXI кылымга мүнөздүү, глобалдык конфликтердин өсүүсү, социалдык теңсиздик жана айлана чөйрөнүн проблемалары сыяктуу кыйынчылыктар менен күрөшүүгө окуучуларды кантип даярдашыбыз керек деген ой менен тынчсызданып келишет (Коган жана Деррикот, 2000). Жаш окуучулардын ой-үмүттөрү жана кооптонуулары алардын учурда жана келечекте эмне жасоого ниет кылаарын чагылдырат. Хикс жана Холден (1995) окуучулардын үндөрү бул коомдун саламаттыгынын кооптуу

көрсөткүчү деп айтышкан. Келечекке болгон окуучулардын көз караштары эртеңки күнү алар өздөрү чече турган проблемаларга кандай даяр экендигинин көрсөткүчү болот. Окуучулар саясий, экономикалык, айлана чөйрө, билим берүү, саламаттыкты сактоо жана глобалдык проблемаларды чечүүгө кандай даярданышат?

Окуучулардын келечек жөнүндө кандай үмүттилектери бар экенин изилдөөлөр буга чейин өнүккөн өлкөлөрдө гана жүргүзүлгөн. Ал изилдөөлөр көрсөткөндөй жогорку класстын окуучулары өздөрүнүн жеке турмушуна оптимисттик көз карашта болушса, ал эми өз өлкөсүнүн келечегине азыраак оптимизм менен карашат (Браун, 1984). Мисалы, Финляндиянын окуучуларын кооптонткон маселе алардын өлкөсү коррупцияга белинен баткан өлкөгө айланышы мүмкүн деп эсептөө менен, өлкөдө жумушсуздук, айлана чөйрөнү коргоо маселелери, наркомания жана чоң шаарлардын булганышы, тиричилик кылууга күрөшкөн кедей кембагалдар проблемалары көбөйөрүн белгилешкен. Хатчисондун (1993) ою боюнча австралиялык окуучулар алардын коому беттеше турган проблемалар алдында алсыздыкты баштан өткөрүшөт деп айтышкан.

Хикс жана Холдендин (1995) изилдөөсүнүн натыйжасында британиялык 7-11 жаштагы башталгыч мектептин окуучулары жогорку класстын окуучуларынын көптөгөн ойлорун бөлүшүшөт. Бирок алар чоңдорго караганда дагы көбүрөөк оптимизмдери бар экенин белгилешкен. Британиялык башталгыч мектептин окуучулары социалдык маселелери жана айлана чөйрөнүн

проблемалары жөнүндө өздөрүнүн терең билимдерин көрсөтүшкөн. Ошондой эле алар өздөрүнүн өлкөсүндө зордук-зомбулук, жумушсуздук жана расизмдин күчөөсүнө тынчсыздангандыгын билдиришкен. Глобалдык масштабда көпчүлүк окуучуларды согуштардын көбөйүшү тынчсыз-дандырат. Көпчүлүк ушул маселелерде дагы көбүрөөк кабардар болууну жана аларды мектепте үйрөнүүнү каалоорун билдиришкен.

Жогоруда аталган изилдөөлөр Европа мамлекеттеринде жана Австралияда өткөзүлгөн. Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө бул темадагы изилдөөлөр өткөрүлбөгөн жана бул илимий иш жаңы изилдөөлөргө жол ачат деген үмүт бар.

Изилдөөнүн контексти

Советтик коомдун кыйрашы Кыргызстандагы көпчүлүк элдер үчүн трагедияга айланып, ал башаламандыкка жана миңдеген адамдардын жеке турмушундагы кыйынчылыктарга алып келди (Акинер 1998; Ниозов жана Шаматов, 2006). Экономикалык кризис, дефицит, айлык акысынын жетишсиздиги жана жумушсуздук жана башка маселелер турмуштун жакырчылыгын жана ден соолук проблемаларын алып келди (Шаматов, 2007). Кыргызстан олуттуу кризиске чалдыкты: 1990-жылдан 1996-жылга чейин, өнөр жай өндүрүшү 63,7%ке, айыл чарбасы 35%ке, ал эми капиталдык салым 56%ке төмөндөдү (Рашид, 2002). Дүйнөлүк Банктын эсебине ылайык, 2001-жылы Кыргызстандын калкынын 68% орточо жылдык айлыгы 165 АКШ долларды гана түзгөн (Рашид, 2002). Элдердин көпчүлүгү экономикалык

бүлүнүүдөн жабыр тартышкан. Официалдуу булактар Кыргызстанда 60 миң адам жумушсуз калды деп билдирет, бирок чыныгы цифралар мындан алда канчага ашат деген божомолдор да бар (Абазов, 2004).

Экономиканын начарлоосу жана стабилдүү эмес турмуш шарты сырткы жана ички миграцияны күчөттү (Аллен, 2003; Ибраимов, 2004). Мисалы, Де Янг (2004) 400 000ге жакын жогорку квалификациялуу орус тилдүү адистердин Совет коому кыйрагандан кийин Кыргызстандан чыгып кеткенин жазат. Орус тилдүү адистердин саны 1989-жылы жалпы калктын 21%ынан 2002-жылы 11%ына чейин азайган (Абазов, 2004). Айыл чарбасынын структурасынын кыйрашы жана айыл жеринде өнөр жайы өнүкпөгөндүгү айыл жашоочуларынын шаарга көчүшүнүн негизги фактору болуп эсептелет. Өзгөчө, кризистүү социалдык-экономикалык шарттар жаштар үчүн абдан кыйын болуп калды.

Көптөгөн айыл жаштары жумуш таппай массалык түрдө шаарга көчүп келишти. Ал эми шаарда алар убактылуу жана төмөн айлык төлөнгөн иштерге жайгашышты. Жумушсуздуктун айынан көптөгөн жаштар өздөрүнүн бактысын издеп өз өлкөсүн таштап кетүүгө да аргасыз болушту. Жаштар рэкет, сойкулук, баңгизаттарын колдонуу жана аларды сатуу сыяктуу жаман иштерге аралашып калышты. Бириккен Улуттар Уюмунун Өнүктүрүү Программасынын маалыматы боюнча Кыргызстанда 100.000 ге жакын адамдар баңги заттарды колдонуучулар болуп эсептелет. Баңгизаттар Афганистандан Тажикистан жана Кыргызстан аркылуу Россияга жана ал

жактан Батыш Европага өтүүчү нарко маршруттарынын бири Ош областы аркылуу өтүшү абдан коркунучтуу.

Саламаттыкты сактоого болгон каржылоонун жетишсиздиги жана дары-дармектердин баасынын жогорулашы элдердин ден соолугунун начарлашына алып келди. Мындан сырткары, начар тамактануу, суунун сапатынын төмөндүгү, начар санитардык шарттар жана айыл чарбасында уулуу химикаттарды колдонуу богот, дифтерия, диарея, анемия, малярия, холера, тиф, сарык, кургак учук, гепатит, кызамык, кант диабетти сыяктуу оорулардын күчөшүнө шарт түздү (БУУӨП, 2003). Өзгөчө, айыл жергесинде элдердин ден соолук абалы абдан начар (Рашид, 2002).

Изилдөө усулдары

Бул изилдөө сурамжылоо (анкетирование) жана интервью жолдору менен жүргүзүлдү. Проекттин максаты окуучулардын жеке турмушу, өлкөсү жана дүйнөлүк проблемалар жөнүндөгү үмүттөрүн жана түйшүктөрүн үйрөнүү болчу. Бул илимий иш төрт изилдөөчүлөр тарабынан жүргүзүлдү. Проектке Ош областынын төрт мектебинен 11-12 жаштагы 100 окуучусу катышышты. Шаардан эки жана айыл жеринен эки мектеп тандап алынды. Шаардагы мектептин бири орус тилиндеги жана бири кыргыз тилиндеги мектеп эле. Орус тилиндеги мектепте ар кандай улуттагы (орус, кыргыз, татар, өзбек, ж.б.) окуучулар окушат. Ал эми калган үч мектеп кыргыз тилиндеги мектептер. Айыл мектептеринин бири Ош шаарынын сыртында, ал эми экинчиси шаардан 150 чакырым алыстыкта жайгашкан тоолуу айылдан болду.

Ошентип, биз шаар, айыл жана тоолуу айыл окуучуларынын пикирлерин угуп салыштырууга жетиштик.

Илимий ишти жүргүзүү алдында, мектептердин жетекчилигинин уруксаты жана ата-энелердин макулдугу жазуу түрүндө кыргыз жана орус тилинде алынды (Жолдошалиева жана Шаматов, 2007). Андан кийин 100 окуучуга анкета сурамжылар таркатылып берилди. Анкетанын биринчи бөлүгүнө ылайык, окуучулар жеке турмушундагы, өлкөсүнүн жана бүткүл дүйнө келечегине болгон үмүттөрү жана коопсуздануулары жөнүндө жазышы керек эле (Тоффлер, 1974). Суроолор ачык жана жабык мүнөзгө ээ болчу. Ачык мүнөздөгү суроолор окуучуларга ар кандай жооп берүүгө мүмкүнчүлүк түздү. Жабык мүнөздөгү үч суроо алар жеке өздөрү, өлкөсү жана бүткүл дүйнө үчүн келечекте турмуш жакшыраак, начарыраак же ушул эле абалда кала береби деген ойлорун сураган суроолорду камтыды. Анкетанын кийинки бөлүгү окуучулардын келечекти өзгөртүү жөнүндөгү иш аракеттерине арналган суроолордон турду. Акырында окуучулардын келечекти, тагыраак айтканда 2030 жылды кандай элестетишин сөз менен сүрөттөп жазууну же сүрөтүн тартуусун сураган пунктту камтыды.

Окуучулардын жооптору эки усул менен анализденди. Ачык суроолорго жооптор Excel программасына киргизилип, ал үч жана беш шкалада жооптордун пайыздык катнашын баяндап жазган статистиканы берди. Бул пайыздык катнаш окуучулардын жыныстарына жараша анализденди.

Сурамжылоодон эки жумадан кийин ар бир мектептен үч-төрт окуучулар менен чакан тайпаларда интервьюлар өткөзүлдү. Интервьюлар кыргыз жана орус тилдеринде өттү. Ар бир интервью 45-60 минутага чейин созулду. Интервьюларды үн жазмага жаздырып анан анализдегенде колдондук.

Төмөндө окуучулардын жооптору анализделип, алардын жеке турмушундагы, өлкөсүнүн жана бүткүл дүйнө келечегине болгон үмүттөрү жана коопсуздануулары кеңири баяндалат.

Окуучулардын үмүттөрү жана коопсуздануулары

Изилдөөнүн жыйынтыктары төмөнкүлөрдү көрсөттү. Кыргызстандын жаш окуучулары өз келечеги, өлкөсү (же регион) жана бүт дүйнө келечеги жөнүндөгү ойлорун билдиришти. Алардын өз келечек жөнүндөгү көзкараштары коомдо болуп жаткан өзгөрүүлөрдү чагылдырды. Окуучулар экономиканын начарлашы, айлана чөйрө жана ден соолук жөнүндөгү коопсуздануулары менен бөлүшүштү. Алардын үндөрү өлкөбүз башынан өткөрүп жаткан жакырчылыктын, жумушсуздуктун жана ооруулардын көбөйүп бара жаткандыгы жөнүндөгү чыныгы абалын чагылдырды. Өнүккөн өлкөлөрдөн алынган жыйынтыктарга окшоп (Хикс жана Холден, 1995), Кыргызстандын окуучуларынын өз өлкөсүнүн же дүйнө жүзүнүн келечегине караганда өз жеке келечеги жөнүндөгү көзкараштары үмүттүүрөөк. Макаланын кийинки бөлүктөрүндө окуучулардын жеке өлкөсүнүн жана дүйнө жүзүнүн келечеги жөнүндөгү үмүттөрү жана коопсуздануулары каралат. Макаланын корутун-

доочу бөлүгү окуучулардын кандай өзгөртүүлөрдү ишке ашырууга даярдыгын баяндоо менен изилдөөнү жыйынтыктайт.

Жеке келечек үмүттөрү жана коопсуздануулары

Изилдөө көрсөткөндөй, 11-12 жаштагы окуучулар өздөрүнүн келечеги жөнүндө үмүттөнүшөт жана коопсузданышат. Алардын өз келечеги жөнүндөгү үмүттөрүн жана коопсузданууларын эң көп кезиккен жоопторун өзүнчө категория кылып анализдеп, төмөнкү категорияларды иштеп чыктык: жумуш, жашоодогу максаттары, мамилелер, материалдык камсыздуулук, ден соолук жана коопсуздук. Азыр ушул темалар боюнча карайбыз.

Жумуш

Окуучулардын өз келечеги жөнүндө үмүт жана коопсузданууларына байланыштуу эң көп жооптору «жумушка» байланышкан. Алар жакшы ишке орношууга үмүттөнүшөт.

Бирок кээ бир окуучулар келечекте алар каалаган жумушту таба албай, ошону менен жумушсуз жана үй жайсыз калабыз деген өздөрүнүн коопсузданууларын билдиришти. Окуучулар тандашкан кесиптер Кыргызстанда жумуштун түрлөрүнүн жетишсиздиги менен чектелгенин байкадык. Алар атаган кесиптердин арасында мугалим, дарыгер жана саясатчы сыяктуу кесиптер бар. Андан сырткары, шаардагы мектеп окуучулардын көпчүлүгү котормочу болууну каалашат; биздин оюбуз боюнча бул таң калыштуу эмес, себеби окуучулардын көпчүлүгү айткандай: «бүгүнкү күндө Кыргызстан сырткы дүйнө үчүн ачык жана көптөгөн чет өлкөлүк компаниялар

жана мекемелер иштешет, ошолордо котормочу болсок жакшы». Окуучулар котормочу болуп ар уюмдарда иштешип жакшы маяна алуу менен татыктуу жашайбыз деп ойлошот.

Кесип тандоодо жыныска карай айырмачылыктар болду. Өздөрүнүн жоопторунда көпчүлүк кыздар дарыгер, мугалим жана котормочу болуусун каалашса, кээ бирлери чыгармачылык кесиптерине (ырчы, актриса) умтулушат. Алар башкаруу жана жетекчиликке байланыштуу кесиптерди аз көрсөтүштү. Кыздардын кесип жөнүндө белгилегендери ушул эле курактагы эркек балдарга салыштырмалуу чектелүү. Кыздардан айырмаланып, эркек балдар саясатчы, жетекчи болууну каалашын айтышты, мисалы өлкөнүн президенти, депутат же министр. Эркек балдар спортко тиешелүү кесиптерди (футболист, боксер, авто жарышуучу) өздөштүрүүнү кааларын айтышты. Кесип тандоодо дарыгер кесиби кыздар жана эркек балдар үчүн да биринчи орунда турду. Бирок космонавт, учкуч, чачтарач, жыгач уста, экономист, айдоочу жана инженер кесиптерин эркек балдар гана белгилешкен.

Окуучулар жогорку билим алуу аларга жакшы иш табууга мүмкүнчүлүк берээрин түшүнүшөт. Кыздар эркек балдарга караганда көбүрөөк билим алууга үмүт кылышат (жакшы окуу, университетке кирүү). Бирок кээ бир окуучулар көптөгөн жогорку билимдүү жана иш таппаган жаш адамдарды көргөндүктөн, коррупциядан улам

«жогорку билимдүү болсом деле жакшы иш таба албайм»⁵ деп ойлошот.

Жашоодогу максаттары

Окуучулардын өз келечеги жөнүндө үмүт жана коопсузданууларына байланыштуу дагы бир эң көп кездешкен жоопто алардын «жашоо максаттарына» байланыштуу болду. Эркек балдар да, кыздар да өздөрүнүн өлкөсүнө кызмат кылуу, Кыргызстанды дүйнөгө таанытуу жана бактылуу жашоо сыяктуу максаттары жөнүндө ой бөлүшүштү. Мисалы, айылдык окуучу интервью мезгилинде: «мен өзүмдүн өлкөмүн келечегине ишенем, Кыргызстан дүйнөдө гүлдөгөн жана белгилүү өлкө болот» деп айтты.

Окуучулардын жашоосундагы максаттары жынысына карай да айырмаланат. Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча, кыздар көз карандысыз болуп жеке эркиндикке үмүтүн билдиришсе, эркек балдар жакырчылыкты жоюу боюнча максаттары чоң экенин билдиришти. Ошондой эле эркек балдардын максаттары кеңири деңгээлде кыялдуу келет, мисалы эркек балдардын бири (шаардык бала) өзүнүн келечеги жөнүндө мындай деп айтты: «мен келечекте каникул учурунда ар түрдүү планеталарга саякаттайм жана бардык планеталарда жашоо болушун каалайм». Бир канча айылдык кыргыз окуучулардын максаттары улуттук идентификацияны кайра жаратуу жөнүндөгү ойлорун бөлүшүштү. Бир айылдык окуучу кыргыз тилин жана

⁵ Расмий маалыматтарга таянсак азыркы учурда жогорку окуу жайын аяктагандардын 70%ы жумуш таба алышпайт экен.

оозеки элдик чыгармачылыкты кайра жаратууга кызыкчылыгын билдирди.

Мамилелер

Окуучулардын келечектеги үмүттөрүнүн жана кооптонууларынын дагы бир кеңири баяндалганы алардын башка адамдар менен болгон мамилелери болуп эсептелет. Окуучулар ата-энелери, урук-туугандары, достору жана келечектеги жарлары менен жакшы мамиледе болууну жогору баалашат. Ошондой эле алар жакындарын жана досторун жоготуу коркунучу бар экендигин билдиришет. Кыздар да жана эркек балдар да ата-энелери жөнүндө кам көрөөрүн белгилешкен. Кээ бир окуучулар ата-энесинин үмүт-тилектерин жана «эне сүтүн актай албай каламбы» деп коркушат. Бул кыргыз коомунда үй-бүлөлүк салт өтө күчтүү экенин далилдейт жана жаштар үй-бүлөдөгү карыларга кам көрүшү жана кароосу милдеттүү. Бул алардын балалыгында алган камкордугун кайтаруу болуп эсептелет. Кыздар элдерге жардам берүү, өзүнүн ата-энеси жөнүндө кам көрүү, досторду табуу жана келечекте жакшы үй-бүлө куруу үмүттөрүн билдиришкен. Ал эми эркек балдар болсо, «жакшы аялдуу» жана «акыл-эстүү балалуу» болуу үмүттөрүн билдиришкен. Кыздар жана эркек балдар досторун жоготуу, башка адамдарга зыян келтирүү жана үй-бүлө мүчөлөрүнүн өлүмү тынчсыздырарын билдиришкен.

Материалдык камсыздуулук

Дагы бир кызык жери, бул окуучулар материалдык байлыкка да абдан кызыгышат. Биздин оюбуз боюнча бул көрүнүш Советтер Союзу мезгилиндеги жаш окуучулардан

чоң айырма, себеби ал учурда материалдык байлыкка кызыгуу «капиталисттик» коомго гана тиешелүү деп айтылчу. Окуучулардын материалдык камсыздуулук үмүттөрү да жынысына карата айырмаланат. Эркек балдар жеке өздөрүнүн үйү, машинасы жана бай болуусуна кызыгышат жана бул алардын материалдык кызыгуусун көрсөтөт. Кыздар болсо материалдык байлык жөнүндө азыраак айтышат. Изилдөөнүн жыйынтыгы материалдык байлык окуучулардын географиялык жайгашуусуна карата да айырмаланат. Мисалы, айылдык бала аттын сүрөтүн тарткан, бул Кыргызстандын айыл жергесинде байлык болуп эсептелүүчү үй жаныбарларын көбөйтүүнү ойлосо, шаардык окуучулар жакшы маркадагы жеке менчик машинасы жана көп кабаттуу үйлөрү болушун каалашат.

Ден соолук жана коопсуздук

Окуучулардын өз ден соолуктарына байланышкан да үмүттөрүн жана кооптонууларын кеңири баяндашты. Кыздар жана эркек балдар келечекте сергек жашоо үмүтүн билдиришти. Кыздар жана эркек балдар СПИД, куш тумоосу, наркомания өздөрүнүн ден соолугуна коркунучтуу оорулар экендигин атап кетишти. Бир катар окуучулар гепатит, малярия, рак жана кургак учук сыяктуу ооруларды атап кетишти. Кызыгы, кыздарга караганда эркек балдар жеке ден соолугу менен байланышкан проблемалардан көбүрөөк коркушкандыгын байкадык.

Окуучулардын жеке коопсуздугу жөнүндөгү жооптору өтө кызыктуу болду, алар эң жөнөкөй күнүмдүк коркуудан («волейбол боюнча мелдештерде жана класстар

арасында өтүүчү конкурстарда жеңилүү») өтө олуттуу коркууларга («күтүлбөгөн авто кырсыкка учуроо») чейин айтышты. Көпчүлүк кыздар зордук зомбулуктун, тоноочулуктун, уурдалып кетүүнүн курмандыгы болуштан коркушат. Кызыгы, эки кыз мектептеги окуучулардын каратуусунан жана «кышта музда тайгаланып жыгылуудан» коркоорун билдиришти, (бул болсо биздин илимий ишти ызгаарлуу кыш айларында жүргүзгөнүбүздөн кабар берет). Ошондой эле кыздар мыйзамды бузуп, абакка түшүп калуудан коркушат. Кыргызстандын окуучулары кандайдыр бир калктар аралык чыр-чатактардын же согуштун курмандыгы болушудан коркоорун да билдиришти.

Төмөндөгү таблицада окуучулардын үмүттөрү жана коопсуздануулары өз сөздөрү менен берилет:

1-Таблица. Окуучулардын өз келечеги жөнүндөгү үмүттөрү жана коопсуздануусу

Жеке үмүттөрү жана коопсуздануулары	Окуучулардын үндөрү
---	-----------------------------------

Жакшы жумуш	-Мен президент болуп өлкөмдү бай кылгым келет. -Мен министр болууну үмүттөнөм. -Мен депутат болуп башка адамдарга жардам бергим келет. -Мен жакшы иш таба албайм деп корком. -Мен космонавт болгум келет, бирок космоско учуп, кайтып келбей калам деп корком. -Мен программист болууну каалар элем, бирок апам менин хирург болушумду каалайт. -Мен атам иштеген Балдарды коргоо боюнча фондунда иштегим келет.
Турмуштагы максаттары	-Мен Кыргызстанды дүйнө жүзүнө белгилүү кылган эң жакшы боксер болууну каалайм. -Мен айылыбыздын сыймыктуу кызы болуп, айылымды белгилүү кылууну каалайт элем. -Мен мектепти артыкчылык менен бүтүүгө үмүттөнөм. -Мен университетке тапшырууну каалайм, бирок экзаменден жыгылып калуудан корком. -Мен атамдын урматына мечит курууну каалайм. -Мен эски кыргыздын ырларын кайрадан жаратууну каалайм.

Мамилелер (үй-бүлө, достор, ага-энелер)	-Мен ата-энемдин ак сүтүн актагым келет. -Ата-энемдин көпкө чейин жашашын каалайм. -Мен ата-энемди жоготуудан корком. -Мен жакшы аял жана балдарымдын акылдуу болушун каалайм. -Мен досторум менен жакшы мамиледе болууну каалар элем. -Мен досторумду жоготуп алуудан корком. -Мен жалгыз калуудан корком.
Материалдык камсыздануу	-Мен шаардын сыртында дем ала турган үйлүү болууну каалайм. -Мен үч кабаттуу жеке үйлүү болууну каалайм. -Мен миллионер болууну каалайм. -Мен машиналуу болууну жана келечекте жумушка маршруткада барбоону каалайм. -Мен BMW машиналуу болууну каалайм. -Мен бай болуп, кедей кембагалдарга жардам берүүнү каалайм. -Мен бизнесмен болууну каалайт элем, себеби мен жакшы жашоо, «крутой» же «авторитет» болуу үчүн көп акча табууну каалайт элем.

Ден соолук жана коопсуздук	-Сигарет чегип ооруп калууну каалабайм. -СПИД жана куш тумоосу менен ооруп калуудан корком. -Мен гепатит А жана кургак учук ооруулары менен ооруп калууну каалабайм. -Мен кышта тайгалактан жыгылып калуудан корком. -Мен эркек балдар кар менен урганынан корком. -Мага кимдир бирөө «налог» салуусунан корком⁶. -Бейтааныш бирөөлөр уурдап кетишинен корком. -Мен абакка түшүп калуудан корком. -Мен жаш өлүп калууну каалабайм. -Мен согуштан жана өлүмдөн корком. -Мен аварияга учуроодон корком.
-----------------------------------	---

Өлкө келечелегине үмүттөр жана коопсуздануулар

Изилдөө көрсөткөндөй, Кыргызстандын жаш окуучулары өздөрү жашаган аймактарынын жана өз өлкөсүнүн келечеги жөнүндө да көп ойлонгондугу маалым болду. Окуучулардын жооптору анализделип төмөнкү темаларга

⁶ Акыркы учурда мектептерде рэкеттик күчөп жогорку класстын окуучулары башкаларды акча төлөгө мажбурлашат.

топтолуп жазылды: айлана чөйрө жана ден соолук, тынчтык жана стабилдүүлүк, өнүгүү жана бейкуттук.

Айлана чөйрө жана ден соолук

Окуучулардын өздөрү жашаган аймактарынын жана өз өлкөсүнүн келечегине болгон тынчсызданууларынын жана коркунучтарынын эң көбү айлана чөйрө проблемаларына байланыштуу болду. Алар келечекте табият кырсыктары болушунан коопсузданышат. Аларды өзгөчө зилзала болуу мүмкүнчүлүктөрү коркутат⁷. Ошондой эле, окуучулар суу ташкыны жана көчкү сыяктуу табият кырсыктарын өз тоолуу жерине тиешелүү экенин айтышты. Кээ бир окуучулар өз тынчсыздануусун климаттын өзгөрүшү менен байланыштырышты. Мисалы, алар Кыргызстан тоолорундагы мөңгүлөрдүн эрип коркунучтууду абдан тынчсыздандырат. Ошол эле учурда, окуучулар жергелеринин жана мекенинин табияттын кырсыктарынан сак болушуна үмүттөнүшөт. Кээ бир окуучулар өз үмүттөрүн адамдардын билимдүү жана илимдүү болуп табият кырсыктарынан коргонушту жана алдын ала билүүсү менен байланыштырышат. Жана да, алар келечекте өздөрү жашаган аймактары таза болушуна жана көптөгөн жашыл бактардын курулушуна үмүттөнүшөт.

Окуучулар айлана-чөйрөнүн начарланышын Кыргызстандын элинин ден соолугуна таасир берип

⁷ Изилдөө 2006-жылы жүргүзүлдү жана ошол жылы Кыргызстанда бир нече зилзалалар болгоу маалым. Андан сырткары изилдөөдөн бир жыл мурун (2005-жылы октябрда) Пакистандын түндүгүндө трагедиялуу зилзала болгон жана аны окуучулар жанылыктардан көрүшүп, мектепте жана үйлөрүндө талкуулашкан.

жатканын баяндашты. Ошондой эле, өздөрү жашаган аймактардын жана өз өлкөлөрүнүн келечегин айтып жатып, окуучулар ар түрдүү ооруларга байланышкан коркунучтары жөнүндө айтышты. Алар СПИД, куш тумоосу сыяктуу оорулардын көбөйүшүнөн коркушат. Алардын ойлору боюнча ден-соолуктун начарлашына ичкилик, тамеки тартуу жана баңгилик себеп болот.

Тынчтык жана стабилдүүлүк

Окуучуларды дагы бир тынчызданткан маселе алардын өз жергелеринде жана өлкөсүндө келечекте тынчтык болушуна байланыштуу. Алар келечекте тынчтык болуп эч кандай согуш жана башка конфликтердин (зорду зомбулук, криминал, терроризм) болбошуна үмүт кылышат. Анан дагы, башка чоң мамлекеттер Кыргызстанды басып алып, натыйжада башкаларга баш ийип калуудан аябай коркушат. Бир нече окуучулар 2005-жылы мартта болгон окуялар; башаламандык жана талап тоноолордун кайрадан болбошун каалаганын билдиришти. Окуучулар өлкөдөгү саясат жөнүндө да маалыматтары бар экенин көргөзүштү. Алар Жогорку Кеңеште отурган депутаттарынын урушуп кетишинен жана ал саясатчылардын урушу өлкөдөгү ар региондордун конфликтине алып келишинен коркушту. (Баса айтып кетиш керек, изилдөө Жогорку Кеңешке шайлоо кодекси өзгөргөнгө чейин өткөзүлгөн).

Окуучулар өлкөдө жашаган ар улуттардын ортосунда достук жана тынчтык болушуна адбан ишенишет. Бир нече окуучу келечекте конфликтер болушу мүмкүн деп коркушат. Мисалы, бир нече кыргыз эмес улуттагы

окуучулар кантип кысымга алынганын айтышса, ал эми кыргыз улутундагы окуучулар «Кыргызстан региондогу башка мамлекеттерден кыйла толеранттуу өлкө» экенин белгилешти. Алар мисал кылып кыргыз жарандарынын башка өлкөлөргө (өзгөчө Россияга) иштөө максатында барып бирок ал жакта алар кантип кысымга алынып, тонолуп жана скинхедтерден таяк жеп кээ бирлери каза болгонун да билдиришти. Бир нече окуучулар өз туугандары да жабыр тартканын айтышты.

Бир нече окуучулар, өзгөчө айыл балдары, стабилдүүлүктү алардын өз тилинин жоголуп кетишинен коргоо менен байланыштырышты. Башка тилдер басымдуу кылып өз тилинин жоголуп кетишинен коркушат. Дагы бир окуучунун ою боюнча анын жашаган жериндеги жаман касиеттердин көбөйүүсүнө арак ичимдиги себепкер. Ал бала адамар дин менен гана туура жолду таба алышат жана ал үчүн «Мен адамдарды намазга чакырам, себеби көпчүлүк арак ичип, жаман жолго барууда» деп айтты.

Өнүгүү жана бейкуттук

Окуучулар Кыргызстандын экономикасынын өсүшүнө үмүт кылышат. Анткени аларды учурдагы абалдар эч канааттандырбайт. Алар экономиканын өсүшү менен инфраструктуранын жакшырышына ишенишкен, жана жаңы мектептер, үйлөр, бак зарлар, спорт аянттары жана башка нерселердин курулушуна үмүттөнүшөт. Ошентип окуучулар болгон кыйынчылыктарга карабастан келечекке оптимисттик сезимдери бар экенин көрсөтүштү.

Келечектин атуулдары катары, окуучулар өлкөдө өнүгүү жана бейкуттук болуш үчүн саясий абалдын

жакшырып жана саясатчылардын таза болуп өлкө үчүн жан күйгүзүп иштешин каалашат. Окуучулардын 2005-жылы мартта болгон окуяларды абдан жакшы билгенин байкадык. Мурдагы ажо Аскар Акаев жөнүндө бир топ ойлор айтылды, алар негизинен терс ойлор болчу. Мисалы окуучулар Акаевдин башкаруусу элди жакырчылыкка алып келгенин айтышты. Бир окуучу «Акаев биздин жерлерди сатты, жана Кыргызстандын алтындарын уурдады. Ошондуктан адамдар ага чыдай алышкан жок» деп белгиледи. Ошентип, көптөгөн окуучулар жаңы ажо Курманбек Бакиевдин бийлигине чоң үмүт кылышат. «Бакиев жакшы жашоого алып келем деп сөз берди. Ошондуктан эл аны бийликке алып келди. Ал-эркек, сөзүндө турушу керек. Болбосо Акаевдей болуп ал дагы кулайт» деп айтышты.

Кыргызстан стабилдүү болушу жана өнүгүүсү үчүн, окуучулардын ою боюнча, башка өлкөлөр менен достук мамиледе болушу зарыл. Алар Россия, Казакстан, Өзбекистан, Кытайга окшогон мамлекеттер менен тыгыз экономикалык кызматташыш керек экендигин айтышты. Ал эми бир окуучу болсо Кыргызстан өнүгүү үчүн Европага кошулуш керек деп ойлойт⁸.

Аалам келечеги

Окуучулар аалам келечегине арналган суроолорго кызыгуу менен жооп беришти. Алардын аалам келечегине арналган тынчсыздануулары жана коркунучтары абдан

⁸ Биздин оюбуз боюнча бул бала Кыргызстан Европа менен тыгыз мамиле түзүп алардын өнүгүү жолун тандаса деген ойдо. Себеби Кыргызстан Борбордук Азияда жайгашып Европадан алыс экени окуучуларга маалым болушу керек деп ойлойбуз.

көп экени далилденди. Төмөнкү таблица эмнелер көбүнчө окуучулардын тынчын ала тургандыгын көрсөтөт.

2-Таблица. Окуучулардын аалам келечегине арналган тынчсыздануулары

Камкордук	Проценттери
Жаратылыш кырсыктары	94 %
Ден-соолук	44 %
Согуш жана башка конфликтер	41 %
Зордук-зомбулук жана криминал	37 %
Эл аралык байланыштар	17 %

Таблицада берилгендей, Кыргызстандын окуучуларын жаратылыш кырсыктары көп кыжалатка салат. Андан кийин аларды ден соолукка, конфликтерге, криминалга жана зордук-зомбулукка байланышкан проблемалар ойлонтот. Окуучулардын көпчүлүгү улуттар аралык биримдиктин анчалык жакшы эместигин айтышты. Алардын дүйнө келечегине арналган үмүттөрү жана коркуулары төмөндөгү темалар боюнча анализделинет: айлана чөйрө (жаратылыш), ден-соолук жана коопсуздук, өнүгүү жана бейкуттук. Бул темалар башка-башка сүрөттөлгөнүнө карабастан бири-бири менен тыгыз байланышта турушат жана алардын бири-бирине болгон таасирлери зор.

Айлана чөйрө (жаратылыш)

Окуучулардын аалам келечегине болгон көп тынчсыздануулары жана коркунучтары айлана чөйрө проблемаларына байланыштуу болду. Аларды кар көп түшүү, цунами, зилзала, өрт, ташкын жана селге окшогон

жаратылыш кырсыктары кыжалат кылат. Окуучулар 2005-жылы Пакистанда болгон зилзаланы, 2004-жылы түштүк-чыгыш Азиядагы цунамини белгилеп өтүштү. Бир топ окуучулар кыямат-кайың болушу жөнүндөгү чочулоолорун айтышты. Мисалы, бир баланын жазуусуна караганда, жер «жылдыздардын же метеориттердин чабуулуна дал келиши мүмкүндүгү» аны көп коркутат экен. Ошондой эле: муз доордун кайра келиши, озон катмарынын жукарып түгөнүшү, климаттын бузулушу, мунай зат кризиси жана деңиз деңгээлинин көтөрүлүшү сыяктуу кырсыктарга байланыштуу коркунучтар белгиленди.

Ден соолук жана коопсуздук

Аалам келечегин айтып жатып, окуучулар ар түрдүү ооруларга байланышкан коркунучтары жөнүндө да айтып беришти. Алар СПИД, куш тумоосу сыяктуу оорулардын көбөйүшүнөн коркушат. Алар, ошондой эле, кээ бир күрөшө алгыс эпидемиялардын бүт ааламды каттап кетишинен чочулашат.

Окуучулардын жооптору алардын аман-эсендикке жана коопсуздукка болгон бир топ үмүттөрү жана коркунучтары бар экендигин көрсөттү. Алардын ааламда тынчтык болушуна болгон үмүттөрү негизгилерден болуп турду. Окуучулар согуш, стабилсиздик, кылмышкердик, террктар жана зордуктоолор болбоосуна үмүттөнүшөт. Улуттардын бири-бири менен чатакташпоосуна ишенишет. Мисалы, окуучулар 2006-жылда болгон Украина менен Россиянын ортосундагы газдын негизинде болгон курч мамилени айтышты. Ошентип окуучулар ааламда

жер ресурстарына байланыштуу конфликтер жана согуштар көбөйөт деп коркушат. Бир окуучу ушул пикирди далилдеш үчүн, Американын Иракка басып киришин, «алар [АКШ] ядролук курал табабыз деп айтышканы менен, чындыгында Ирактын нефтиси үчүн келишти» деген баа берди.

Башка бир бала болсо, ааламдагы болуп жаткан башка проблемалар тууралуу айтты. Ал, «Товарлардын жана продукталардын баасы өсүп жатат. Мисалы, картошканын бир kilosу азыр 20 сом турат, ал эми былтыр болсо 5 сом турчу эле. Канттын kilosу 24 сом болсо, азыр 35 сомдон ашат»⁹ деп айтты. Окуучулар кымбатчылыкты келечекте конфликтерге алып келет деп коркушат.

Өнүгүү жана бейкуттук

Кантсе да, окуучулар келечекке негизинен оптимистик көз карашта. Алардын үмүттөрү экономикалык өсүп-өнүгүү менен байланышкан. Окуучулар келечекте байыраак жашооруна, тамак – аштын жетиштүү болооруна жана жакырчылыктын азайышына үмүттөнүшөт. Алар башка өлкөлөр менен соода – сатык жана достук мамилелер дагы жакшырышына ишенишкен. Кээ бир окуучулар бай өлкөлөрдүн жакыр өлкөлөргө жардам берүү парзы жөнүндө жазышкан. Ошол эле мезгилде окуучулардын бир топ бөлүгү күчтүүрөөк мамлекеттердин башка мамлекеттерди баш ийдирип алуу коркунучу жөнүндө айтышкан. Улуттар арасындагы достуктун жана биримдиктин жоктугу окуучуларда бир кыйла коркунучту

⁹ Бул баалар 2006-жылдагы көрсөткүчтөр.

жаратат, алар мындай көрүнүш уруш-жаңжалга же согушка алып келет деп ойлошот.

Көптөгөн окуучулар техникалык прогресс элдин жашоосун жакшыртат деп үмүттөнүшөт. Эң кызыгы техникалык өсүү жөнүндө эркек балдардын жана кыздардын жооптору айырмаланып турушат. Көп эркек балдар учуучу машиналар, Марска учуучу космостук кораблдер жана башка ачылыштар болоруна үмүттөнүшөт. Ал эми бир кыз клондоодон коркоорун жана «эгер клон жасала турган болсо, баары бири-бирине окшошуп, роботтой болуп калышат» деп жазган.

Окуучулар ааламда айлана чөйрөнүн таза жана кооз болооруна үмүттөнүшөт. Кыздарды адамдардын биримдикке, достукка, кайрымдуулукка, тазалыкка байланышкан мамилелери тынчсыздандырат. Элдин маданиятынын жана тилдеринин сакталышы жөнүндөгү пикирлер көбүнчө айылдык окуучулар тарабынан айтылды. Окуучулар улуттук жана регионалдык тилдердин сакталышы жөнүндө көбүрөөк кыжалат болушат, себеби алар өздөрүнүн эне тилинин келечекте жок болуу коркунучу бардыгын айтышат.¹⁰

Окуучулардын глобалдык суроолор боюнча, айрыкча өз өлкөлөрүнө байланышкан суроолор боюнча, кандайдыр бир деңгээлде түшүнүктөрү бар экендиги байкалып турду. Окуучулар глобалдык конфликтердин көбөйүшү башка

¹⁰ Окуучулардын өз эне тилибиз жок болуп кетет деген коркуусу жана өздөрүнүн келечеги үчүн англис тилин үйрөнүү зарыл деп эсептеши бири-бирине таптакыр дал келбейт, жана бул парадокс катары көрүнөт. Анткен менен, бул парадоксту ааламдашуу контекстинде анализдеп жатып, өз эне тили жок болуу коркунучу бир эле Кыргызстан үчүн эле эмес, ушуга окшогон бардык эле кичинекей улуттарга таандык экендигин баамдадык.

проблемаларга, мисалы: айлана-чөйрөгө байланыштуу проблемалар, жакырчылык, зордук-зомбулук, кылмыш жана башкаларга өзүнүн таасирин тийгизет деп ойлошот.

3-Таблица. Окуучулардын келечекке арналган үмүттөрү жана коркунучтары

	Окуучулардын үндөрү
Айлана чөйрө	-Мен суунун өз деңгээлинен ашпоосун каалайм. -Жер титирөөлөр жана суу каптоолор болбоосуна үмүттөнөм. -Бүт ааламда таза суу жетишеерлик болушун каалайм. -Дүйнө жүзү кургак чөлгө айланбашына үмүттөнөм. -Жерге метеорит кулап түшүшүнөн корком. -Жылдыздар жарылып, жерге чачылып түшүшүнөн корком. -Озон катмары жукарып, жок болуп кетээринен корком. -Күн менен жер кагышып кетишинен корком.

Ден-соолук жана коопсуздук	-СПИД, куш тумоо ж.б. эпидемиялардын арбындашынан корком. -Элди айыктыруучу докторлордун саны көбөйүшүнө ишенем. -Дүйнө жүзүндө тынчтык болооруна ишенем. -Дүйнөдө террористердин жок болуусун каалайм. -Аалам жоголбошу керек. -Элдер ташбоор эмес, боорукер болушун каалайт элем. -Өлкөлөр бири-бири менен касташпай, достук мамилелерди түзүшөөрүнө үмүттөнөм. -Келечекте талап-тоноочулуктун көп болушунан корком. -Мыкаачылыктын көп болушунан корком. Мисалы: Москвада скинхеддер өтө көп. Алар Гитлер сыяктуу башка улуттарды жек көрүшөт. Алар орус эместерди жек көрүшөт.
Өсүп-өнүгүү жана бейкуттук	-Мен электр жарыгын дүйнөнүн баардык бурчунда болот деп үмүттөнөм. -Мен адамдардын мээсине жайгаштырып койо турган чиптин болуусун каалайм, андай болгондо окуунун кереги жок болмок. -Мен клондоштуруу болбостон, окуучулар табигый жол менен пайда болуусуна үмүттөнөм. -Мен кембагалдар көбөйүп кетет деп корком.

Биз окуучулар бул информацияларды кайдан алгандыгын сураштырбасак да, мындай пикирлер менен көз караштар жергиликтүү басма булактардан, мектептен же үй-бүлөдөн алгандыгы билинип турду. Мисалы, окуучулар «сүмөлөк кылам» деп отун үчүн дарактарды кыркуу чөйрөгө кандай зыян алып келерин мектепте «Жаратылыш» сабагынан уккандыгын айтышты.

Окуучулардын келечекти, тагыраак айтканда 2030 жылды кандай элестетишин сөз менен сүрөттөп жазууну же сүрөтүн тартуусун сураган пунктка кызыктуу жооп беришти. Өзгөчө окуучулардын сүрөт тарткандарын талдап көрсөк негизинен алар келечекти позитив ойлор менен элестетишет. Алардын сүрөттөрү жашаган жер (шаар же айыл) жана дыныска жараша да өзгөчөлөнүп турат. Мисалы шаардык эркек балдар бийик имарат менен ар кандай заманбап машиналарды тартышкан.

Айылдык жаш кыздар болсо бийик имараттар менен кошо өздөрүнүн сүрөттөрүн жана сөзсүз түрдө гүлдөр өскөн гүлбактарды кошо тартышкан.

Ал эми айылдык кыздар болсо бак дарактар менен кошо күндү жана чайыттай ачык аба-ырайын тарткан.

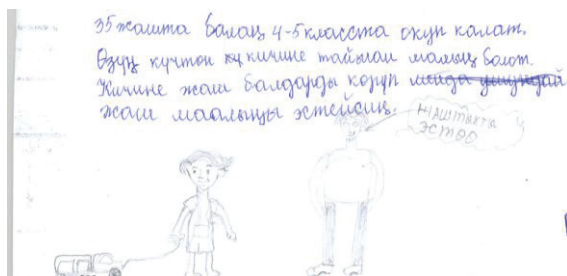

Айылдык балдар болсо өздөрүнүн келечегин айылдагы чоң үйлөрү менен жана мал жандыктары менен кошо тартышкан.

BR 2

Ошондой эле окуучулар төмөндөгүдөй күлкүлүү сүрөттөрдү да тартышты.

BR 3

Жыйынтыктар жана сунуштар

Бул проект Кыргызстандын окуучуларынын келечекке болгон көз-караштарын изилдеди. Окуучулардын келечекте өз жеке турмушу, өз жергеси жана бүткүл дүйнө жөнүндө кандай үмүт-тилектери бар, эмне аларды чочуландыргандыгын билүүгө аракет кылдык. Алардын турмушка кандай деңгээлде даяр экендигин жана өздөрү жашап жаткан шарттарды өзгөртүүгө кандай салым кошоорун аныктадык.

Изилдөөнүн жыйынтыгы, окуучулардын келечекке болгон көз-караштары учурдун социалдык жана

глобалдык маселелерин көрсөтүп жатты (Хикс жана Холден, 1995). Биз 11-12 жашар окуучулардын өздөрүнүн жеке келечеги үчүн абдан оптимисттик көз карашта болуп, ал эми өлкөлөрүнүн жана ааламдын келечеги үчүн анчейин оптимисттик көз карашта эместигин билдик. Изилдөөнүн тыянактары мугалимдерге жана билим берүү тармагында иштеген кызматкерлерге, жоопкер жана активдүү атуулдарды даярдоо үчүн тарбиялоонун жана окутуунун жолдорун кайрадан карап чыгуу зарыл экендигин көрсөттү. Бул үчүн мектептеги билим берүүдө өзгөртүүлөрдү киргизүү керек. Азыркы учурда мектептер окуучулардын жекече үмүттөр менен коркунучтарына анчалык деле көңүл бурушпайт. Мектептер окуучуларга өздөрүнүн ой-пикирлери жөнүндө терең ойлонуп текшерүүгө жардам берип, аларга келечек жөнүндөгү альтернативдик көз караштарды өнүктүрүүгө көмөк кылышы керек. Мындай нерселерге жетиштүү көңүл буруу мектеп мугалимдери үчүн маанилүү кадам болуп саналат. Мугалимдер ушундай темаларды класстык сааттарга кошуп өтүүсүн да сунуш киргизебиз, себеби ошондо окуучулар келечекте өз үмүттөрүн ишке ашырууну үйрөнүшөт.

Жогоруда айтылгандай окуучулардын азыркы учурда жакшы коомчулукту түзүү үчүн алгылыктуу салымдары жок экендиги аныкталды. Окуучулар кокустан жана каймана түрдө жасалган мисалдарды беришти жана алардын көпчүлүгү мугалимдердин үгүттөрү аркылуу гана жасалуучу иш аракеттери. Окуучулардын өз өлкөсүн жана ааламды кантип жакшы кылып өзгөртүү жөнүндөгү

айткан мисалдары анчалык деле канааттандырууларлык болбоду. Алардын көпчүлүгү кылган иш-аракеттерин жазында курчап турган территорияны тазалоо жана кары-картаңдарга жардам берүү менен эле чектеп жатышты. Биздин коомчулукта мындай кыска жана үзүлүңкү кыймыл-аракет окуучулардын жоопкерчилигин анчалык деле өстүрө албайт. Ошондой эле, көпчүлүк окуучулар активдүү атуул катары өзгөртүү киргизүүдө өз салымдарын жакшы билбегендиги жана атуулдардын жеке жана топтук чоң күч экендигин сезбегендиги айкын болду. Дагы кызык жери, кээ бир окуучулар өздөрү президент, министр же депутат болуп анан гана чоң өзгөрүүлөрдү киргизээрин жазышты.

Демек, мектеп окуучуларга жергиликтүү жана глобалдык проблемалар жөнүндө көбүрөөк үйрөтүп, алардын ошол кыйынчылыктарды жеңүүдөгү ролдорун айтып, аларга ийгиликке жетүүнүн жолдорун да үйрөтүш керек деген ойдобуз. Окуучулардын өз өлкөсүнүн жана ааламдын активдүү атуулу болуш үчүн эмне кылуу керек экендигин жакшылап үйрөнүүсү шарт. Алардын өзгөртүүлөр киргизүү керектиги тууралуу пикирлери, ааламдын активдүү жараны болууда мектептин, билимдин маанилүү экендигин тастыктайт. Изилдөө көрсөткөндөй мектептер окуучуларга үстүрттөн гана билимдерди берип жаткандай, ошондуктан окуучуларды алгылыктуу чечимдерди кабыл алууга үйрөтүш үчүн жакшы-ойлонулган сабактардын өтүлүшү зарыл. Ошондо гана окуучулар чоңоюп жетилишкенде жоопкерчиликти сезген атуул боло алышат жана бул алардын мектепте ошол нукта тарбиялангандыгынын

себебинен гана болот (Хикс жана Холден 1995). Эгер биз окуучуларга ушундай мүмкүнчүлүктөрдү түзө албасак, анда алардын оптимизми акырындап пессимизмге өтүп пассивдүү өспүрүм болуп жетилүү коркунучу күтүп турат.

Окуучуларды глобалдык атуулдукка үйрөтүш үчүн, аларды коомдогу азыркы мезгилде болуп жаткан, мисалы: этникалык уруш-талаштар, кысым жасоолор, аялдардын коомдогу орду, айлана-чөйрөнүн булганышы жана башка проблемалар менен тааныштырып, жана аларды талкуулоого үйрөтүү керек. Өзгөртүүлөр жалпы билим берүүчү программаларына да, сабактан тышкаркы иштерге да киргизилиши зарыл. Окутууга сынчыл ойломду киргизүү менен фактыларды пикирлерден айырмалоону үйрөтсө болот, ошондой эле, чыдамкайлык, теңдик, адилеттүүлүк жана плюрализм өңдүү түшүнүктөрдү атайын басым жасоо менен үйрөтүү зарыл. Аларды гезиттерден жана башка булактардан алган маалыматтарды кандайча кабыл алууну үйрөтүш керек. Окуу материалдары жана класстан тышкаркы иштер окуучуларды өздөрү жашаган аймакка жакшы өзгөртүүлөрдү киргизүүгө даярдашы керек. Андан сырткары мындай аракеттер жергиликтүү чөйрөгө жардам берүүгө да тарбиялайт.

Изилдөөнүн тыянактары көрсөткөндөй, окуучулар өздөрү жашаган өлкөнүн саясий абалын, Кыргызстандагы башкаруу системаларын, ал гана эмес дүйнөдөгү башка өлкөлөрдүн башкаруу системаларын да билишет, аларды массалык маалымат каражаттардан алышаарын көрсөттү. Анткен менен, биз аларды маалыматтарды эч кандай терең, сынчыл анализсиз эле алаарын сездик.

Окуучулардын глобалдык проблемалар боюнча айткан ойлору, алардын бул проблемалар жөнүндө болгон билимдери тайкы экендигин көрсөттү. Ошондуктан, сабак окуткан мугалимдер глобалдык проблемаларга байланышкан темаларды кошуп окутушу зарыл, себеби, булар окуучулардын арасында талкуулолорду жаратып, алардын өз билимдерин өстүрүүгө түрткү берет жана аларды алтернативдүү чечимдерди чыгарууга даярдайт. Эгер окуучулар коомдогу проблемаларды талкуулоодо аналитикалык сынчыл ойломдорун өстүрүшсө, алар өнүгүү, адилеттүүлүк, теңдик, чыдамкайлык жана башкалар жөнүндөгү коомдук дебаттарда Кыргызстандын активдүү атуулдары катары өздөрүнүн баалуу пикирлерин билдире алышат. Хикс менен Холден (1995) белгилегендей, «Бүгүнкүнүн начар даярдалган окуучулары, эртеңкинин маалыматсыз шайлоочулары» болуп калышы мүмкүн.

Аягы

Кыргызстандын окуучулары, башка өлкөлөрдөгү курдаштары катары эле өздөрүнүн жекече келечеги, өлкөсүнүн ошондой эле ааламдын келечеги тууралуу да оптимисттик көз карашта. Алардын коркунучтары жана үмүттөрү коомдогу Совет коомунун таркашынан кийинки пайда болгон кыйынчылыктарды чагылдырат. Окуучулар өздөрүнүн жеке жашоолорунда чоң ийгиликтерге жетүүгө умтулушат. Алар ошондой эле өздөрү жашап жаткан өлкөсүнө жана планетага пайда алып келүүгө үмүттөнүшөт. Анткен менен, алар эмне кылуу керектиги тууралуу конкреттүү идеяларга ээ эмес. Жаштары өскөн сайын окуучулардын көз-караштары, үмүттөрү жана

коркунучтары өздөрүнүн жекече факторлоруна жараша өзгөрүп турат. Ошондуктан, биздин оюбуз боюнча, окуучулардын өз келечегин кантип элестете тургандыгын аныктоо, алардын бул жашоого кантип кошулуп, кантип өз ордун табууга болгон ойлорун билүү, биз үчүн абдан маанилүү. Заманбап мектептер тез өзгөрүп, бири-бири менен тыгыз байланышта болгон дүйнөдө жайгашышкан, ошондуктан аларга жаш окуучуларды өз келечегин анык, айкын көрүп билдирүү, өлкөдө жана планетада болуп жаткан окуялар менен маалымдап туруу жана башка милдеттер коюлган. Окуучулар өз өлкөлөрүнүн жана дүйнөнүн активдүү, жоопкер атуулдары болуусу керек жана аларды активдүү атуулдукка мектепте даярдаш керек. Себеби мектеп, бул – ар бир баланы келечекке даярдоочу жай болуп саналат, жана мектепте бала бул дүйнө жөнүндө толук жана жаңыча көз-караштагы маалыматтарды ала алат.

АДАБИЯТТАР

1. Benjamin, H.R.W., *Saber-tooth Curriculum, Including Other Lectures in the History of Paleolithic Education*, McGraw-Hill, 1939.
2. Cosh, J. (1998) Peer Observation in Higher Education - A Reflective Approach. *Innovations in Teaching and Training International*. 35, 2, pp 171 - 176.
3. DeYoung, A (2003). "On the demise of the "action plan" for Kyrgyz educational reform: A case study," in *The challenges of education in Central Asia*, ed. Stephen P. Heyneman and Alan DeYoung (Greenwich: Information Age Publishing, 2003), 218.
4. DeYoung, A. (2004). On the current demise of the "Action Plan" for Kyrgyz education reform: A case study. In S.P. Heyneman & A. DeYoung (Eds.), *The challenges of education in Central Asia* (pp. 199-224). Greenwich, Connecticut: Information Age Publishing Inc.
5. Freire, P. (2000). *Pedagogy of the Oppressed*. London: The Continuum International Publishing.
6. Fullan, M. & Miles, M. (1992). Getting reforms right: What works and what doesn't. In *Phi Delta Kappan*, Vol. 73, No.10. June 1992. pp. 744-752
7. Fullan, M., & Hargreaves, A. (1991). *What's Worth Fighting For? Working Together for Your School*. Toronto: Ontario Public School Teachers'
8. Hargreaves, A. (1995). *Changing teachers, changing times: Teachers' work and culture in the postmodern*. London: Cassell.
9. Hargreaves, A. and Shirley, D. (2009). *The fourth way: The inspiring future for educational change*. Thousand Oaks: Corwin, A Sage Company.
10. Hord, S. & Sommers, W. (2008). *Leading professional learning communities: Voices from research and practice*. Thousand Oaks: Corwin Press.
11. Niyozov, S. 2001. *Understanding teaching in post-Soviet, rural, mountainous Tajikistan: case studies of teachers' life and work*. Ph.D. thesis, University of Toronto, Canada.
12. Sachs, J. (2003). *The activist teaching profession*. Buckingham: Open University Press.
13. Shamatov, D. (2013). Everyday realities of a young teacher in post-Soviet Kyrgyzstan: A case of history teacher from a rural school. In a book entitled *Post-Soviet Kyrgyzstan: Political and Social Challenges* (editors: Pinar Akcali and Cennet Engin Demir) by Routledge.
14. Shamatov, D. (2015). Country study report on pedagogical approaches: Case of Kyrgyzstan. Pp. 90-123. In Hau-Fai Law, E. & Miura, U.

(Eds.). *Transforming Teaching and Learning in Asia and the Pacific: Case studies of seven countries*. Bangkok: UNESCO.

15. Shamatov, D. and Niyozov, S. (2010). *Teachers Surviving to Teach: Implications for Post-Soviet Education and Society in Tajikistan and Kyrgyzstan* in J. Zajda (Ed.), *Globalization, Ideology and Education Policy Reforms: Globalization, Comparative Education and Policy Research*. Volume 11.

16. Shamatov, D. and Sainazarov, K. (2010). The Impact of Standardized Tests on Education Quality in Kyrgyzstan: A Case of PISA 2006 in *The Impact of International Achievement Studies on National Education Policymaking*, International Perspectives on Education and Society Series published by Emerald Publishing, Volume 13, Alexander Wiseman (Ed.).

17. Shamatov, S. (2005). "Beginning Teachers' Professional Socialization in Post-Soviet Kyrgyzstan: Challenges and Coping Strategies," unpublished doctoral dissertation, Ontario Institute for Studies in Education of the University of Toronto.

18. Silova, I & Steiner-Khamsi, G. (eds.). (2009). *How NGOs React. Globalization and Education Reform in the Caucasus, Central Asia and Mongolia*. Bloomfield, CT: Kumarian.

19. Silova, I. (2009). The crisis of the post-Soviet teaching profession in the Caucasus and Central Asia. *Research in Comparative and International Education*, 4(4), 366-380.

20. Steiner-Khamsi, G. (2009). The impact of teacher shortage on the quality of education in Kyrgyzstan. Public Lecture presentation at University of Central Asia, September 14, 2009.

21. Steiner-Khamsi, G., Mossayeb, S. and Ridge, N. *Curriculum and Student Assessment, Pre-Service Teacher Training – An assessment in Tajikistan and Kyrgyzstan*, New York: Teachers College, Columbia University, February 2007.

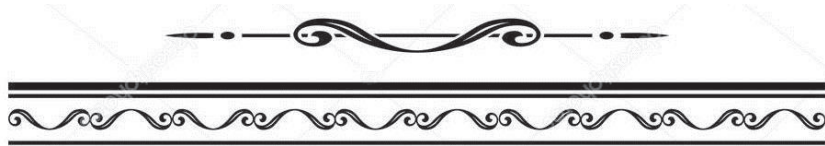
22. Tate, S., Shamatov, D. & Weeks-Earp, E. (2011). Kyrgyzstan and Tajikistan: Quality Learning Project – Program Assessment and Recommendations. Report was prepared by the Aguirre Division of JBS International, Inc.

23. Teleshaliev, N. (2013). "Leave me alone – simply let me teach": An exploration of teacher professionalism in Kyrgyzstan. *European Education*, vol. 45, no. 2 (Summer 2013), pp. 51–74.

24. UNICEF Report. (2009). Learning achievement in the CEE / CIES region: A comparative analysis of the results from the 2006 Programme for International Student Assessment. Retrieved September 12, 2012 from http://www.unicef.org/ceecis/UNICEF_PISA_WEB.pdf

[illegible]

[illegible]

ӨМҮР БАЯНЫ

Дүйшөн Шаматов – билим берүү тармагындагы көп кырдуу профессор. Ал магистр даражасын Ага Хан университетинин мугалимдердин билимин өркүндөтүү институтунда алган. Анын магистрдик ишинин темасы «Мугалимдердин баалоо тажрыйбасына жаңы көз караш» деп аталат.

Ал эми философиянын доктору (Ph.D.) даражасын 2005-жылы Канададагы Торонто университетинин Онтарио билим берүү институтунда «Постсоветтик Кыргызстандагы жаш мугалимдердин социализациясы» деген темада жактаган. Ал бир нече рецензиясы бар журналдардагы жарыяланган илимий макалалардын автору.

Дүйшөн өз изилдөөлөрүн Кыргызстанда, Пакистанда, Тажикстанда, Йеменде жүргүзгөн. Анын илимий изилдөөлөрү мугалимдердин билими, окуу программасы, билим берүүнү реформалоо жана билим сапаты маселелерине байланышат.

Дүйшөн Шаматов Ош мамлекеттик университетинде, Ага Хан университетинин билим өркүндөтүү институтунда, Борбордук Азиядагы Америка университеттеринде сабак берген.

Азыркы учурда Дүйшөн Шаматов Назарбаев университетинин билим берүүнүн Жогорку мектебинде иштейт. Ал билим берүүнү башкаруу программасынын багытында магистранттарга жана докторанттарга сабак берет жана илимий изилдөөлөрүн жетектейт.

МАЗМУНУ

БАШ СӨЗ	3
БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ РЕФОРМАЛАР	9
МУГАЛИМДИН ЖУМУШУ	18
МУГАЛИМДИН АБРОЮ	27
ОКУТУУДАГЫ ТАК ЖАНА ПАЙДАЛУУ МАКСАТ КОЮУНУН МААНИСИ	34
МУГАЛИМДЕРДИН КЫЗМАТТАШУУСУ	41
ОКУТУУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ	52
САБАККА КАТЫШУУНУН ПАЙДАСЫ ЖАНА МОДЕЛДЕРИ	56
БИЛИМ БЕРҮҮ КӨЙГӨЙЛӨРҮ	63
ЖАШ МУГАЛИМДЕР КОЛДООГО МУКТАЖ	69
ЭЛ АРАЛЫК ПИЗА СЫНАГЫ	79
ЖАНА КЫРГЫЗСТАН	

ЖАЛПЫ РЕСПУБЛИКАЛЫК ТЕСТИРЛӨӨ	89
АЗЫРКЫ ШАРТТА КАНДАЙ УНИВЕРСИТЕТТЕР ИЙГИЛИКТЕРГЕ ЖЕТЕ АЛЫШАТ?	102
БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ӨЗӨГҮ ЖАНА ЖАҢЫЛАНУУЛАР ТУУРАЛУУ УЛАМЫШ: ТАШ УСТА.....	105
КЫРГЫЗСТАНДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ҮМҮТТӨРҮ	116
ЖАНА КООПТОНУУЛАРЫ	
АДАБИЯТТАР	152
ӨМҮР БАЯНЫ	156

Дүйшөн ШАМАТОВ

**БИЛИМГЕ
УМТУЛУУ**

Редактору:
Кыялбек АКМАТОВ

Корректору:
Мелисбек МАМАТЖАНОВ

Компьютерде даярдаган:
Асель Мадраимова

Терүүгө берилди: 10. 12. 2018
Басууга кол коюлду: 25. 12. 2018

Офсет кагазы. 80 гр. 10 басма табак.
Нускасы 1000 даана
«Глобал принт» басмаканасында басылды
Бишкек шаары